TÜM ESERLERİ

1

Mustafa İslamoğlu

İmamlar ve Sultanlar

10. Baskı

DENGE YAYINLARI: 1
Mustafa İslamoğlu - Tüm Eserleri: 1

Yayına Hazırlayan / Denge Tanıtım
Dizgi-İçdüzen / Denge Tanıtım
Kapak Tasarım / Abdülhamit Kahraman
Baskı / Çalış Ofset
Kapak Baskısı / Seçil Ofset
Cilt / Sistem Mücellit
Baskı Tarihi / Eylül, 1997
ISBN 975-550-004-6

Fatma Sultan Mah. Kahhalbağı Sok. No: 55/A Topkapı- İSTANBUL
Tel: (0.212) 524 75 24 Fax: (0.212) 631 06 15

Mustafa İslamoğlu

İmamlar ve Sultanlar

DENGE YAYINLARI

İbâdeti siyâset, siyâseti ibâdet telâkkî eden
"Büyük İmam"a

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI 7

BİRİNCİ BÖLÜM
İMAMLAR VE SULTANLAR

I- SALTANATIN KISA HİKAYESİ 25
Nebevi Çizgi 25
Dini Önderliğin Dünyevi Önderlikten Ayrılması: İlkel Laisizm 26
Siyasi Önderliğin Dini Önderliğe Tahakkümü 28
Ayrılan Siyasi Önderlik ve Sembolikleşen "Hilafet" 29
Bab-ı Hümayun'dan Geçip Mecliste Kaybolan Hilafet 30
Hangi İslam Devleti? 33

II- SALTANATIN TARİHİ ARKA-PLANI 35
1. Nübüvvet ve Saltanat 35
2. Hilafet ve Saltanat 40
3. İmamet ve Saltanat 65
Ara Dönem 70
Yatak Değiştiren Hilafet 72
Hicr b. Adiyy 78
Babadan Oğula 81
Hüseyin b. Ali 86
Muaviye b. Yezid 90
Abdullah b. Zübeyr 93
Said b. Cübeyr 98
Ömer İbn-i Abdülaziz 100
Zeyd b. Ali 108
Muhammed ve İbrahim b. Abdullah 114

III- PARÇALANAN ÜMMET 119
1. Sorular ve Hizipleşen Cevaplar 119
A. Taraftarlıklar (Şialar) 125
Ali Ashabı ve 'Şia'ya Dönüşmesi 125
Osman Şiası ve 'Mürcie'ye Dönüşmesi 134
B. Tepkiler 150
Hariciler (Haruriye) 150
Mutezile 156
C. Sonuç 160

İKİNCİ BÖLÜM
İMAM-I AZAM EBU HANİFE

I- TARİH VE BİZ 167
Tarihleşen İnanç - İnançlaşan Tarih 167
Tarih ve Amel 168
İfrat ve Tefrit Arasında 170
Mezhepli mi? Mezhepçi mi? 173
Mezhebin İşlevi 174
Bir Siyaset İmamı 176

II- HAYATI 181
1. Kufe 181
2. Dededen Toruna 182
3. Emevi Dönemi 185
4. Abbasi Dönemi 197
5. Şehadeti 209

III- BAĞIMSIZ HUKUK ŞURASI 217
IV- SİYASET VE İMAM-I AZAM 223
1. Önderlik 223
Din ve Siyaset 223
Otorite ve Hakimiyet 229
Meşruiyyet 231
2. İçtihat ve Saltanat 235
Biat ve Şartları 235
Zalim ve Fasığın Yöneticiliği 239
Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker 242
Kıyam Hakkı 246

SÖZSONU 251
Ek: İMAMLAR VE SULTANLAR Üzerine Söyleşi 253
KAYNAKÇA 261
İNDEKS 263

SÖZBAŞI

Sözler "Rahman, Rahim olan Allah'ın adıyla" başlar. Biz de öyle başlıyor, O'nun yüce Nebi'sine salat, o Nebi'nin ehl-i beytine, ashâbına ve onun izinde yaşayıp onun izinde ölenlere sonsuz sayıda selam olsun, diyoruz.

Neden "*İmamlar ve Sultanlar*"?

Şunun için: İslam ümmetinin bugün geldiği vahim durumun tarihteki en büyük nedeni nedir? diye sorulsa iki sebepten dolayıdır derim:

1. Nebevi hilafetin saltanata tebdili.
2. İctihadın ortadan kaldırılması.

Bu ikisinin de bir sebebe ircâ edilmesi istense ikinciyi birinciye irca ederek derim ki; ümmetin on beş asırlık tarihinin en büyük yarası, "saltanat" belasıdır. Çünkü "*saltanat*" "*ictihad*"ın düşmanıdır. Gece ile gündüz gibi, birinin olduğu yerde diğeri eğleşemez.

İctihad ve saltanat deyince doğal olarak iki zümre akla gelecektir: İctihadı temsil eden "imamlar" ve saltanatı temsil eden "sultanlar". Ve tabii bu ikisi arasındaki tarihi mücadele. Bu kitap sözkonusu tarihi mücadelenin sadece yüz elli yılını konu edinmektedir.

İmamlar ve sultanlar arasındaki tarihin bu en eski mü-

cadelesini anlatmaya geçmeden, sosyal ve siyasal bir ur olan saltanatın mahiyeti üzerinde durmak istiyorum.

Fıtrat ve hilkatte "bir tarağın dişleri gibi" eşit yaratılan insanların farklı tarafları olan "liyakat" ve "kabiliyet"lerini hemcinslerine karşı tahakküm aracına dönüştürmemeleri için Allah Teâla "adâlet öğretisi"ni vaz' etmiştir. "İslam" bu öğretinin en genel adı, peygamberler ise onu tebliğ eden öncü kadrodur.

Geometrinin diliyle konuşursak İslam'ın vaz' ettiği "adâlet öğretisi"ne göre Yaradan karşısında insan toplulukları "fıtrat" açısından düz bir çizgi üzerindedirler. Kur'an'da insan ve melek toplulukları için hep müsbet manada kullanılan "saff" nitelemesi "düz çizgi"den neyi kasdettiğimizi açıklayabilir. Adalet öğretisinin hâkim olduğu bir toplumun fertleri "zulüm düzenleri"nde olduğu gibi birbirlerinin omuzuna ya da kafasına basarak "*yükselme*" yerine, kendi ayakları üzerinde durarak "*hayırda öne geçme*" (festebiku'l-hayrat) mücadelesi verirler.

Bir toplumda, adâlet nizamı yerini zulüm düzenine bırakmışsa bu "düz çizgi" kamburlaşmaya başlamış demektir. "*Saff*" halindeki toplum kendisine tahakküm edilen bir yerinden kırılıvererek "*piramitleşme*"ye başlar. Bu durumda toplumdaki hayırda öne geçme yarışı, yerini, başlara basarak piramidin tepesine ulaşma yarışına bırakmıştır. Artık her başın üzerinde bir ayak vardır. Adalet toplumunda tüm başlar Allah'a bağlı iken, saltanat toplumunda "baş başa baş da padişaha bağlı" hale gelmiştir. Padişah olmak ise ayakları tüm başların üzerinde olmak anlamını taşıyacaktır.

Saltanat "saff" halindeki toplumun pramitleşmesinin adıdır. Adaletin zulme dönüştüğü böyle bir toplumda "*üsttekiler*"in konumlarını muhafazaları "*alttakiler*"in başlarını kaldırmamalarına bağlıdır. Bunu temin etmek için yukarıdakiler aşağıdakileri bilinçli bir "istiz'af (sürüleştirme) süre-

ci"ne tabi tutarlar. Bu durumda aşağıdakiler (mustaz'aflar) ya izzet ve şereflerini feda edip başlarının üzerinde ayak taşımaya mahkum olarak yaşayarak hem dünyalarını hem ahiretlerini heder edecekler (Sebe: 31-33, Nisa: 97) ya da zulme ve zillete rıza göstermeyip yeryüzünün varisi olacaklardır: «*Biz ise yeryüzünün ezilenlerine lutfedelim, onları önderler, onları varisler kılalım istiyoruz.*» (Kasas: 5)

İlahi adâlete dayanmayan her öğretinin, toplumlar üzerindeki tahakkümünün işleyiş biçimi üç aşağı beş yukarı birbirinin aynıdır. Adına "demokrasi" vs. denilen 'çoğulcu rejimler' için de geçerlidir, "piramit" örneği. Ne ki, monarşik-sultanî piramitlerin tepesi sivri ve tek kişilik, oligarşik-demokratik piramitlerin tepesi plato ve çok kişiliktir. Demokratik-saltanat piramidinin plato yapılan tepesinde çıkar grupları (mütref), seçkinler (mele), gizli güç odakları (cibt) ve iktidarı paylaşan daha başka güçler oturur. Bu tip rejimlere "çoğulcu" denilmesinin hikmeti de sultanların "bir" değil "çok" olmasından gelse gerek.

Toplumların adalete dayalı "saff"ını bozup saltanata dayalı bir piramit ortaya çıkaran *yukarıdakiler*le bu piramidin oluşmasında gönüllü ya da gönülsüz saltanata kaldıraç olmuş *aşağıdakiler* arasındaki mücadele iki farklı biçimde tezahür etmiştir. Biri pimadin tepesine çıkmak isteyenlerle orasını daha önce ele geçirmiş olanların kendi aralarında verdiği "soysuz" mücadele, diğeri ise toplumun adalet öğretisi (İslam)'ne aykırı konumunun farkına varıp piramidik zulüm düzenini yeniden "düz çizgi" (saff) haline getirmek isteyenlerin verdiği "soylu" mücadele.

Birinciler için iki yol vardı; ezmek ya da ezilmek. Onlar bu ikisi dışında bir çıkış yolu aramadılar. Durakları cehennem olan (Nisa: 97) mustaz'aflar olarak kalmak ya da müstekbir olmak gibi iki yanlıştan birine oynadılar. Bu çıkar mücadelesi, kazansalar da kaybetseler de aleyhlerine oldu.

Tarihte görülen hanedanlar veya sultanlar arasındaki saltanat kavgaları bunun en bariz örneğidir.

İkinciler ise inançları ezilmemeyi emrettiği için (Nisa: 97) başlarının üzerinde ayak görmek istememiş yine inançları gereği ezen bir konumda da bulunmak istememişler, toplumsal adaletin gerçekleştirilmesini boyunlarına bir borç olarak yükleyen inançları (Saff: 14, Nahl: 90, Nisa: 58) ne gerektiriyorsa onu yaparak saltanatın her türüne karşı olmuşlardır. Bu karşı oluşu yerine göre fiilî, kavlî ve kalbî olarak sürdürmüşlerdir.

Peki, zulüm karşısında susmayı "dilsiz şeytanlık" olarak değerlendiren zalim yöneticiye karşı hakkı söylemeyi "sözlerin en güzeli" olarak niteleyip o tavrından dolayı öldürüleni "şehid" ilan eden bir öğretinin (İslam) saliklerinin bugünkü durumu neydi?

İkbal'in dediği gibi, bugünkü "din" anlayışıyla, Allah'ın Cebrail (a) aracılığıyla indirip Rasulullah'ın tebliğ ettiği "ed-Din" birbirinden o kadar farklıydı ki, bu farkın büyüklüğü Allah'ı, Cebrail'i ve Rasulullah'ı hayrette bırakıyordu. İnsanlar "kuru et yiyen bir kadının oğlu" olan bir Peygamber yerine, elmas taçlı, altın tahtlı, sırma kaftanlı bir "peygamber" tasavvur ediyorlardı. Yalnız tasavvur etmekle kalmıyor, ömrü boyunca bunlardan uzak duran Nebi'den geriye kalan hatırayı bu tasavvura uygun aksesuarlarla süslüyorlardı. İnsanlar "bir kul gibi yeyip bir kul gibi yaşayan" bir peygambere inanmak yerine, tasavvurlarında kayser ve kisra'ya benzettikleri bir peygambere inanmayı yeğliyorlardı. Özetle insanlar "bir kul gibi yaşamak"tan daha çok "kayser ve kisra gibi yaşamaya" taliptiler. Kendi hayatlarını Peygamber'e uydurmak istemeyenler, Peygamber'i ve onun tebliğ ettiği Din'i kendi tasavvurlarındaki hayata uyduruyorlardı. Bu "uydurma" işlemi "Hilafet, İslam Devleti" gibi kavramları da kapsamına alıyordu. Bu nedenle siyaset sahnesi-

ne fırlayan müslümanlar kendilerine Peygamber'in "kul" siyasetini değil, insanlara "kullarım" demeye alışmış sulta sahiplerinin "piramitçi" siyasetini örnek alıyorlar, kafalarındaki "devlet" düşüncesini ona göre şekillendiriyorlardı.

Bu hiç de içaçıcı olmayan durum, sözkonusu alanda kesif bir entellektüel boşluk yaşandığı sonucuna götürdü beni. Bu boşluk "*İslam siyaset teorileri*" alanında değil daha çok bütün teorilere temel teşkil eden "*tarihi ilk örnekler*" alanında yaşanıyordu.

Bu eser sözkonusu boşluğu yalnız başına doldurma iddiasının değil, nebevî ve sultanî siyaset arasındaki temel farklılıkları hicri ilk yüzelli yıllık örneklerinden yola çıkarak ortaya koyma çabasının bir ürünüdür.

Bugün "saltanat" siyasi yaşantımızdan çok düşünce ve duygularımıza hakim. Allah Rasulü'nün cahiliye ile birlikte mahkum ettiği ve "bizden değildir" buyurduğu "*asabiyet*" saltanatçı duygu ve düşüncelerimizi besleyen en büyük kaynak. Allah'ın dininden yüz çevirenlerin elinden o dinin emanetinin alınıp lâyık ve sadık olanlara verileceği (Maide: 54, Hadid: 38, Ra'd: 11, Saff: 5) Kur'ânî bir gerçek olarak önümüzde duruyor. Bu gerçeğin aksini isbat etmek istercesine "çocuk düştüğü yerden kalkar" nakaratlarıyla ayetlerin açıkça beyan ettiği hakikatı yalanlamaya kalkanlar Medine'de, Mekke'de, Endülüs'te ve benzeri yerlerde düşen çocuğun yüzyıllardır hâlâ kalkamadığını unutmuş görünüyorlar. Bilmiyorlar ki, din "*sâbık*" olanın değil "*sâdık*" olanındır.

Irkçılıktan daha kapsamlı bir sapma olan "asabiyet" çeşitli biçimlerde tezahür etmekte. "Muhtaç olduğu kuvvetin damarlarındaki asil kanda mevcut olduğu" masalına farkına vardırılmadan inandırılan koca koca insanlar, "asabiyet" morfiniyle uyuşturulup elinden İslam'ı çalındığı halde hâlâ "tarifesi bendedir" pişkinliği içerisinde "lider" olmaktan, "önder" olmaktan, "İslam'ın bayraktarlığı"ndan ve "üç kıta-

da at koşturmak"tan sözediyorsa, onu ayıltacak koku, ya bir gün ta "harim-i ismetine" kadar uzanarak boğazına geçirilivereri ve kendisine "kokladın; boğazına taktım" denilecek olan küfrün necaset torbası ya da "bebelerin saçlarını ağartan" o gün'ün geri dönülmez dehşeti olacaktır.

"Güçlü" ile "haklı"nın mücadelesinde "bizden" gerekçesiyle "güçlü"den yana olan "*saltanatçı mantık*" kalıbıyla değilse bile kalbiyle ve kafasıyla istikbara meyyaldir. Bu mantık tarihe ve olaylara "yukarıdan" bakar. Piramidin tepesinden bakana aşağısı bir hoş görünür nedense. "Bizden" gerekçesiyle olaylara "hakkın" değil "gücün" gözüyle bakan bu yamuk bakışaçısı doğal olarak baktığını da yamuk görecektir. İşte bir örnek:

"Sonra Halife Mervan Şam'a dönüp iki ordu daha hazırladı. Bunlardan birini halifelik iddiasıyla ayaklanan Abdullah b. Zübeyr'in üzerine, Hicaz'a; diğerini de Irak'a gönderdi. /..../ Hicaz bölgesinde Abdullah b. Zübeyr tehlikesinin büyümesi..."

Bu satırlar, zalim ve fasığı "dâhî" ve "siyasetçi", entrika ve düzenbazlığı "dehâ" ve "siyaset" olarak niteleyen bir Arap tarihçi (H. İbrahim Hasan)'ye ait. İmam Azam'a "mürcie" yaftasını asma cür'etinde bulunan bu zatın, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in katili (birincisini bizzat öldürmüş, ikincisini Amr b. Cermuz adlı adamına öldürtmüştü), Hz. Osman adına söylediği asılsız sözler ve yaptığı olumsuz işler sebebiyle Osman (r)'ın başını yiyen, iktidarı sırasında olmadık zulümler irtikab eden Mervan b. Hakemi "halife"; Abdullah b. Zübeyr gibi muttaki ve mücahid bir insanı "ayaklanmacı" ve "tehlike" olarak göstermesi, "bakış açısı"ndan kaynaklanıyor. Bu da bir görüş, ama nasıl bir görüş olduğu malum.

Bu yamuk bakış açısından sonra bir de ünlü muhaddis İbn-i Hacer'in kaleminden okuyalım aynı olayı:

"Yezid'in ölümüyle oluşan boşluktan istifade ile Abdul-

lah b. Zübeyr halife oldu. Şam ehlinden bazıları dışında tüm beldeler ona itaat etti. Mervan ona karşı hilafet iddiasıyla ayaklandı." (Fethu'l-Bari, c. XII, s. 297).

Evet, bu da bir bakışaçısı. İkisi arasındaki fark mı? Tam yüz seksen derece. Saltanat eksenli bakış açısı olayı "Halife Mervan'a karşı ayaklanmacı İbn-i Zübeyr" biçiminde verirken adil bir yaklaşım benimseyen İbn-i Hacer "Mervan, İbn-i Zübeyr'e karşı hilafet iddiasıyla ayaklandı" diyecektir. Ünlü alim İbn-i Haceri'l-Askalanî'nin yaklaşımı bilinçli bir tercihten kaynaklanıyor. Ona bu tercihi yaptıran zulme olan nefreti ve adalete olan tutkusu. Diğerinin yamuk yaklaşımı, eğer bilinçli bir saltanat meddahlığından kaynaklanmıyorsa kendisinden evvelki saltanatçıların dolmuşuna biniyor demektir. Aynı dolmuşun ön sıralarında Kerbela olayındaki Yezitçi-saltanatçı tavrıyla Kadı Ebubekir İbn-i Arabi ve daha başkaları oturmaktadır. Bu tipler tarihi olayları "*insan*" eksenli değil "*sultan*" eksenli düşündüklerinden değerlendirmeleri de ona göre olmaktadır.

İslami siyasetin sultani siyasete tebdili fiili bir durum olarak başlamış, bu siyasi tahrîfât ve tahrîbât yalnız siyasi alanda kalmayıp akideye ve düşünceye de bulaşmıştır. Daha sonraları, tahrifat ve tahribata uğrayan inanç ve düşünceler saltanatçı güçler ve onları destekleyen "ulema" tarafından kurumlaştırıldı. Artık "din" deyince akla Allah Rasulü'nün ve ashabının yaşadığı İslam değil İslam'la bağdaşması mümkün olmayan saltanat gelecek, adalet yerine, zulme dayalı bir siyaseti meşrulaştırmak için bazı "ilim" mahfillerince uysal ve eyyamcı siyaset teorileri üretilecektir. Bu teorilerin uluslararası sömürü çarkına yağ olmasının önlenemeyişinin sebebi de müslümanların kendi tarihlerine bîgâne kalmalarıdır.

Sahi, nasıl bakıyorlardı müslümanlar kendi tarihlerine? İçinde bulundukları bugünkü duruma düşmelerinde bu bakı-

şın payı var mıydı, varsa ne kadardı?

Bu sorulara, bu kitabı okuduktan sonra daha net cevaplar verilebileceğini umuyoruz. Ancak bir giriş yazısının sınırlarını zorlamadan müslümanların kendi tarihlerine nasıl baktığına da kısaca değinmek istiyoruz.

Bugün piyasadaki yönelişleri üç kısımda değerlendirmek mümkün: 1- Gizleyenler, 2- Horlayanlar, 3- Kutsayanlar.

1- Gizleyenler: Özellikle bu kitabın konu edindiği tarih dilimi için sözkonusu olan bu tavrın çoklukla iyi niyetten kaynaklanıyor olması muhtemel. Ne ki adı üstünde "tarih" yaşanmış olaylar silsilesidir. Onu değiştirmek mümkün değildir. Tarihindeki kimi netameli dönemleri gizlemek için "tarih yazma" yolunu değil de "tarih yapma" yolunu seçen kimi 'iyi niyetli' tarihçiler bu gayretkeşliklerini tarih'i "tahrif" etmeye kadar vardırabiliyorlar. Bu tavır üç açıdan sakıncalı:

a) Tarihi gizlemek mümkün müdür, tartışılır. Ancak mümkün olması halinde bunun dürüst bir yöntem olmadığı ortada. Tarih, hatasıyla sevabıyla bir ibretler hazinesidir. Yalnız sevaplarını alıp hatalarının üzerini örtmeye çalışmak gerçekçi ve anlaşılabilir bir tavır değildir. Sonra bu, Kur'anî üslûba uygun bir tavır da değildir. Eğer tarihi şahsiyetlerin "ibret" olması için hatalarını aktarmak yanlış bir şey olsaydı her şeyiyle muciz-i beyân olan Kur'an bunu yapmazdı. Adem ve Yunus peygamberlerin Kur'an'da geçen kıssaları bunun açık örnekleridir.

b) Siz tarihinizin kimi netameli sayfalarını habire kapatmak için uğraşırken İslam'ın isterik düşmanları sözkonusu sayfaları hem de işlerine geldiği gibi birin yanına beş daha katarak yazıp yayınlamaktadırlar. Sizin iyi niyetten kaynaklanan bu davranışınızla elde edeceğinizi sandığınız menfaat bu takdirde bir cinayete dönüşecektir. Özellikle son iki yüz

yılda bunun çok çeşitli örnekleri görülmüştür. Müslüman toplumlara mensup güdümlü aydınlar bir çok konuda olduğu gibi tarih konusunda da -kendi tarihlerini öğrenmek için- garezkar müsteşriklerin besteledikleri şarkıyı kendi halklarının huzurunda söyleme gafletine düşmüşlerdir. Mısır'dan *Taha Hüseyin, Ahmed Emin*; Türkiye'den *Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahid* gibi isimler bunun çarpıcı örnekleridir.

c) Tarihi gizlemenin avantajı onu açığa çıkarıp anlamaya ve hikmetini kavramaya çalışmanın avantajı yanında bir hiçtir. Sahih kaynaklara dayalı sağlıklı bilgilerden yola çıkarak tarihini öğrenmeyen "biz"lere, sahte kaynaklara dayalı çürük bilgilerle kendi tarihimizi bize öğretmeye kalkan "el"ler çıkacaktır. Tarih şuuruna sahip olmayan nesillerin geleceğe sağlam adımlarla yürümesi beklenemez. Tarih şuuru ise tarihi tahrif, te'vil ve gizleyerek değil teşrih ve tefsir (doğru yorum) ederek verilir.

2- Horlayanlar: Kendi tarihini horlayan bu tipler batılılaşmanın etkisiyle düşünsel ve duygusal bir irtidat sürecine girenler arasından çıkmaktadır. Bunlar içerisinden batı karşısında kapıldıkları aşağılık kompleksi sebebiyle girdikleri sar'a nöbeti sırasında ağızlarından salyalar savurarak toplumlarının dînî ve tarihî değerlerine akıl almaz bir bönlükle saldıran 'klinik vaka' tipler çıkmaktadır.

Salman Rüştü adı bu tipin son 'cins' örneklerinden biridir.

3- Kutsayanlar: İslam'ın reddettiği ve cahiliyyeye mahkum ettiği asabiyetlerden biri olan "tarih asabiyeti"... Bu anlayışta bazı tarihi kesitler önce kutsanarak dokunulmazlığı ilan edilir. Tabi bunun için bazı deliller temin edilir. Ayet-i kerimelerin en olmadık te'villeri ve zorlama yorumlarıyla mevzu hadislerden derlenen bu deliller kimi tarihi dönemlerden bir ibret vesikası olarak yararlanmak isteyen insanların önüne takoz olarak konulur. İslam'ın siyasi tarihine âdil

bir bakış açısıyla yaklaşıp hicri birinci asrın bazı siyasi olaylarını objektif bir gözle değerlendirmek isteyen samimi müslüman düşünür ve alimler karalama kampanyalarına hedef kılınır. Seyyid Kutub ve Mevdudi gibi saygın isimler bile bu iğrenç kampanyalardan kendilerini kurtaramazlar. Böylece tarihi anlamak isteyenlerle tarihi kutsayanların yıldızı bir türlü barışamaz. Allah'ın kullarını "nizam-ı alem" gerekçesiyle "siyaseten katl" eden saltanat yönetimlerinin "necip millet" "şanlı tarih" asabiyetiyle kutsallaştırılmak istenmesinin temelinde yatan sebep de aynı olsa gerek.

Aslında bu kitabın konusu olan tarih kesitini ele almak mayınlı bir arazide dolaşmaktan farksızdır. Bu zaman dilimi üzerinde konuşmak hayli titizlik ve dikkat gerektiren bir iş. Bunun böyle olması sözkonusu zaman diliminde gerçekleşen önemli olayların kahramanlarının sahabe olma ihtimali. İşte bu ihtimal bazı kimseleri bu konuda aşırı duyarlığa sevketmiştir.

Allah Rasulü'nün keremli ashabına dil uzatmak, onların saygın isimlerini yıpratmak ve töhmet altında bırakmak haddi aşmaktır elbet. Değil sahabe kim olursa olsun, sıradan insanlara karşı bile hak etmedikleri bir üslûbu kullanmak mü'minlik edebiyle bağdaşmaz. Kime karşı yapılıyor olursa olsun haksızlığın her türü merduttur. Bu ilke yaşayanlar için geçerli olduğu gibi el'an hayatta olmayanlar için de geçerlidir. Bu noktada inanan bir insana düşen Kur'an'ın koyduğu şu ölçüye uymaktır:

«*Onlardan sonra gelenler derler ki: "Rabb'imiz, bizi ve bizden önce iman eden kardeşlerimizi affet. O kardeşlerimize karşı kalplerimizde bir kin bırakma! Rabb'imiz, sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.*» (Haşr: 10)

Bu mesaj, tüm inananların kendilerinden önceki mü'minlere hem de kusurlu mü'minlere karşı gösterecekleri tavrı tesbit etmektedir. "Fey" hakkında nazil olan ayet-i keri-

menin siyak ve sibakından da anlaşılacağı gibi "öncekiler"den kasıt -özelde- muhacir ve ensardır. Onlara "fey" konusunda fedakar olup sonrakileri düşünmeleri tavsiye edilirken, sonraki nesillere de, onlar hakkında Allah'dan af dilemelerini, fedakarlık yapmamaları halinde, onlara kin beslememelerini tavsiye etmektedir.

Ayetten de anlaşılacağı gibi, yanlışlara "doğru" demek değil, mü'minlere karşı "kin beslememek" tavsiye edilmektedir. Elbette mü'mine karşı kin beslememek, hakikati gizlemek ya da hakikat karşısında duyarsız kalmak anlamına gelmemektedir. Adalet ve hakikat aşkı imanın bir gereğidir. Yapılan yanlışa, kimden sâdır olursa olsun "yanlıştır" demek kınanacak bir davranış değildir. Aksine yanlışa doğru, doğruya yanlıştır demek, kınanacak ve yerilecek bir davranıştır. Ancak, yanlışın yanlış olduğunu sahih delillerle isbat etmek ve isbat edilen bu yanlışı da edepli bir üslûpla ders almak için açıklamak gerekir. Yanlış olduğu nass'larla sabit olan bir davranışa doğru demek ve bunu isbat için hakikatı eğip bükmek başta hakikatın kaynağı olan o nass'lara sonra hakikatın bizzat kendisine hakarettir, zulümdür. Hele yanlışın adını "ictihad" koyarak ictihad gibi çok önemli bir kavramı şaibe altında bırakmanın mazereti olamaz. Akidede peygamber dışındaki kimseye masumiyet atfedilemeyeceği sık tekrarlanan bir "ilke" iken fiiliyatta onbinlerce "masum" çıkaran bir anlayışla saadet asrını değerlendirmek izahı mümkün olmayan bir çelişki olsa gerek.

Allah Rasulü'nün kimi hadislerinde bariz bir biçimde ortaya çıkan sahabe tarifiyle "müteahhirûn"un sahabe tarifi arasındaki açık farkın ortaya konulması gerekmekte. Geleneksel sahabe tanımının Rasulullah'ın, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin, tabiinden Said b. Müseyyeb gibi kimi fakihlerin sahabe tanımıyla büyük farklar arzetmesinin akîdevî ve siyâsî sebep ve sonuçlarını ele alıp incelemek ayrı bir çalışma konusu.

Buhari ve Müslim'in ortaklaşa rivayet ettikleri "*Sizden biriniz* Uhud dağı kadar altın infak etse *ashabım'dan birinin* bir müd hatta yarım müd sadakasına yetişemez" hadisinde geçen "sizden biriniz" diye hitap ettiği karşısındaki topluluk kimdi, "sahabem" dediği insanlar kimdi? Klasik sahabe tanımına göre "sizden biri" diye hitab ettiklerine de "ashabım" demesi gerekmiyor muydu? Yoksa Allah Rasulü'nün indinde "sahabe"nin daha özel bir anlamı mı vardı? "Allahe Allahe fî-ashabî..." diye başlayan Tirmizi'nin rivayet ettiği hadiste ashabına ta'n edenlere karşı söylediği "Ashabım hakkında Allah'tan korkun Allah'tan" sözleriyle azarladıkları kimlerdi? Oysa ki klasik anlayışa göre "sahabe hakkında Allah'tan korkması" ihtar edilenler de "sahabe" tanımına girmiyorlar mıydı? Beyhaki'nin bir rivayetinde Hz. Ali, içerisinde Rasulullah'ı gören bir çok kimsenin bulunduğu bir topluluğa son günlerinde yaptığı bir konuşmasında "Rasulullah'ın ashabı..." diye başlayarak vasıflarını anlattıktan sonra şu hükmü verir: "*Aranızda onlara benzer kimse göremiyorum.*"

Örnekleri çoğaltmak mümkün. Maksadımız tabulaştırdıkları sahabe tanımını bahane ederek usulcüleri karşımıza almak değil, bu kavrama Allah Rasulü'nün yüklediği doğru anlamı bulmaya çalışmak.

Bütün bunlarla birlikte Allah Rasulü'nün "ashabım" buyurduğu o altın nesle hangi aklı başında mü'min kin ve nefret besleyebilir? Yine o İslam'ın zor gün dostlarına sövmek ve ta'n etmek gibi bir suça hangi müslüman iştirak eder ya da böyle bir taşkınlık karşısında tepkisiz kalabilir? Sahabeye sövme ve dil uzatma edepsizliğini ilk icad eden, hatta bunu resmi bir emirle hutbelere yerleştiren Emevî halifelerinin bu kötü davranışlarını mahkum etmemek, dahası bu "sünnet-i seyyie"yi devam ettirmek "adâlet ve ihsan ile muameleyi" emreden Allah'a karşı gelmektir. Aynı zamanda bu, sahabeye sövmemek için canlarını feda etmiş aziz İslam şe-

hidlerinin mesajına ihanettir. Nitekim bu kitapta katledilişini aktardığımız Hicr b. Adiyy ve onun gibi Allah Rasulü'nün pâk ashabına sövmemek için canlarını veren aziz şehidler bu konudaki örnekler değil midir? Sövgü, değil sahabe, sıradan insanlar için bile çirkin bir davranıştır. Kaldı ki İslam nimeti kendileri sayesinde bize kadar ulaşmış, canları dahil her şeylerini Allah'a adamış, Kur'an'ın övgüsüne mazhar olmuş (Al-i İmran: 110, Bakara: 143, Feth: 18, Tevbe: 100) olan ensar ve muhacirîn yani öz ifadesiyle Ashab-ı Kiram her türlü övgüye ve sevgiye layıktır.

Bu övgü ve sevgi sahabeyi kutsayıp dokunulmazlıklarını ilan etmeyi değil onları anlamaya çalışıp devrettikleri sancağı yere düşürmemeyi gerektirir. Onlar yalnız "örnek" değil aynı zamanda "ibret"tirler. Ağır sınavlarda denenmiş bu neslin engin tecrübesinden istifade etmeye engel olabilecek tavırlar sergilemek ve buna da tumturaklı "fetvalar" bulmak ne İslam'ın ne de müslümanların hayrınadır.

İyi bilinmesi gereken bir şey var: İslam siyaset tarihinin ilk ana hiziplerinin tümü de hicri 41'e kadar çıkmış bulunuyordu. Bu demektir ki isimleri çok duyulan ve çıkış şartlarını bu eserde incelediğimiz Şia, Mürcie, Hariciyye ve Mutezile'yi temsil eden fertler ya birinci kuşağa (sahabe nesli) ya da ikinci kuşağa (tabiin nesli) mensup insanlardı. Bu hiziplere nisbet edilen insanlar başka bir yerden ithal edilmiş değil o günkü İslam toplumunun içinden çıkmış insanlardı. Bu gerçek göz önüne alındığında tarihteki bazı kesitleri "muhafazakarlık"ları gereği tabulaştırmak isteyenlerin ciddiyeti de suya düşmektedir. Hataların adını "ictihad" koyanların, bu kitapta ilginç öyküsü anlatılan Rasulullah'ın ardında cihada katılmış Abdullah b. Zi'l-Huveysıra et-Temimî ve emsalleri için kendi koydukları "standartlar"a pek riayet etmedikleri görülmekte. Allah'ın Kur'an'da açıkça "fasık" diye hitab ettiği kişi ve benzerleri için yapılan te'viller inandırıcı olama-

maktadır. Bu tavrın sonu Mürcie gibi saadet asrının tescilli münafıklarını dahi -haşa- sahabe saymaya kadar gider.

Bu dengesizliklerin başladığı tarihi ta hicri birinci asrın ilk çeyreğine kadar götürmek mümkün. Daha raşid halifeler döneminde ortaya çıkan çalkantılar ve onlardan sonra "hilafet"in zorla ele geçirilerek "saltanat"a dönüştürülmesi, birbiri ardınca ortaya çıkan hizipler, hiziplerle gelen siyaset kaynaklı akidevi ve fıkhi ihtilaflar, ihtilafların kavgaya kavganın savaşa dönüşü ve "imamlar"la "sultanlar" arasındaki "din dâvâları"yla bütün bunlara sağdan soldan eklenen "kin" ve "kan dâvâları"...

Toz dumandan kimsenin kimseyi seçemediği bir ortamda bugün adı en çok anılıp da şahsiyeti en az tanınanlardan biri olan Büyük İmam Ebû Hanife'yi tarih sahnesinde görüyoruz.

Ebû Hanife, Raşid Halifelerden sonra birbirinden ayrılan "*hak*" ve "*güç*"ün arasındaki amansız savaşta güçten ve güçlüden yana değil, haktan ve haklıdan yana olmuş ve bunu da kanıyla belgelemiş biri. İmam *saltanat*a karşı *ictihad*ı temsil ediyordu. Tarih boyunca tüm saltanatların bariz özelliklerinden biri ise "ictihad"a düşman oluşlarıydı. Çok değil daha beş asır önce Sayda kadısının "ictihad yapıyor" jurnaliyle idamına ferman çıkartılan ünlü fakih Zeynüddin b. Ali (1505-1558)'nin suçu ve akıbeti de İmam Azam'ınkinin aynısı değil miydi?

İctihadla saltanat yanyana eğleşmesi mümkün olmayan şeylerdi. Birinin yapısı dinamik diğerinin yapısı statikti. Tüm antik ve çağdaş saltanatlar düşünceye ve düşünen insana düşmandılar. İctihad ise düşüncenin, imanın yedeğinde ulaştığı zirve, yani aklın en soylu meyvesiydi.

Elbette ictihadın yanında olan alimler olduğu gibi saltanatın yanında olan "saray uleması" da vardı. Hicri 40 yılında birbirinden ayrılan hak ile gücü yeniden bir araya getirmek

isteyen müçtehidler birer birer temizlenip ortalık saray ulemasına kalınca yaptıkları ilk iş gayrı meşru olan zalim gücü meşrulaştırmak oldu. Sultanlara halklar üzerinde kurdukları saltanatlarını nasıl ayakta tutup daha fazla saltanat sürebileceklerini öğreten siyaset teorileri geliştirmeye, bu doğrultuda kitaplar yazmaya başladılar. Kendisini İmam Azam'a nisbet edenler arasından, yöneticilerin hiç bir ahlaki değerle bağımlı olmadığını söyleyen ünlü saray uleması N. Machiavelli'yi aratmayan tipler çıktı. Ehl-i Sünnet adı altında Mürcie'nin inanç ve görüşlerini yayan bu tiplere göre yöneticiler ne yaparsa yapsın "hikmet-i hükümet" gereği idi ve karışılmaması, hatta boyun eğilmesi lazımdı.

Nebevi çizginin temsilcisi olan imamlar sultanlara karşı verdikleri mücadelede her şeye rağmen bir "güç" olduklarını isbat edince sultanlar ilmin ve alimin önemini kavrayarak çeşitli makam ve mevki vaadleriyle onları satın almak istediler. Buna yanaşmayanları taciz ve tehdit ederek korkutmaya çalıştılar. Onların bu tehditlerine de pabuç bırakmayan mücahid ve muttaki ulemayı bir fırsatını bulup ortadan kaldırdılar. Onlardan boşalan yere kendi besledikleri ulema taslaklarını geçirmek istediler. Halk hicrî üçüncü yüzyılın ortalarına kadar saray ulemasına karşı gösterdiği hassasiyeti muhafaza etti ve onlara iltifat etmedi. Daha sonraları halkın tabiatı da değişti. Ancak İmam Azam'ın temsil ettiği "İmamlar" çizgisini sürdüren alimler az da olsa her asırda bulundu.

Elbette bu çizgiyi tahrif ettikleri, büyük imamın manevi mirasını sahiplenmedikleri, onun sultanlar eliyle dökülen kanı üzerinde "işportacılık" yaptıkları halde kendisini onun mezhebine nisbet eden de az değildi. Bunlar yeryüzünde adalet nizamının garantisi olan Mübin Kitab'ı kayser ve kisraların işine gelir bir biçimde yorumladılar. Bugün de "*muharref çizgi*"nin kimi mensupları "yöneticilerden şikayet et-

mek Allah'ın takdirine karşı gelmektir" gibi vecizeler koyveriyorlarsa Mürcie demokratik saltanatların gölgesi altında varlığını hâlâ sürdürüyor demektir.

Büyük İmam Ebû Hanife'nin, onun yolunu izlediğini söyleyenlerce yeterince tanınmıyor oluşu yukarıda dikkati çektiğimiz "kutsallaştırma"ya onun da kurban verilmiş olmasının bir sonucudur. İmam'ın kaç kez hacca gittiğini, kaç hatim yaptığını anlata anlata bitiremeyenler onun saltanatlara karşı gösterdiği örnek tavrı ve sonu şehadetle taçlanan ömürlük mücadelesini görmezden geliyorlar. Elinizde tuttuğunuz kitabın ikinci bölümü Büyük İmam'ın işte bu unutulmaya yüz tutmuş mücahid kişiliğini ele alıyor, onun yalnız fıkıhta değil "siyaset"te de "imam" olduğunu göstermeye çalışıyor.

Bu konuda söylenecek her şeyi söylediğimiz iddiasında değiliz. Mümkün olduğunca çoğunluğun "muteber" kabul ettiği ilk kaynaklardan yola çıkarak te'lif ettiğimiz bu eser, *nübüvvet* ve *saltanat* arasındaki farkın anlaşılmasına katkıda bulunmuşsa amacına ulaşmış demektir.

Büyük bir bölümünü Kahire'de kaleme aldığım bu eserin müsveddelerinin daktilo edilmesinde büyük emeği geçen Fatih kardeşime burada teşekkür ediyorum.

...ve min'Allahi't-Tevfik.

19. 7. 1990

BİRİNCİ BÖLÜM
İMAMLAR VE SULTANLAR

I. SALTANATIN KISA HİKAYESİ

Nebevi Çizgi

Gerek saadet devrinde gerek râşid halifeler döneminde "*İslâmî önderlik*" dînî ve siyasî olarak ikiye bölünmemişti. Sırf önderlik kurumunda değil, hayatın tüm alanlarında da din-siyâset bütünlüğü korunuyordu. Rasulullah (s.) şirkle birlikte, monoteist dinlerden gelen laik anlayışları da kökünden kazımıştı.

İslâm akîdesinde şirk nasıl bütüne eklemekse laisizm de bütünü parçalamaktı. Yani *şirk,* içinde hak bulunan batıl, *laisizm* içinden hakkı alınmış batıldı. Biri dine eklemek, diğeri çıkarmaktı. Biri akideyi ekleyerek bozuyor, diğeri eksilterek bozuyordu. İşte bu anlayış Rasulullah'ın bütüncül metoduyla reddedildi. İnsanların hem iç dünyasını hem dış dünyasını hemde öte dünyasını tanzim eden, mamur eden bir dini tebliğ ediyordu. Mescitte namaz kıldırıyor, cephede savaş yönetiyordu Rasulullah.

Raşid ve mürşid halifeler de onun yolundan gittiler. Önderliğin bölünmezliği hususunda titizlik gösterdiler.

Hz. Ebubekir saltanata açılan tüm kapıları kapatan Rasulullah'ın yolundan gitti. O kapıyı açtırmadı. Mülhit Kisra'ya ve laik Kayser'e benzememekte titizlik gösterdi. Ömer

(r.) de öyle yaptı. Saltanat kokusunu aldığı her deliği tıkadı. Önderliğin bölünmezliği ilkesine azami titizlik gösterdi. Raşid ve mürşit halifeler döneminden sonra siyasal yapıda bir takım çatlaklar meydana geldi. Din-dünya ayrımı giderek yerleşti. Adeta, saltanatların bekası din ve dünyanın ayrılığına, yani 'ilkel laisizm'e bağlıydı.

Dini Önderliğin Dünyevi Önderlikten Ayrılması: İlkel Laisizm

İlk bakışta birbirine taban tabana zıt gibi görünen saltanatla laisizm arasındaki ilişki neydi? Bunu açıklamaya çalışalım.

İslam saltanatın her türünü reddetmişti. Rasulullah da diğer tüm nebiler gibi saltanatın tüm çeşitlerini reddetmiş, dünyevi önderliği sefahat ve sömürüye dayanan saltanat üzerine değil, hukukun üstünlüğüne dayanan "*nübüvvet*" üzerine bina etmişti.

Saltanat zulme dosttu, İslam düşmandı. Saltanat despotluğa, İslam şûraya dayanıyordu. Nebevi yönetim şehadete, saltanat ise sefahata dayanırdı. Nebevi yönetimde hukuk yöneticiden, saltanatta ise yönetici hukuktan üstündü. Biri hukuk devleti, diğeri imtiyaz devletiydi.

Bütün bunlardan ayrı olarak nebevi yönetimde devlet dinin ve ebedi kurtuluşun bineği, saltanatta ise din devletin bineğiydi. Sultanlar onu saltanatlarına alet olarak kullanıyorlardı. Daha öz bir ifadeyle bu iki yönetimde 'din'in işlevi farklılaşıyor,tamlayan ve tamlanan değişiyordu. İslam'ın yeri nebevi hilafette '*dinin devleti*'yken saltanatta '*devletin dini*' konumuna geçiyordu.

Dini saltanatlarına aracı kılmak için önce siyaseti dinden ayırdılar. Ardından dinsiz kalan siyasetin eline dini teslim ettiler. Buna da halkın gözünü boyamak için ihtiyaç duydular.

İşte laik anlayış saltanatın en büyük dayanağı olarak böyle ortaya çıktı. Çünkü nebevi yönetimle saltanat çelişiyordu. *Nebevi yönetim* hukuk devletiydi. Hukukun üstünlüğüne dayanıyordu. Bu hukuk elbette kaynağı ilahi olan İslam hukukuydu; yani İslam'dı. Bu hukukun üstün olduğu bir yerde saltanat mümkün değil yaşayamazdı. İslam hukuku yaşamasına izin vermezdi. Hukukun ruhuna aykırıydı. Yapısı gereği İslam hukuku kendi üzerinde bir otorite tanımaya müsait değildi. Bu isterse fert, isterse aile, isterse bir gurup veya zümre olsun. Hukuku uygulayanların bizzat kendileri de hukuka karşı sorumluydu ve o hukuk, karşısında herkesi eşit görmek istiyordu. Ferdin, grubun, zümrenin, sınıfın hakları tanzim ve tespit edilmişti bu hukukta. Ferdin topluma zulmünü onaylamadığı gibi toplumun ferde tahakkümüne de imkan vermezdi.

Bir yönetimin *"saltanat"* olması için adının illa da padişahlık, krallık, meliklik olması gerekmemekteydi. Bu pekala kendisini çoğulcu diye niteleyen günümüz demokrasileri için de geçerliydi. Hatta adı krallık olduğu halde tarihte adalete ve hukukun üstünlüğüne dayanan yönetimler [Davud ve Süleyman (a)'ın yönetimleri] olduğu gibi, adı demokrasi olduğu halde zümre ya da meclis saltanatına dayanan rejimler de vardı.

Adı ister monarşi, ister oligarşi, ister demokrasi, ne olursa olsun saltanat bir imtiyaz rejimiydi. Muhakkak bir imtiyazlı zümre ortaya çıkarıyordu. Devlet pastasının kaymağını ya bir fert, ya bir aile, ya bir meclis, ya bir sınıf ve zümre yemek istiyordu.

İşte bu noktada İslam hukukunu karşılarında buluyorlardı. Nebevi yönetim buna izin vermiyordu. Çünkü başta, İslam hukuku *'devletin pastalaşması'*nı hoş görmüyordu.

İslam'ın reddettiği iki anlayış bu noktada işbirliği yaptı: Saltanat ve laisizm. Nebevi yönetimi ortak düşman ilan etti-

ler. İkisi işbirliği yaparak ona yüklendiler. Önce önderliğin bölünmezliği prensibini zedelediler. Dini ve siyasi önderlik hakka değil güce dayanıyordu. Saltanat, elinde bulundurduğu bu gücü dini önderliği yoketmekte, yıpratmakta kullandı. Güçsüz kalan dini önderlik hem kan kaybetti, hem de tahrifata uğradı.

Siyasi Önderliğin Dini Önderliğe Tahakkümü

Dinden soyutlanan siyasi önderlik tabiatıyla saltanata dönüşecekti; dönüştü de. Önceleri dini önderliği tanımak zorunda kaldı. Ancak kendi yerini sağlama alınca dini önderliğe karşı çeşitli kollardan savaş açtı. Onu altetmek için çeşitli yöntemler geliştirdi. Bunlar:

1. İktidarın iyi işlemeyen ya da hayâtî olmayan kimi kurumlarının bir kısmını bu önderliğe bırakma teklifinde bulunmaktı ki, dini kontrol altına almanın yolu ancak buradan geçiyordu. Böylece ayaklarını sağlamlaştırmış olacaklar, bir taşla bir kaç kuş vurmuş olacaklardı.

Dini önderliği temsil eden ulemayı anlaşmaya çağırdılar.

2. Bu yöntemleri, satın alma biçimindeydi. Onları makam ve mevki va'diyle satın almak istediler. Ulemayı dünyevi vaadlerle ayartmaya çalıştılar. Çeşitli şer'i deliller de buldular. Kimi kabul etti, kimi etmedi. "Dinini az bir değere satmayanlar" işkencelere uğradı, öldürüldü. Kimisi ise kabul etmek zorunda bırakıldı. Bunlar içerisinde hayırlı hizmet verenler olduğu gibi ilmini satarak geçimini temin edenler de çıktı.

3. Zor kullanarak direnen önderlere işkence ettiler. Onları çeşitli baskılarla susturmaya ya da yok etmeye çalıştılar. Bunda başarı da sağladılar. Dini önderliğin başı ezilmişti. Saltanata dayanan siyasi önderlik kalmıştı ortalıkta.

Ayrılan Siyasi Önderlik ve Sembolikleşen "Hilafet"

Bu siyasi önderlik de böyle gitmedi. Abbasilerin güçlerini kaybetmeleriyle onun dini önderliğe yaptıklarını sultanlar ve emirler de ona yaptılar. Siyasi önderliğin gücünü de elinden aldılar. "*Hilafet*" adını verdikleri kurumun kanatlarındaki son tüyleri de yolarak garip bir kuşa çevirdiler. Artık bu kurum hutbelerde ad okumak, cübbe giymek ve paraların üzerine isim yazmaktan öte bir değer ifade etmiyordu. Saltanatla laisizmin yüzyıllara dayanan ortaklığı, nebevi yönetimi, sonunda Bizans sistemine çevirmişti. Artık din dünyaya değil, dünya dine hükmediyordu. Saltanat hakim, din mahkumdu. Bu dönemde nebevi yönetimin devamı olan 'hilafet' adı, çeşitli kepazeliklere karıştırıldı. Her türlü zulüm, sefahat, ahlâksızlık bu ad altında icra edilir oldu. Hükümranlık hakları sultanlarca ellerinden alınan halifeler işi sefahata dökmüşlerdi. Halifenin sarayında binbirgeceler yaşanıyordu.

Laçkalaşan bu kurum artık dokuzuncu yüzyıldan sonra yaptırım gücünü yitirerek tamamen sembolik bir hâl aldı. Ayakta durabilmek için bir sultaya muhtaç hale gelmişti. Bugünün İngiliz kraliçesinden daha beter işlevsizleştirilen halifeler kapanın elinde kalıyordu. Kim daha zorbaysa, kim daha zalimse, kim daha baskın çıkarsa onun tarafına geçiyor, onun saltanatına kaldıraç oluyordu. Böylesi bir hilafetin varlığı yokluğundan daha zararlı bir hale gelmiş; müslümanların, İslam'ın "nebevi hilafet" kurumuna olan güvenleri zedelenmişti. Artık yeni duruma uygun siyasal teoriler geliştiriliyor, bir takım ilim mahfilleri de önderliği nebevi aslına döndürme yerine mevcut anlayışa kılıf bulma çabasına giriyorlardı.

Ulemanın bir kısmı mevcudu onaylamasa bile bu duruma bir vakıa olarak bakıyor, pragmatik yaklaşımlarla mevcut otoriteden İslam namına bir şeyler koparmaya çalışıyor-

du. Otoritenin gayri İslami, gayri ahlâkî ve hatta gayri insanî davranışlarına İslam adına koparılacak tavizler hatırına göz yumuluyordu. Ve tabi her zaman olduğu gibi Rasulün varisleri de bütün bunlara karşı canları pahasına direniyorlar; bedelini işkence, zindan ve ölümle çekiyorlardı.

Bab-ı Hümayun'dan Geçip Mecliste Kaybolan Hilafet

Hilafet, Osmanlı'yla, kaybettiği dünyevi gücüne kavuşmuştu. Ama hiç bir zaman dini gücüne, yani meşruiyetine kavuşmamıştı. Osmanlı, Emeviler ve Abbasilerin ilk yarım asrındaki konumuna getirmişti hilafeti.

Hilafet açısından bir gelişme sayılabilirdi yeni durum. Hilafet müessesesi gücü olmayan "Vatikan" örneği bir yapıdan kurtulup dünyevi otoritesine kavuşmuştu. Hicri binin ortalarında kaybettiği gücüne sonlarında kavuşmuş görünüyordu. Asabiyetimizi bir tarafa bırakıp düşünürsek gerçekte öyle miydi? Osmanlıyla hilafet mi güçlenmişti, yoksa 'güç' mü kendisine yeni bir dayanak daha edinmişti?

Osmanlının hilafeti ele geçirmesiyle mahiyet açısından kimin daha kârlı çıktığı sorulacak olursa, bundan hilafet müessesesi kârlı çıkmıştır demek mümkün. Ama Osmanlı teb'ası olan müslümanların bundan ne gibi bir yarar sağladığı tartışılmalı. Hilafet müessesesi hangi hukukî, iktisadî, içtimaî yaraya merhem olmuştur? Osmanlının müslüman tebası bu müesseseyle hangi hakları elde etmişlerdir?

Asıl konumuza dönüp sorumuza cevap bulmaya çalışırsak halifelik Osman Bey ve Orhan Bey'in saltanattan uzakta cihad ve adaletle kurarak yönettikleri Osmanlı Devleti'ne hiç de hayırlı şeyler katmadı.

Herhalde kimse, Osmanlı'nın ele geçirdiği hilafetin Rasul'ün ve Raşid Halifeler'in miras bıraktığı nebevi hilafet olduğunu iddia edemez. Ümmetin kendi hukukunu temsil hak-

kını kendi iradesiyle (şûra) teslim etmesi gibi bir durum da sözkonusu değil. Neydi o halde? Elbette nebevi değil '*sultani hilafet*'ti. Yani nâkıs bir hilafetti. Osmanlı'nın ele geçirdiği hilafetin dikkate değer unsuru yok muydu? Vardı elbette; Mukaddes emanetler. Bir de ümmete bir iyilik yaptı Osmanlı; yüzyıllardır ümmetin imkanlarıyla sefahat süren bir aileyi ümmetin sırtından kaldırdı. Ama hilafetin yüzlerce yıllık şatafat ve saltanatını da tevarüs etti. Ne ki, yine de Emevi ve Abbasi saraylarıyla Osmanlı sarayı çok farklılıklar arzetmekte. Osmanlı'nın hilafet tarihi diğerlerinden daha insani ve İslami'dir. Hiç değilse zulüm ve sefahat açısından böyledir.

Hilafetin Osmanlı İslam Devleti'ne kazandırdıklarını ve kaybettirdiklerini soğukkanlılıkla tartışmak gerekiyor. Konuya nebevi yönetim açısından değil de "necip millet", "şanlı tarih" nostaljisiyle yaklaşılınca elbette kimsenin diyecek bir şeyi kalmaz. O zaman Rasulullah'tan esirgedikleri övgüyü arap ırkını yücelttiği için Emevilere bol keseden dağıtan 'arap-müslüman' sentezcilerinin yaptığı saltanat savunuculuğunu biz de tersinden yapabiliriz.

'Halife' ünvanı gerektikçe kullanıla kullanıla yüzyılımıza kadar gelindi. Ancak son '*hilafet devleti*' de yıkılınca yeryüzünde sureta da olsa İslami yönetimi temsil eden güç kalmadı. Osmanlı sonrası yapılanmada, 'sultani hilafet'in saltanat boyutu, 'hilafet'ten ayrılarak hakim güçler arasında pay edildi. Zaten saltanata çok daha önceleri, meşrutiyetle (1908) birlikte bir ortak bulunmuştu: Meclis. Saltanat haklarının bir kısmını meclise devreden 'halife', yeni yönetimle birlikte elinde kalan kısmından da oluyordu. Çünkü saltanatın yeni sahipleri kendilerine '*şerik*' istemiyorlardı. Saltanat bütünüyle 'meclis'e geçince '*halife sultan*'ın sultanlığı gidiyor, yalnız halifeliği kalıyordu. Yani halifelik Osmanlı'dan önceki haline avdet ediyordu. Bu sürecin doğal sonucu ola-

rak, sonra, o da tarihe karışacaktı. Hindistan'da *İkbal,* Mısır'da *Taha Hüseyin* gibi bazıları saltanat gibi hilafetin de meclise geçtiğini savunacaktı. İkbal bu görüşünde yanıldığını acı acı itiraf edecektir daha sonraları. İlk meclis mebuslarından *Seyyit Bey*'in dedikleri doğruysa, artık sultan-halife bir kişi değil bir kaç yüz kişiydi.

Bu anlayışı doğru kabul etmemiz halinde 'hilafetimiz'in hala devam ettiğine inanabiliriz. Bazılarının T. C.'yi 'lider' gösterme alışkanlığının yalnızca bir temenni değil bir 'gerçeği' de yansıttığını böylece öğrenmiş oluyoruz.

Saltanata gelince: O zaten asr-ı saadet ve hulefa-i raşidin dönemi dışında arada bir aksamalara rağmen hiç kalkmamış bir kurumdur. Ancak çok el değiştirilmiştir. Şimdi ise saltanat artık klasik yöntemlerle değil modern yöntemlerle işliyor. Esasen İslam'ın dışında hiç bir yönetim sistemi saltanatı kaldıracak bir mekanizmaya da sahip değildir. Saltanatı "*hukukkarşısında bir imtiyaz*" olarak alırsak, bu tanıma göre bugün hiç bir yönetim yoktur ki *saltanat* olmasın. Şimdilerde 'evrim' geçiren marksizmde sınıf saltanatı, militarizmde asker saltanatı, demokraside meclis ve "gizli odaklar" saltanatı, kapitalizmde para saltanatı sürüp gidecektir. Çünkü sayılan tüm bu sistemlerde hukukun mutlak üstünlüğü diye bir şey yoktur. Bu yasaları birileri yapar ve bu sistemlerde muhakkak birileri hukukun üstündedir. Acıktıkları (ihtiyaç duydukları) zaman helvadan tanrılarını yiyen cahiliye müşrikleri gibi onlar da acıktıkları zaman üstünlüğü yalnız mazlum halka olan yasalarını yerler ve bir yenisini yaparlar.

o O o

Evet, çağlarüstü bir hukukçu olan *Ebu Hanife*'nin hayatını anlatırken elbette onun tavırlarını anlamamıza yardımcı olacak nübüvvetten saltanata geçiş sürecini iyi bilmemiz

gerekiyor. İmamın tüm mücadelesinin temelinin, '*hukukun üstünlüğünü yeniden sağlamak*' olduğu gün gibi açık. *Saltanat tarihi*, iyi bilinmeden geçmiş ve bugün hakkında doğru ve sağlıklı değerlendirmeler yapılamayacaktır.

Hangi İslam Devleti?

İmam'ın hayatında, İslami önderliğe ilişkin kimi sorularımıza ve sorunlarımıza cevap bulabileceğimizi sanıyorum. Bugün İslami hareketin temel sorunlarından biridir *önderlik sorunu*. Bu sorunun çözümü için öncelikle entellektüel birikim gerekmektedir. İslami önderliğin kendine özgü felsefesi ortaya konulmadan; konuşulup tartışılmadan, elbette sağlıklı sonuçlara ulaşılamayacaktır. Çünkü *önderlik sorunu* devlet sorunundan önce gelmektedir. Müslümanların bir buhranı yaşadığı mahrumiyet şartlarında önde yürüme cesaretini gösterenlerden bazılarının, kendilerine İslam tarihinin en netameli dönemlerinden örnek seçmeleri de gösteriyor ki, bu alanda entellektüel bir boşluk yaşanmaktadır.

İmam-ı Azam, Asr-ı Saadeti ve Hülefa-i Raşidin'i 'fazla ideal' bulup, kendilerine 'şanlı tarih'in saltanat zagarından önder ve örnekler beğenenlere iyi bir yol gösterici ve uyarıcı olabilir. İmamın canı pahasına muhalefet ettiği modelin en silik kopyelerine 'İslam' diye, 'tarih' diye, 'devlet' diye sarılmanın ve onun rüyalarıyla yatıp kalkmayı 'devlet şuuruna ermiş olmak' sayıp,bunu bir ayrıcalık gibi sergilemenin ne büyük bir yanılgı olduğu artık öğrenilmeli.

Gerçekten de bugün '*İslam devleti*' kavramının bir çok müslümanın zihninde oluşturduğu imaj aslında İslam'la taban tabana zıt olan '*saltanat devleti*'dir. Asr-ı saadet ve raşid halifelerin, hukukun üstünlüğünü esas alan, adalet ve şûraya dayanan nebevî yönetiminden değil de, sefahat ve istibdata dayanan saltanatlardan, İslami yönetime ulaşmada kılavuz-

luk yapmasını istemek, hâlâ "kırk katır mı, kırk satır mı?" ikileminde bocalamak demektir. Bu durumda, '*nebevi hilafet*' ve '*sultani hilafet*'in tarihini bilmek daha bir önem arzediyor.

II. SALTANATIN TARİHİ ARKA-PLANI

1. NÜBÜVVET VE SALTANAT

> "-Ey Fazl'ın babası yeğeninin saltanatı ne kadar da büyümüş!"
> "-Yazık sana! O saltanat değil, nübüvvettir.."[1]

Bu konuşma binlerce kişilik İslam ordusunun Mekke sırtlarından şehre girişini seyreden iki kişi arasında geçiyordu. Bu basit bir muhavere değildi. Aynı zamanda iki farklı dünya görüşünün aynı olayı nasıl değerlendirdiğinin de bir timsaliydi. Başka bir deyimle kazanan güçle yirmi küsur senelik mücadele sonunda Mekke gibi ilk ve son kalesini kaybeden güç arasındaki siyaset felsefesinin farklılılğının deliliydi. İkisi de aynı olayı gözledikleri halde birbirine taban tabana zıt iki farklı bakışaçısıyla ifade ediyorlardı gördüklerini: *Nübüvvet* ve *saltanat*.

Mekke'yi temsil eden bakış, olayı dünyevi güç açısından değerlendiriyordu. Bir çoğu birbirine can düşmanı olan ve hepsinin farklı değerlere inandığı bunca farklı kabileyi tek inanç (tevhid), tek lider (rasul), tek slogan (Allahu Ekber)

---

1. *İbn-i Sa'd, Tabakat, II/135; İbn-i Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, IV/12.*

etrafında birleştiren şeyin olsa olsa yalnızca zorbalık ve dünyevi güce dayanan 'saltanat' olabileceğini düşünüyordu.

Medine'yi temsil eden mantık, böylesine ezici bir kuvvetle, yıllardır kendisine ve inancına karşı kör bir inatla ayak diremiş insanların ellerindeki en büyük karargahı fetheden bir ordunun komutanının, sultanlara ve padişahlara yaraşır bir tantana ve gururla değil de, hamd ve şükürle yükümlü olduğu rabbi karşısında başı devesinin hörgücüne değecek kadar engin bir tevazu ve toprak gibi bir mahviyet içerisinde geçişini gösteriyor ve hükmünü veriyordu: "*Saltanat değil, nübüvvettir bu!*"

Sahi, asr-ı saadetteki mücadele (biri batıl da olsa) iki ayrı inancın mücadelesi miydi? Bir inanç mücadelesi olarak görebilir miydik mü'minlerle müşrikler arasındaki tarihi kavgayı?

Bu sorulara doğru cevap bulabilmemiz için bir kaç olayı yeniden hatırlamamız gerekecek.

Ebu Leheb Rasulullah'a:

"-Ben iman edersem bana ne var?"

"-Bütün mü'minlere ne varsa sana da o var."

"-Beni başkalarıyla eşit tutan din olmaz olsun!"[2]

Müşrik Mekke toplumunun öncülerinden *Ebu Leheb*'in derdi burada da görüldüğü gibi 'şirk' dininin korunması değil. Adil İslam hukuku karşısında imtiyazlı olmak için düpedüz pazarlık yapıyor. Uluhiyet ve rububiyete bu kadar karşı çıkmalarının temel sebebi de bu. Biliyorlar 'rabb' bir, 'ilah' bir olursa imtiyazları ellerinden alınır. Çırpınışları hep bu yüzden. Allah bilir ama bu imtiyazın tanınması durumunda ayak direyenlerden bir çoğunun kabul etmesi mümkündü. Müşriklerin elebaşısı *Ebu Cehil* de buna benzer bir mantık içinde. Bir gün *Hz. Ali* ile karşılaşmalarında "*amcanın oğlu doğru söylüyor*" dedikten sonra iki kabile arasındaki rekabe-

2. *Kurtubi, Tefsir, XX/235.*

ti uzun uzadıya sıralıyor, "*şimdi de Haşimoğulları tutmuşlar bir peygamber çıkarmışlar; biz nereden bulalım peygamberi?*" diyordu. Ebu Leheb'in derdi *imtiyaz,* Ebu Cehil'in derdi de *asabiyet* idi. Yani *din gayreti* yine yoktu ortalarda.

Müşriklerin bir inancı savunmak gibi bir kaygıyla hareket etmedikleri ortadaydı. Mevcut konumlarının değişeceğinden, sömürülerini kaybetmekten, saltanatlarının söneceğinden, asabiyetlerine halel geleceğinden korkuyorlardı. Maddeler halinde sıralarsak onlar üç şeyi korumaya çalışıyorlardı:

1. Saltanatları: Ki buna tüm menfaatleri ve hukuki imtiyazları girer.

2. Asabiyetleri: Fertten başlayıp ırkın tümüne kadar uzanan bir silsile içinde gereksiz kavga ve dökülen kanlar pahasına sürdürülüyordu asabiyet.

3. Atalar Yolu: Bu da asabiyetlerinin bir parçası olarak dinleşmiş bir tarihti. Onlar şirki seçmediler. Atalarını üzerinde buldukları yola tabi oldular.

«*Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun!" dense, "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol)a uyarız!" derler. Peki ama, ataları bir şey düşünmeyen, doğru yolu bulamayan kimseler olsa da mı (atalarının yoluna uyacaklar)?*» (Bakara, 170)

«*Babalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter derler.*» (Maide, 104)

«*Onlar bir kötülük yaptıkları zaman: "Babalarımızı bu yolda bulduk, (o halde) Allah da bize böyle emretti." derler. "Allah kötülüğü emretmez" de. Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?*» (A'raf, 28)

Eğer ataları başka bir yolda olsalardı ona tabi olacaklardı. Yani görüldüğü gibi *inanç* bu sıralamada yer almamakta.

Hak ya da batıl; inancında ciddi ve samimi olanların yapacağı teklif midir şu: *"Gel bir yıl biz senin tanrına (senin inandığın gibi) tapalım; bir yıl da sen bizimkine (bizim inandığımız gibi) tap."*

O zamanlar şimdiki gibi yaşamakla inanmak arasında uçurumlar oluşmadığından tapınma hem inanmayı, hem yaşamayı birlikte ifade ediyordu. Bu teklif inancından emin olanların yapacağı bir teklif değil. Buna cevabı da Rasulullah değil, Kafirun Suresi'yle Allah verecektir: «*...Sizin dininiz size, benim dinim bana.*»

Cahiliye aristokratları inanç karşısında o kadar lakayd kalıyorlardı ki bu sapık teklifte pazarlık yaparak istekleri olan kendi tanrılarına tapınma süresini tek taraflı olarak az bir süreye kadar indiriyorlardı. Bu teklif inandığını söyleyen biri için yüzkarasıydı.

Bu durumda müşriklerin müslümanlara karşı verdikleri savaş, batıl da olsa bir inancı korumanın savaşıdır diyemiyoruz. Tarih boyunca müşriklerin en çok inandıkları şey menfaatleri ve saltanatları olmuştur. Saltanatlarına halel getireceğine inandıkları tüm çıkışları (ilahi ya da beşeri kaynaklı) yerle bir etmeye çalışmışlar, böylesi durumlarda en acımasız zulümleri irtikap etmekten çekinmemişlerdir.

Rasulullah (s)'a gelince, o bir kul gibi yeyip bir kul gibi yaşamakla övünmüştü. Karşısında titreyen bir bedeviye: *"Ne titriyorsun?"* diyerek, Kayser ve Kisra gibi saltanat sahibi olmadığını, kendisi gibi biri olduğunu vurguluyordu.

Titizlikle uyguladığı 'hukukun üstünlüğü' ilkesine halel getirmiyordu. *"Ben kimin sırtına haksız yere vurmuşsam, işte sırtım, gelsin vursun!"* uyarısı karşısında hak talep eden Ukkaşe (r)'ye dönüp: "Haydi al hakkını!" diyecek kadar hukuka riayet ediyordu.

Buhari'nin naklettiği bir rivayette, *"Hırsızlık yapan Muhammed'in kızı Fatıma da olsa vallahi Muhammed onun eli-*

ni de keserdi."[3] diyebiliyordu. Raşid ve mürşid halifeler de hukukun üstünlüğünü titizlikle koruyorlar, bu konuda taviz vermiyorlardı.

Bu örnekler tarihin eşine benzerine İslam dışındaki bir başka sistemde şahid olmadığı ve bundan böyle de olamayacağı örneklerdi. Adı ve niteliği ne olursa olsun tüm beşeri sistemlerde (çoğulcu olup olmaması farketmez) hukukun imtiyaz tanıdığı bir sınıf muhakkak olagelmiştir. Bugünkü sureta çoğunlukçu rejimlerdeki meclislerin ve meclislerin yaslandığı 'güç odakları'nın durumu bunun en çarpıcı örneğidir. Demokrasilerdeki "hukukun üstünlüğü" aldatmacasını İngiltere'de yaygın olan şu alaylı söz çok güzel ifade eder: "Herkes eşittir, Kraliçe biraz daha eşittir."

Hangi sistemin tarihinde, hukukun üstünlüğü konusunda, tarihimizin alnı ak sayfalarına benzeyen bir sayfa vardır?

---

3. İbn-i Hacer, Fethu'l-Bari, K. Hudud, 12. Bab, H. No: 6788, XII/89.

Allah'a yemin ederim ki ben halife miyim, sultan mıyım bilemiyorum. Eğer sultansam vay halime!...

Ömer İbn-i Hattab

Rasulullah (s.),uygulandığı sürece saltanatın hiç bir türüne geçit vermeyecek bir model bırakmıştı ardında. Bu modelin belli başlı özelliklerini Rasulullah (s.) 'ın uygulamalarında görmek mümkün.

Nebevi hilafet sahih temeller üzerinde yükseliyordu. Raşid ve mürşid halifeler döneminde kimse Rasulullah'ın koyduğu bu sisteme müdahale etmeye, bu sistemin ilkelerini sarsmaya ve saltanatı ikame etmeye cesaret edemedi. Mürşid halifeler böylesine bir durum hissettikleri her davranışa şiddetle karşı çıktılar ve cezalandırdılar.

Ebubekir (r) Beni Saide Sakifesi'nde ashabın bey'atıyla halife seçilince kimse onun elinden hilafeti zorla almaya kalkmadı. Hatta *Sa'd b. Ubade* (r) gibi biat etmeye yanaşmayanlar dahi böyle bir harekete teşebbüs etmedi. Hz. Ali tüm kışkırtmalara rağmen ümmetin seçimine ve kabulüne saygı duymakta kusur etmedi.

Hz. Ebubekir'in seçimi kritik bir dönemde gerçekleşmiş, ani ve olağanüstü bir seçimdi. Bu seçimin bir usul olarak sonrakileri bağlamadığını *Buhari*'nin naklettiği Hz. Ömer'in şu sözlerinden öğreniyoruz:

"Eğer o zaman böyle yapmayıp da bir oldu bittiyle hilafet meselesini halletmemiş olsaydım, meclisimizin sözü uzatmak, istişarelerle vakit kaybetmek ihtimali vardı. Bu durumda sonuca razı olmak bizim için çok zor olacaktı ve tamiri mümkün olmayan olaylarla karşılaşabilecektik. Ebube-

kir'in hilafetinin bir çırpıda halledilmiş olması bunun ileride umumi bir kaide haline gelmesini icap ettirmez. Şimdi, siz onun gibi zatı nereden bulup çıkaracaksınız? O halde, müslümanların müşaveresi olmaksızın, birisi çıkar da, başka bir şahsa biat etmeye kalkarsa bu takdirde hem biat eden hem de kendisine biat edilen ölümlerini hazırlamış olurlar."[4]

Anlaşılıyor ki Hz. Ömer İslami siyaset ilkelerinin zedelenmesinden korkmakta, bunun garantisi olarak da şûraya dayanan bir yönetim sistemini öngörmektedir. Hatta şûra sistemini zedeleyen davranışların en şiddetli şekilde cezalandırılmalarını tavsiye ederek verasete dayanan saltanatı mahkum etmektedir. Öz oğullarını hilafete aday olmaktan men etmesi verasete dayanan saltanat sistemine karşı gösterdiği tepkiden kaynaklanıyordu.

Hz. Osman'ın şehadetinden sonra kendisini 'halife' yapmak isteyenlere Hz. Ali (r) şöyle der:

"Bu iş böyle olmaz, sizin yetkinizde değildir. Halifenin seçimi şura ehline ve Bedr ehline aittir. Onlar kimi halife yapmak isterse o olur."

Bu *İbn Kuteybe*'nin rivayeti. *Taberi* aynı olayı şöyle nakleder:

"Hüseyin b. Ali'den:

"-Osman öldürüldüğünde babamla birlikte eve geldik. Rasulullah'ın arkadaşları ona gelip dediler ki: Bu adam (Hz. Osman) öldürüldü. Şüphesiz insanlara bir imam gerekli. Yönetim işinde öne geçme ve Rasulullah (s)'a yakınlık bakımından senden daha layık birini bulamayız."

"-Böyle söylemeyiniz. Benim vezirliğim emirliğimden daha hayırlıdır."

"-Hayır, öyle değil. Allah'a andolsun biz sana bey'at edeceğiz."

---

4. İbn-i Kuteybe, El-İmame ve's-Siyase, I/41; İbn-i Hacer, F. Bari, H. No: 6830, XII/148, 149.

"-Bey'at mescidde, halkın huzurunda, müslümanların rızasıyla olur; asla gizli olmaz."[5]

Anlaşılıyor ki, Ali (r) müslümanların kendisini istediklerini bildiği halde, şûrayı zorbalığa dönüştürme ihtimali olan en ufak bir sızıntıya dahi meydan vermiyor. Bu tavrını kendisinden sonra oğlu Hz. Hasan'a biat alması talebiyle kendisine gelenlere karşı da göstererek bunun ümmetin istişaresine bağlı olduğunu vurguluyordu.

Oğullarına son kez vasiyet ederken, bir zatın:

"*-Ya Emire'l-Mü'minin, niçin veliahd tayin etmiyorsunuz?*" sorusunu şöyle cevaplıyordu:

"*-Ben de müslümanları Rasulullah'ın bıraktığı gibi bırakıyorum.*"[6]

El-Bidaye sahibinin naklettiği bu rivayetten ve diğer Hulefa-i Raşidin'in uygulamalarından anlaşılıyor ki halife seçme işi "şura" iledir; müslümanların rızası iledir. Babadan oğula veraset yoluyla değil. Hele halifeliği zorla gasbetmek, güç kullanarak bu makama oturmak müslümanların aklından dahi geçmemektedir.

Saltanat ile hilafet arasındaki farkı sahabe de çok iyi biliyordu. *Ebu Musa el-Eş'ari* (r), *Mesruk b. Ecda* (r)'ya:

"*İmamet müşavere ile gerçeleşen bir iştir, meliklik ise kılıç zoru ile ele geçirilen makamdır.*"[7] tarifini yapıyordu.

Yine ashabın hilafet ve saltanat anlayışını belgeleyen şu sözleri İbn Sa'd'ın *Tabakat*'ından nakledelim:

Hz. Ömer ile Selman-ı Farisi arasında şu konuşma geçer:

"-Ben halife miyim, yoksa sultan mı?

"-Eğer sen, müslümanların malından bir dirhem dahi

---

5. *Taberi, Tarih IV/427.*
6. *İbn-i Kesir, El-Bidaye ve'n-Nihaye VIII/14.*
7. *İbn-i Sa'd, Tabakat, IV/113.*

olsa, kanunsuz olarak (hakkın olmadığı halde) alırsan ve bunu da keyfin için harcarsan o zaman sultansın; değilse halifesin.

Bu sözler Ömer (r)'i ağlattı."

Bir gün Ömer (r) dedi ki:

"-Allah'a yemin ederim ki ben halife miyim, sultan mıyım bilemiyorum. Eğer sultansam vay halime."

Bu sözler üzerine oradakilerden biriyle Ömer arasında şu muhavere geçti:

"-Ey mü'minlerin emiri! Halifelikle sultanlık arasında çok büyük farklar vardır." Ömer sordu:

"-Ne gibi farklar var?"

"-Halife, hakkı olmadan kanunsuz bir şekilde hiç bir şey alamaz, harcayamaz. Ancak hakka muvafık bir şekilde harcamalar yapar. Allah'a hamdolsun, sen de böyle yapıyorsun. Padişah halka zulmeder, devlet malını istediği gibi kullanır, başkalarına verir, kimse de kendisine bir şey diyemez."[8]

Raşid ve mürşid halifeler beytü'l-mali ümmetin hakkı olarak kabul ederler ve bu hususta öylesine titizlik gösterirlerdi ki Hz. Osman bile, halife olduktan sonra yaptığı kimi icraatlarını öncekilerin uygulamalarını örnek göstererek soranlara, bu titizliği aşırı bulduğunu söyleyecekti.

Hz. Ebubekir'e ısrarlar sonucu yıllık 4.000 dirheme ulaşan bir maaş bağlanmıştı. Ancak vefatında kesesinden 8.000 dirhemin beytü'l-male ödenmesini vasiyet ederek bu konudaki hassasiyetini sergilemişti. Yani aldığını daha fazlasıyla iade etmişti.

Hz. Ali'ye, Muaviye gibi halka bahşiş ve hediye dağıtarak kendisine taraftar toplaması tavsiye edilince; bunu şiddetle reddeder ve der ki:

---

8. A. g. e., III/306, 307.

"-Siz, bu şekilde kanuna (şeriata) uygun olmayan ve yakışıksız usullerle işimi halletmemi istiyorsunuz öyle mi?"

Yine Hz. Ali, kardeşi Akil'in beytü'l-malden para isteğini *"Ne demek! Senin kardeşin, müslümanların mallarını sana versin de kendisi cehennemin yolunu tutsun, öyle mi?"* deyince kardeşi halifeye karşı isyan eden Şam ordusunun saflarına iltihak edecetir.[9]

Hulefa-i Raşidin'in devlet hazinesi konusundaki hassasiyetlerine bir çok örnek verilebilir.

Rasulullah'ın hukukun üstünlüğü konusunda gösterdiği hassasiyete değinmiştik. O'nun yolundan giden raşid halifeler de hukukun üstünlüğüne halel getirmediler. Bu konuda İmam Ebu Yusuf'un Kitabu'l-Harac'ında anlamlı bir örnek yer alır:

Hz. Ömer hac mevsiminde orada bulunan valileri halkın huzuruna toplayarak dedi ki:

"İnsanlar! Valilerimi size hak ile muamele etsinler diye gönderdim. Değilse onları sizin kanınıza, teninize, malınıza dokunsunlar diye göndermedim. Kimin hakkı yenmişse kalksın!

O gün birisi kalktı ve dedi ki:

"-Senin memurun (vali) bana yüz kamçı vurdu. Ömer:

"-Onu bul, buraya getir. Ben de ona yüz kamçı vuracağım.

Amr b. As ayağa kalkarak kendini şöyle savundu:

"-Ey Mü'minlerin emiri! Senin valilerine karşı böyle davranman bir geleneğe dönüşür ve onların zoruna gider.

"-Andolsun Rasulullah (s)'ın kendi nefsine had uyguladığını gördüm. O'na olacak da Amr'a mı olmayacak? Hak sahibine dönerek: Kalk ve kısas yap!

9. Taberi, Tarih, III/209.

"-O zaman bırak da onu razı edelim.

"-Bu ikinizin arasında bir şey.

Hak sahibini her kamçıya iki dinar olmak üzere ikiyüz dinar (altın)a razı ettiler."[10]

Raşid halifeler bu titizliklerini cahiliye asabiyetinin hortlamaması için de gösteriyorlardı. Çünkü Rasulullah'ın reddettiği 'cahiliye asabiyeti' henüz yeni müslüman olanların düşüncelerinden tamamıyla temizlenememiş, bu merdut asabiyet yer yer fırsat buldukça düşünce planından eylem planına da çıkar olmuştu.

Asabiyet onları garip davranışlara sürüklüyordu. Rasulullah ve Raşid halifeler döneminde müslümanlarla savaşan arap kabileleri "ulusçuluk" uğruna savaşıyorlardı. O çağın "milliyetçi" araplarının efsanevi önderleri Ebu Cehil'di. Çünkü Ebu Cehil'in Rasulullah (s)'a karşı verdiği mücadelenin dinamiği din kaygısı değil "ulusçuluk"tu. Bu konuda Beyhaki'nin naklettiği rivayet hayli ilginç:

Allah Rasulü Ebu Cehil'e hitaben:

"-Ya Ebe'l-Hakem! Haydi Allah'a ve Rasulüne gel. Seni Allah'a imana davet ediyorum." buyurdu. Ebu Cehil ise:

"-Ya Muhammed! İlahlarımızı kötülemeye son verecek misin? Sen sadece kendinin tebliğ ettiğine şehadet etmemizi mi istiyorsun? İşte biz de senin tebliğ ettiğine şehadet ediyoruz. Allah'a yemin ederim ki söylediğinin hak olduğunu bilsem, sana uyardım." dedi.

Rasulullah (s) gitti. Bu sırada Hz. Ali çıkageldi. Ebu Cehil:

"-Vallahi O'nun söylediğinin hak olduğunu biliyorum. Fakat bana engel olan bir şey var. Kusayoğulları hicabe (Kabe örtüsü) bizde, sikaye (hacılara su verme) bizde, nedve (yönetim) bizde, liva (sancak) bizde diyorlar. Bunları kabul

---

10. El-Kadi Ebu Yusuf, Kitabu'l-Harac, s. 116.

ediyoruz. Onlar yedirip içirdilerse biz de yedirip içirdik. Onlar ne yapmışsa biz daha fazlasını yapmaya çalıştık. Bu sefer karşı taraf 'peygamber' de bizden çıktı diyor. İşte buna gelemem."

'Milliyetçi' Ebu Cehil'in soy asabiyetine dayalı düşmanlığı kendisine ebedi hüsrandan başka bir şey kazandırmadı. Allah Rasulü insanlarla halkın arasına gerilen bu duyguyu şiddetle lanetledi, kınadı ve yok etmeye çalıştı. Raşid halifeler de aynısını yaptı.

Araplar arasındaki 'asabiyet' duygusunun kendilerini ne duruma düşürdüğünü *Taberi* şöyle nakleder. Talha en-Nemri adında birinin *Müseyleme*'yle muhaveresi:

"-Sen Müseyleme misin?

"-Evet.

"-Seni kim gönderdi?

"-Rahman.

"-Aydınlıkta mı geldin karanlıkta mı?

"-Karanlıkta.

Adam Müseyleme'nin yüzüne beraber şöyle der:

"-Ben şehadet ederim ki sen yalancısın ve Muhammed haktır. Fakat bize Rebia (kabilesi)'nın yalancısı Mudar (kabilesi)'ın sadığından daha sevimlidir."[11]

İlginç olan, adamın Rasulullah'ın hak peygamber olduğuna şehadet ettiği halde 'milliyetçilik' aşkına Müseyleme'yle birlikte İslam ordularına karşı savaşıp Müseyleme'yle birlikte ölmesi.

Hz. Ebubekir'in hilafeti üzerine bu küllenmiş duygular bazılarınca uyandırılmaya çalışılarak Hz. Ali'ye hilafeti zorla almayı teklif ettiklerinde, O:

"-Sizin bu hareketiniz, İslam'a ve müslümanlara düş-

11. Taberi, Tarih, III/286.

man olduğunuzu gösteriyor."[12] diyerek teklifi reddeder.

İlk iki halife bu konuda öylesine titiz davrandılar ki kendi kabile ve ailelerinden hiç kimseyi göreve getirmediler. Hz. Ömer kendisinden sonra halife olması muhtemel olanları çağırıp onlara mensup oldukları kabile fertlerine imtiyazlı davranmamalarını vasiyet ediyordu. Bir defasında, Hz. Ömer, ölüm döşeğindeyken kendisinden sonra Rasulullah'ın yasakladığı asabiyetin hortlamasından korkarak Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas'ı çağırarak her birine şöyle vasiyette bulundu:

"Allah aşkına ey Ali, eğer insaların yönetimini üstlenirsen Beni Haşim'i (kendi soyunu) insanların başına getirmekten sakın!

Allah aşkına ey Osman, eğer yönetimi üstlenirsen Ebu Muayt Oğulları'nı insanların başına geçirmekten sakın!

Allah aşkına ey Sa'd, yönetimi üstlenirsen akrabalarını insanların başına geçirmekten sakın!

Haydi, kalkın ve istişare edin. Sonra da işinizi yerine getirin. İnsanlara namazı Suheyb kıldırsın.."[13]

Bu konudaki haklı titizliği ve uzak görüşlülüğü yansıtan şu rivayet daha sonraki olayların anlaşılması açısından yararlı olabilir:

Hz. Ömer, Abdullah b. Abbas ve Hz. Osman'ın yanında bulunduğu bir gün şunları söylemişti:

"-Eğer benden sonra herhangi biriniz yerime geçerseniz, aman dikkat ediniz. Beni Muayt'i (Ümeyyeoğullarını) ve efradını halkın ensesine musallat etmeyiniz. Bu zümre bir kere halka musallat oldu mu Allah'a karşı itaatsizlik yoluna gidebilirler. Yemin ederim ki ben bunu söylemezsem Osman böyle yapar. Osman böyle yapınca da bu zümre ister is-

---

12. A. g. e., VI330.

13. A. g. e., IV/192.

temez masiyet yolunu tutar. Halk da ayaklanır ve Osman'ın ölümüne sebep olur."[14]

Rasulullah'ın "*O söyletilenlerdendir*" buyurduğu Ömer (r)'in basiretinin keskinliğine şaşmamak elde değil.

Hz. Osman'ın hilafetiyle olaylar farklı bir gelişme çizgisi gösterdi. Hz. Osman yakın akrabalarını önemli görevlere getirirken ilk iki halifenin şahsi tutumunu ve kendi davranışının gerekçesini şöyle açıklıyordu:

"-Ebubekir ve Ömer, beytü'l-mal konusunda, hem kendilerini hem de akrabalarını sıkıntıya soktular. Fakat ben sıla-i rahmi tercih ediyorum."[15]

Sıla-i rahim hususunda oldukça titiz davranan Hz. Osman halife olunca yakınlarını ilk iki halifenin siyasetinin aksine görüp gözetti. Örneğin Mervan bin Hakem'e Afrika'daki ganimet mallarının humusu (beşte bir) olan beş yüz bin dinar bağışlamıştı. Hz. Osman'ın ondan önce de Afrika'dan gelen ilk humusu İbn-i Ebi Sarh'a verdiğini ünlü tarihçi *İbn-i Cerir* naklediyor. Hz. Osman sırf bunlardan dolayı sahabenin tepkisini çekmemişti. Yakınlarını devletin yüksek kademelerine ataması da sahabe arasında itirazlara neden olmuştu. Sa'd b. Ebi Vakkas'ı Kufe valiliğinden azlederek yerine anne bir kardeşi olan Ukbe b. Ebi Muayt'ı daha sonra da başka bir akrabası olan Sa'd b. As'ı getirmişti.

Bundan başka Ebu Musa el-Eş'ari'yi Basra valiliğinden azlederek yerine anne bir kardeşi olan Abdullah b. Amir'i ta-

---

14. *İbn-u Abdi'l-Berr'in el-İstiab'ında naklettiği bu rivayetin benzeri diğer rivayetlerden de, Hz. Ömer'in 'Hilafet' makamı konusunda Ümeyyeoğullarına karşı dikkatli davrandığı anlaşılıyor. Burada akla bir nokta takılıyor: Yine aynı şahsın [Ömer (r.)] sözkonusu kabileye mensup Muaviye b. Ebi Süfyan'ı Şam valiliğine getirmesi. Ne ki, burada Hz. Ömer'in valileri üzerindeki sıkı denetimini hatırlamak gerekiyor. Ali (r)'nin bir vesileyle Osman (r)'a söylediği gibi: "Muaviye'nin Ömer'den korktuğu kadar Ömer'in kölesi kendisinden korkmazdı."*

15. *İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/48, 49; İbn-i Sa'd, Tabakat, III/64.*

yin etti. Mısır valiliğine ise Hz. Amr b. As'ın yerine kendisinin süt kardeşi İbn Ebi Sarh'ı gönderdi. Hz. Ömer döneminde Muaviye sadece Şam vilayetine bakıyordu. Hz. Osman onun yetkilerini genişleterek Humus, Filistin, Ürdün ve Lübnan'ı da ona verdi.

Bu atamaların halk üzerindeki etkisi hayli olumsuz olmuştu. Sadece halk değil, sahabenin ileri gelenleri bile hoşnutsuzluklarını her fırsatta ifade ediyorlardı. Kufe valiliğine atanan Velid b. Ukbe ile eski vali ve güzide sahabi Sa'd b. Ebi Vakkas arasında geçen şu konuşma 'tuleka' ile 'sabikun' arasındaki siyaset felsefesinin ne kadar farklı olduğunu göstermesi bakımından hayli manidâr:

"-Bizden sonra, sen bu memleketi daha mı iyi idare edeceksin? Acaba sen, bizden daha akıllı ve daha bilgili misin, yoksa biz mi senden daha cahil ve ahmak insanlarız?

"-Ey Ebu İshak (Sa'd b. Ebi Vakkas) tasalanma. *Bu bir saltanattır. Sabahleyin bu saltanatın tadını bir başkası çıkarır, akşam ise başka birisi.*

"-Size bu saltanatın tadını tattıranın kim olduğunu biliyoruz."[16]

Aynı kaynak bu tür eleştirileri getirenlerin pek çok olduğunu İbn Mes'ud'un da bunlardan biri olduğunu söyler.

Bu hoşnutsuzlukların temelinde yatan sebep Hz. Osman'ın akrabalarını yönetime getirmesi olamaz. Bu, tek başına bunca insanın ayağa kalkmasını açıklamıyor. Sanırız asıl sebep, yönetime getirilen bu insanların sahabe ve halk nezdindeki durumları ve yaşantılarıydı.

Konunun iyi anlaşılabilmesi için bu isimlerden bir kaçının hal tercemelerini kısaca aktarmamız gerekecek.

Hz. Osman döneminde yönetime gelen Beni Ümeyye fertlerinin çoğu "tuleka"dandır. Tuleka; sonuna kadar dire-

16. *İbn-u Abdi'l-Berr, el-İstiab, III/596.*

nerek Rasulullah ve ashabıyla savaşıp fetihten sonra af talepleri Rasulullah tarafından kabul edilip İslam'a teslim olanlara verilen isimdi. Bu bağlamda ilk akla gelen isimler Muaviye, Sa'd b. Ebi Sarh, Velid b. Ükbe, Mervan b. Hakem vesaire gibi Beni Ümeyye ileri gelenleri idi. Tuleka'dan olmak elbette yalnız başına suçlanmak için yeterli sebep teşkil etmiyordu. Zaten asıl mesele de ne onların halifenin yakın akrabası olması ve ne de "tuleka"dan olmalarıydı. Rasulullah'ın terbiyesinden geçen keremli ashab, elbette insanları kötü geçmişlerinden dolayı suçlamayacak kadar olgun idiler. Hele hele Sa'd b. Ebi Vakkas, Hz. Aişe, Hz. Talha, Hz. Zübeyir b. Avvam, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mes'ud vd. gibi seçkin ashabın böylesine basit bir sebepten Hz. Osman'ı eleştirmeleri ve hoşnutsuzluk duymaları beklenemez. Ashab'a böyle bir isnadı reva görmek doğru olmaz. Asıl sebeb sâbîkûndan, Bedr ehlinden, Rasulullah'ın dizi dibinde yetişip onun terbiyesinden geçmiş insanlar dururken, tulekanın işbaşına getirilmeleriydi.. Ki bunlar da her hareketleriyle kendilerini o makama getireni zor durumda bırakıyorlardı. Biz bunlardan üç tanesine göz atalım:

1. *Abdullah bin Sa'd bin Ebi's-Sarh*: (Amr b. As'ın yerine Mısır valiliğine getirildi. Hz. Osman'ın süt kardeşi.) Bu zat hakkında İslam tarihinin ilk kaynaklarında şu bilgiler var:

Önce müslüman oldu. Sonra irtidat etti. İrtidadından önce bir müddet Rasulullah'ın vahiy katipliğini yaparak vahyin gelişine bizzat şahit olmuştu. İrtidat edince tüm bildiklerini Mekke müşriklerine Rasulullah'la alay malzemesi etmeleri için aktarmış ve kendisi de her fırsatta alay etmişti. Rasulullah'ın en çok incindiklerinden birisidir.[17] Rasulullah bu

17. *"Allah'a karşı yalan uydurandan, ya da kendisine karşı bir şey vahyedilmemişken "bana da vahyolundu." diyenden ve "ben de Allah'ın indirdiği gibi indireceğim." diyenden daha zalim kim olabilir?" el-En'am/93.*
İbn-i Kesir, bu ayetin İbn-u Ebi Sarh hakkında nazil olduğunu,

zat hakkında "*Kabe'nin örtüsüne bürünmüş halde bulsanız bile öldürünüz!*" emrini verdi. Fetihten sonra Hz. Osman onun için Allah Rasulü'ne tavassutta bulundu. Onu himaye ederek sakladı. Uygun bir zamanda Nebi'nin huzuruna getirdi. Affedilmesini istedi. Biat'ının kabulü için yalvardı. Fakat Rasulullah (s) cevap vermediler. Bu rica üç kez tekrar landıktan sonra ancak Rasulullah *İbn Ebi's-Sarh*'ın biatını kabul etti. Ashabına dönerek:

"*-Biat etmeden evvel içinizden bu adamı katledecek doğru biri çıkmadı mı?* diye sordu. Onlar da:

"*-Biz işaretinizi bekliyorduk*" cevabını verdiler. Bunun üzerine Rasulullah (s):

"*-Bir peygamber ima ile adam öldürtmez, açık konuşur.*"[18] buyurdu. İbn-i Ebi Sarh'ın İslam'a teslim oluşu böyledir.

2. *Mervan b. Hakem:* (Hz. Osman'ın amcaoğlu. Daha sonra halifenin başkatibi.)

Babası Hakem b. Ebi'l-As tulekadandı. Fetihten sonra müslüman olup Medine'ye göçtü. Rasulullah (s) bu zatı *Taif*'e sürdü. Orada mecburi ikamete tabi tuttu. Rasulullah'ın onu sürüş nedeni olarak değişik kaynaklarda farklı rivayetler var. Mervan, babası Medine'den çıkarıldığında yedi yaşlarındaydı.

Hz. Ebubekir, hilafeti döneminde Hakem'in Medine'ye dönme isteğini reddetti. Aynı başvuru Hz. Ömer'e de yapıl-

---

Taberi'nin de bu görüşte olduğunu söyleyerek Süddi'den şunu nakleder: "İbn-u Ebi Sarh diyor ki: "Eğer Muhammed'e vahyolunuyorsa bana da vahyolunuyor. Eğer Allah indiriyorsa ben de onun indirdiğinin mislini indirdim. Muhammed "semiûn alîm" dedi, ben "alîmun hakîm" dedim diyordu." İbn-i Kesir, Tefsir, Sabuni Muhtasarı, I/600.

18. İbn-i Sa'd, Tabakat, II/141; ayrıca: Ebu Davut, Sünen, "Babu'l-Hükm fi men İrtedde"; Nesei, Sünen, Babu'l-Hükm fi'l-Mürted; Hakim, Müstedrek, Kitabu'l-Meğazi; İbn-i Hişam, es-Sire; İbn-i Hacer, el-İsabe.

dı. O da reddetti. Osman (r) halife olunca baba-oğulun dönmesine müsaade etti.

Babası Hakem'in terbiyesinde yetişen Mervan bir müddet sonra hilafetin en hassas noktasında göreve getirilmişti. Halk henüz hayatta olan ve Nebi'nin tekdirine uğrayan Hakem'in oğluna nüfuz edeceğinden endişe ediyor, Rasul'ün öz terbiyesinden geçmiş bir yığın güzide sahabi dururken onun böylesine kritik bir göreve getirilmesini yadırgıyordu. Mervan b. Hakem'in icraatı karşısında, Hz. Naile bile başına bir iş gelmesinden korktuğu kocasına şu çıkışı yapıyor:

"-Sen, Mervan'a itaat ettikçe o seni dilediği yere çekiyor.

"-Ne yapayım?

"-Bir olan ve ortağı olmayan Allah'tan korkarsın, senden önceki iki arkadaşının sünnetine uyarsın. Eğer Mervan'a uymaya devam edersen seni ölüme sürükleyecek. Sonra Mervan'ın insanlar nazarında kıymeti, heybeti, sevgisi yok. Halk onun yaptıkları yüzünden seni terkedecek. Ali'ye haber yolla, ondan durumu düzeltmesi için yardım iste. Çünkü o sana yakındır. Hem halk ona isyan etmez."[19]

Ümeyyeoğulları hilafeti ele geçirince hilafet makamına da atanacak olan Mervan'ın cennetle müjdelenmişlerden Hz. Talha b. Ubeydullah'ı attığı bir okla şehid ettiğini nakleder tarihi kaynaklar. *Sıffin*'de kendi saflarında bulunan *Hz. Zübeyr*'i de orduyu bozacağı endişesiyle katlettirmişti.

3. *Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt:* (Hz. Osman'ın anne bir kardeşi, Sa'd b. Ebi Vakkas azledilerek yerine Kufe valisi oldu.)

Bu zat da tulekadandır. Rasulullah kendisini zekat amirliği göreviyle Mustalikoğulları toprağına gönderdi. Görev yerine varmadan geri dönüp dövüldüğünü ve kendilerine

19. *Taberi, Tarih, IV/326, 327.*

gönderildiği Mustalikoğullarının zekat vermekten kaçındıklarını söyledi. Rasulullah çok kızdılar ve bu kabile üzerine bir ordu gönderilmesini emrettiler. Meselenin gerçeği, müfreze, Mustalikoğulları yurduna yaklaşınca anlaşıldı. Kabile lideri Rasulullah'ın huzuruna çıkarak sözkonusu kişinin kendilerine gelmediğini, kimseyle temas kurmadığını, haddizatında kendilerinin, zekat toplamak için bir görevlinin gelmesini beklediklerini söyledi.

Bunun üzerine şu mealdeki ayet-i kerime nazil oldu: «*Ey İman edenler! Bir fasık size bir haber getirdiği zaman onun (doğru olup olmadığını araştırıp) açığa çıkarın; değilse bilmeden bir kavme sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.*» (Hucurat, 6)

Bu zata ilk iki halife döneminde, bazı küçük çaplı memuriyetler dışında bir görev verilmedi. Hz. Osman halife olunca Sa'd b. Ebi Vakkas'ın yerine Kufe'ye vali olarak atadı. İçkiye düşkün olduğu ortaya çıkmıştı. Olay her yanda duyuldu. Ashabtan bazıları Hz. Osman'ı uyarınca halife bir şura kurulmasını emretti. Bu şûrada alınan karar gereğince özel bir mahkemede suçu sabit görüldü. Hz. Osman hüküm işini Hz. Ali'ye bıraktı. O da Velid'i kırk kırbaçla cezalandırdı.[20]

Buhari ve *Müslim*'in naklettiği bu olaydan da anlaşılacağı üzere Hz. Osman'ın aldığı tepkilerin temelinde örneklerde gördüğümüz zatların tavır ve davranışlarının etrafa pek güven vermemesi yatıyordu. Kimi tarihçiler nebevi hilafetin ileride ciddi sorunlar doğuracak biçimde yara almasına sebep olarak Şam valisi Hz. Muaviye'nin 12 yıl aynı beldede ve çok geniş yetkilerle kalmış olmasını gösterir.

Bütün bu sebepler biraraya gelince hoşnutsuzluk düşünceden eyleme geçiyordu. Karışıklık çıkararak kendileri-

20. *Buhari, Sahih, Kitabu Fedaili's-Sahabe, H. No: 3696, 3872, 3927; Müslim, Sahih, Şerh-i Nevevi, Kitabu'l-Hudud "Haddu'l-Hamr."*

ne iyi bir zemin hazırlamak isteyenlerin de gayretiyle İslam'da ilk fitne kopuyor ve Hulefa-i Raşidin'in üçüncüsü ve seçkin sahabi Hz. Osman görevi başında hem de Kur'an okurken fesatçılarca katlediliyordu. Özellikle Hz. Ali ve Zeyd b. Sabit gibi ashaptan bazılarının tüm çabalarına rağmen İslam siyaset tarihinde bir dönüm noktası olan olay önlenemiyordu.

Bunda Hz. Osman'ın her şeye rağmen isyancılarla çarpışma teklifini ümmet arasına kan ve kin girmesin soylu düşüncesiyle; "*Emme'l-kıtal? Fela!..*" (Savaş mı? Hayır...) demesinin büyük payı vardı. Ayaklanmanın ilk günlerinde Hz. Osman'ın minbere çıkışını ravi şöyle naklediyor:

"Osman insanların huzuruna çıktı. Minbere oturup ağladı ve insanlar da ağladılar. Hatta Osman'ın sakalına baktım ki gözyaşlarıyla ıslanmıştı. Ağlarken şöyle diyordu: Allahım sana tevbe ediyorum. (İnsanlara dönüp) eğer bana bir fırsat daha tanınırsa kendisinden razı olunan iyi bir kul olurum. Sizinle aramızdaki engelleri kaldırırım. Siz de evime (hilafet konağı) serbestçe girip çıkabilirsiniz. Vallahi sizden kaçmam ve sizi razı ederim. Mervan ve avanesini de uzaklaştırırım."

Evine girdi ve hemen ardından Mervan girdi. Sürekli Osman'ı fitledi. Üstünden girip altından çıktı. Sonunda onu va'dlerinden vazgeçirdi. İnsanlar üç gün beklediler. Üç gün geçince Osman utandığı için bir daha insanların huzuruna çıkamadı.[21] Ardından üzücü olay meydana gelerek isyancılar Hz. Osman'ı katlettiler.

---

21. Taberi, Tarih, IV/363.
Aynı kaynak olayın devamını şöyle nakleder: "Osman dedi ki; ben utandığım için onların huzuruna çıkamıyorum. Çık onlarla konuş. Mervan kapıya çıktı. Öylesine bir kalabalık vardı ki insanlar izdihamdan üstüste yığılmışlardı. Mervan şöyle konuştu: "Ne bu haliniz! Sanki yağma ve zorbalığa gelmiş gibisiniz, yüzleriniz asık. Sanki herkes birbirini kulağından tutup buraya getirmiş. Sizin ne istediğinizi biliyorum; siz saltanatımızı elimizden almak için geldiniz. De-

İslam siyaset tarihinde bu olaylarla daha önce hiç sorulmayan sorular gündeme geldi. Bunlar: Ümmetin biatıyla seçilmiş bir halife azledilebilir mi? Kılıç zoruyla hilafetin meşru sahibinden alınmasının hükmü nedir? vs. Bunlar siyaset felsefesine dair sorulardı. Daha sonra çıkacak olan siyasi mezheplerin ilk tohumu bu olayın zihinlerde bıraktığı sorularla atıldı.

Hz. Osman eğer bir halife değil de saltanatçı bir zorba gibi, bir padişah gibi davranmış olsaydı, kuşkusuz isyancıları yok etmek için meşru, gayr-i meşru her çareye başvurur kaça mal olursa olsun yönetimi elinden çıkarmak istemezdi.

O bir sultan gibi davransaydı peygamber şehri yakılıp yıkılacakmış; ashabın canı, malı, ırzı heder edilecekmiş; bunları düşünmez, gözü iktidardan başka bir şeyi görmezdi. Ama o böyle yapmadı. Canı pahasına Nebevi hilafetin ak alnına saltanat lekesini sürmedi. Mülkün temeli olan adaletten şaşmadı ve gerekçesi ne olursa olsun zulme meyletmedi.

Nebevi hilafete kan düşürülmüştü bir kez. Bazıları cahiliyeden kalan kan davalarını sürdürebilmek için Hz. Osman'ın katledilmesini bulunmaz bir bahane saydılar. Hz. Ali (r) böyle netameli bir dönemde halife seçildi. Kendinden önceki üç halife gibi meşru bir usulle (şura) işbaşına gelen Hz. Ali'ye toplam sayısı yirmiyi bulmayan bir grup biat etmedi. Böylesi istisnalar diğer halifeler için de geçerliydi. Hatta Hz. Ebubekir gibi bir halife bile bunun dışında değildi. Ne ki, bu kez durum farklıydı. Biat etmeyenler bizzat ümmetin raşid halifesine karşı fiili bir mücadeleye girişiyorlardı. Bu grubun niyetleri ne kadar sahih olursa olsun İslam'ın siyasi tarihi incelendiğinde acıyla görülecektir ki, masumane gerekçe-

folun buradan. Vallahi eğer üzerimize gelecek olursanız bizden bir Emir size dünyayı zindan edecek ve gün yüzü göstermeyecek. Kıt aklınızla şımarmayın; dönün geldiğiniz yere. Biz elimizdekini korumaktan aciz değiliz vallahi." A. g. e., IV/362.

lerle başlayan bu çatlak İslam'ın istikbalinde gittikçe derinleşen ve büyüyen bir yara olarak kalacak bu tarihi çatlağı kapatmaya ve yarayı sarmaya çalışanlar tarihte ve günümüzde içten ve dıştan gelen çeşitli yaygaralarla devre dışı bırakılacaktı.

Hz. Osman'ın kanını, onu korumak için canlarını ortaya koyan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in babalarından soruyorlardı. Meşru bir şekilde göreve gelen halife'den, aynı halifeye şartsız bağlı olması gereken Şam valisi Muaviye'nin şer'î hiç bir dayanağı olmadığı halde hesap sorması, elinin altındaki tüm güçleri meşru olan ve kendisinin de bağlı bulunduğu merkezi yönetime karşı örgütlemesi, işleri daha da içinden çıkılmaz hale getirmişti.

Hz. Ali kendisine karşı isyana kalkışanlara şöyle diyordu:

"*-Önce biat edin, sonra da hakkınızı isteyin. Peşin ve şartlı biat çare değildir.*"

Hatta bir ara Hz. Talha ve Hz. Zübeyr eşliğinde ashabtan bir gurupla Hz. Ali arasında şöyle bir muhavere geçer:

"-Biz hadleri icra etmek şartıyla sana biat edeceğiz. Sen suçluları cezalandıracak, Hz. Osman'ın katiline kısas yapacaksın.

"-Kardeşlerim! Bunları ben de biliyorum. Ancak bu adamları şimdi nasıl yakalarım? Henüz durumu düzeltip devlet gücünü elimize geçirememişiz. Bunları yakalayıp cezalandıracak imkanımız yok. Bu iş için bir süre beklememiz gerekecek. Siz eğer muktedirseniz bizzat suçluları yakalayıp getiriniz.

-Biz yapamayız.

-Allah'a yemin ederim ki, ben de sizin düşündüklerinizi düşünüyorum. Olaylar yatışınca meselenin nasıl halledileceğini göreceksiniz. Karışıklıklar ortadan kalkınca hak ve hukuku iade etmek kolaylaşır."[22]

Hz. Talha ve *Zübeyir* Halife'den izin alarak Mekke'ye giderler. Orada mü'minlerin annesi Hz. Aişe ile buluşup anlaşırlar. Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere Basra ve Kufe'ye asker toplamaya giderler. Yolda kafileye Ümeyyeoğullarından taraftarlarıyla birlikte iki kişi katılır: *Said b. As* ve *Mervan b. Hakem.*

Said adamlarına:

"*-Osman'ın katillerini bulmak ve onun kanını almak istiyorsanız, sizinle birlikte bu orduda bulunan bazı kimseleri de öldürmeniz gerekir.*"

Bununla Hz. Talha ve Zübeyr'i kasdetmektedir. Çünkü Hz. Talha ve Zübeyr de Hz. Osman'ın yukarıda değinilen icraatlarını açıkça eleştirmişler, hoşnutsuzluklarını her fırsatta ifade etmişlerdi. Bu teklife kafilede bulunan *Mervan* şu karşılığı verdi:

"-Hayır. Biz onları (Talha, Zübeyir ve Ali) birbirleriyle savaştıracağız. Birisi mutlaka diğerini yenecektir. Yenen ise kuşkusuz zayıflamış olacaktır. İşte o zaman kolayca geriye kalanın hakkından da geliriz."[23]

Böylesi duygularla gelişen olaylar sonunda hilafetin güçleriyle karşı tarafı çarpışma noktasına getirdi. Ünlü *Cemel Savaşı* vuku buldu. Savaştan önce halife, Hz. Talha ve Zübeyr'i çağırarak onlara Rasulullah'ın sözünü hatırlattı. Onlar buluşmamak için ordunun en arka saflarına geçtikleri sırada böyle bir olayın büsbütün çözülmeye yol açacağını hisseden Amr b. Cermuz adındaki bir adam *Hz. Zübeyr*'i katletti. Hilafet eski başkatibi *Mervan b. Hakem* de, aynı orduda olmalarına rağmen *Hz. Talha*'yı katletti.[24]

Hafız ibn Kesir *el-Bidaye*'sinde Hz. Zübeyr'in savaştan çekilmesine sebep olarak, Hz. Ali'nin ordusunda Hz. Am-

23. İbn-i Sa'd, Tabakat, V/34, 35.
24. A. g. e., III/233; V/38.

mar b. Yasir'i görerek, Rasulullah'ın "*Seni bağı (asi) bir güruh katledecek*" hadisini hatırlamış olmasını nakleder.

Mervan b. Hakem'in planı aynen tutmuş, seçkin ashab karşı karşıya getirilmiş, on bin insan da bu muharebede can vermişti.

Bütün bunlara rağmen Raşid Halife Hz. Ali Nebevi hilafetin temeli olan adalete gölge düşürmemiş, Cemel olayında ordularına şu mealde emirler vermiştir:

"-Muharabeyi terketmek isteyenlerin peşine takılmayınız. Bırakın kaçsınlar. Yaralıların üzerine saldırmayınız. Zaferi kazanırsanız muhalif zümrenin ezilmesine gayret etmeyin. Zaferden sonra, her iki tarafın ölülerine cenaze namazı kılınız ve şehitlerine hürmet gösteriniz!"

Karşı güçlerin mallarını ganimet saymayan Hz. Ali Basra camiine getirttiği malları sahiplerine iade etti. Kendisi hakkında, Basra gençlerini kılıçtan geçirtip kadınlarını cariye yapacakmış şayiası çıkartılmasına oldukça üzülerek şunları söyleyecekti:

"-Benim gibi bir insan, böyle bir muameleyi kafirlere bile reva görmezken, nasıl olur da müslümanlara böyle davranabilir?"

Hz. Ali hilafet makamına getirilince Emir Muaviye'yi Şam valiliğinden azletti. Yerine ashaptan Sehl b. Ahnef'i atadı. Muaviye halifenin atadığı yeni vali üzerine bir bölük asker yollayarak geriye çevirdi. Bunun üzerine Hz. Ali hem Ahnef'e hem de Muaviye'ye birer mektup yolladı. Hz. Muaviye bu mektuba uzun bir süre cevap vermedi. Hicri 36'da Hz. Ali'ye bir zarf yolladı. Halife zarfı açınca içinden boş bir kağıt çıktı. Hz. Ali zarfı getirene bunun anlamını sordu. Cevap:

"-Bu demektir ki, benim ardımda Osman'ın kanını istemek için Şam'da toplanmış altmış bin asker var.

"-Osman'ın kanını kimden istiyorlar? diye soran Hz. Ali bu kez şu cevabı alıyordu:

"-Zatıalilerinin boyun damarlarından."[25]

İbn Esir ve yaklaşık bir ifadeyle *Taberi*'nin naklettiği bu sözler Şam valisinin yalnızca itaat etmemesi değil bununla birlikte hilafet ordusunu halifeye karşı ayaklandırması anlamına geliyordu. Onun Hz. Osman'ın katilleriyle bir alıp veremediğinin olmadığı anlaşılmıştı.

Hz. Ali Cemel olayından sonra kendisine karşı başkaldıran Şam valisinin üzerine yürümeyi düşünüyordu. Ancak bundan sonra Cerir b. Abdullah ile Şam valisine bir mektup yolladı. Nasihatta bulundu. Şam valisi Cerir'i bir süre oyaladı. Bu süre zarfında Hz. Cerir Şam ileri gelenleriyle görüşüp onlara Hz. Osman'ın kanından halifenin mesul olmadığını anlattı. Bir çoğunu ikna etti. Şam valisi telaşlanarak Amr b. As'la istişare etti. O da nebevi hilafetin yatağını değiştirecek olayları başlatan şu tavsiyeyi yaptı:

"*-Osman'ın kanından Ali'nin sorumlu olduğunu söyleyerek savaşa gireceğiz.*"

Bu arada Hz. Cerir'in gayretleriyle aleyhlerine dönen Şam kamuoyunu yanıltmak için şahitler bularak Hz. Osman'ın kanından Hz. Ali'nin sorumlu olduğu yollu şehadette bulunuldu. Halifenin ordusuyla Vali'nin ordusu Fırat'ın batı yakasındaki Sıffin denilen yerde karşılaştı. Kendilerinden önce gelip su başlarını tutup hilafet ordusuna su vermeyen Şam ordusunun aksine buraları ele geçiren Hz. Ali askerlerine şu uyarıyı yapıyordu:

"*Gereği kadar su aldıktan sonra muhalif ordunun sudan yararlanmasına engel olmayın!*"[26]

Halife kendisine karşı başkaldıran Şam valisine son bir

25. *Taberi, Tarih, IV/444; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/94.*

26. *Taberi, Tarih, IV/572.*

uyarıda bulunmak istedi. Uyarıyı dinlemek istemeyen Vali'nin cevabı şöyleydi:

"*Buradan çıkıp gidiniz. İkimizin arasında ancak kılıç konuşacak.*"

Kılıçlar konuştu. Muharebe başladı. Hz. Ali (r) ordusuna şu öğütte bulundu:

"-Dikkat ediniz! Savaşa önce siz girmeyiniz. Onlar saldırmadıkça hücum etmeyiniz. Eğer onları yenerseniz kaçanların peşine takılmayınız. Kaçanları ve muharebeden çekilenlenleri öldürmeyiniz. Yaralılara saldırmayınız. Kimsenin elbisesini soymayınız. Ölülerin burun ve kulaklarını kesmeyiniz. Kimsenin hanesine tecavüz etmeyiniz, malını yağmalamayınız. Size küfretseler dahi kadınlara dokunmayınız."[27]

Ammar b. Yasir (r) her zaman olduğu gibi bu savaşta da Hz. Ali (r) tarafında idi. Emir Muaviye'nin askerleri Hz. Ammar'ı şehit ettiler. Bu şehadet haklı ve haksızı ayırdetmede şüpheye düşen bir çok sahabi tarafından kesin bir bürhan olarak değerlendirildi. Çünkü Rasulullah (s) Kütüb-i Sitte ve diğer sahih kaynakların tümünün naklettiği meşhur bir hadisinde bizzat Ammar'ın kendisine şöyle buyurmuştu:

"*Seni bağî (isyankar) bir güruh katledecek.*"

Hz. Ammar'ın şehadetiyle kimin haklı kimin haksız olduğu konusunda şüpheye düşen ashabtan bazıları da artık tereddütlerini bırakmışlardı. *Abdullah b. As* (r) bu hadisi Muaviye'ye okuyunca hadisi tekzib ve inkar etmedi, te'vil etmek istedi:

"*-Ammar'ın ölümüne sebep olanlar asıl karşı taraftır. Eğer onlar savaşa girmeselerdi Ammar ölmezdi.*"

Bu sözleri nakleden *Cessas*'tan başka *Hafız İbn Kesir* de şu hükmü verir:

---

27. A. g. e., V/10, 11; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/164-167.

"-Bu olayda Rasulullah'ın verdiği haberin sırrı çözüldü. Yani 'Ammar'ı isyankar ve bağı bir güruh katleder' haberinin sırrı. İşte buradan da Hz. Ali'nin haklı olduğu çıkar."

Hz. Ali'nin Muaviye'nin yukarıdaki te'vilini duyunca şöyle söylediği rivayet edilir:

"*-Eğer bu te'vil doğruysa pekala diyebiliriz ki Hz. Hamza'nın katili de Hz. Peygamber'in kendisiydi.*"

Bütün bu sebepler Şam ordusunun yenilgisini hazırlayınca Hz. Amr b. As Kur'an'ı mızrakların ucuna takıp işte bizimle sizin aranızda bu hakem olsun, teklifini yapar ve bundan maksadını şöyle açıklar:

"-Bu Kur'an'ın hakem olmasını söyleyerek mızrakların ucuna takma işi Ali'nin ordusu üzerine tesir eder. Onlar 'Biz buna inandığımız için başka bir şey dinlemeyiz' derler ve orduları içinde bozgun çıkar. Böyle olunca fırsat elimize geçmiş olur."[28]

Hz. Ali "*Bu bir hiledir, buna aldanmayın!*" demişse de etrafındakiler bu tuzağa düşmekten kurtulamazlar.

Nebevi hilafet yara almaktadır. Sultani hilafete doğru adım adım ilerleme sürecinde bir dönüm noktasıdır 'tahkim olayı'. Aynı zamanda İslam'ın siyasi tarihinde ilk ciddi kopuşun varlık sebebidir.

Kendisinin tayin ettiği Abdullah b. Abbas akrabası olması gerekçesiyle kabul edilmeyince, Hz. Ali güvenemediği halde Hz. Ebu Musa el-Eş'ari'nin hakemliğini kabullenmek zorunda kaldı:

Emir Muaviye'nin hakemi Amr b. As "Sizce nasıl bir yol takip etmeliyiz?" diye sorunca, Ebu Musa:

"-Bence Ali'yi ve Muaviye'yi işten uzaklaştıralım. Müslümanlar toplansın kendilerine bir halife seçsin." Hz. Amr b. As da:

---

28. Taberi, Tarih, V/48.

"-Doğrusu budur. Ben de böyle düşünüyordum." cevabını verdi. Bunun üzerine iki taraftan da seçkin yüzer kişinin huzuruna çıkıldı. Amr, Ebu Musa'ya:

"Üzerinde ittifaka vardığımız şeyi halka ilan et!" deyince Amr'ın niyetini farkeden Abdullah b. Abbas, ikisinin de bir konuda mutabakata varmışlarsa Amr b. As'la birlikte bu hükmü ilan etmeleri gerektiğini Ebu Musa'ya hatırlatarak *"önce o konuşsun"* teklifinde bulundu ve ona şöyle sitem etti:

"-Yazık sana, sanırım sen tuzağa düşürülüyorsun!"

Ebu Musa korkusunun yersiz olduğunu söyledikten sonra halkın huzuruna çıkarak şöyle dedi:

"-Ben ve arkadaşım (Amr b. As) şu konuda anlaştık: İkimiz de hem Ali ve hem de Muaviye'yi işten uzaklaştırmaya karar verdik. Halk toplansın istediğini kendisine emir seçsin. İşte ben hakem sıfatıyla her ikisini de vazifeden azlettim. Şimdi sizin işiniz kendi elinizdedir. İstediğinizi kendinize emir ve halife tayin edebilirsiniz."

Söz sırası Amr b. As'taydı. O da şunları konuştu:

"-Muhterem arkadaşımızın ne söylediğini hepiniz duydunuz. O kendi adamını azletti. Ben de aynı şekilde Ali'yi hilafetten azlettim. Fakat ben Osman'ın varisi ve kanını isteyen, bu makama en layık bulduğum kendi adamım Muaviye'yi onun yerine halife tayin ettim."

Ebu Musa bu sözleri duyunca Amr'a bağırdı:

"-Allah sana yardım etmesin. Hile yaptın ve fesat yoluna gittin. Sen üzerine varsan da, kendi haline terketsen de dilini çıkarıp soluyan gibisin (A'raf, 175)" dedikten sonra etrafındakilere şöyle yakındı:

"-Şimdi ne yapacağız? Bu adamla bir hususta anlaştık. Fakat sözünü tutmadı."

Bu işleri hep kenardan takip etmekle bilinen Abdullah b. Ömer bile dayanamayarak şunları söyler:

"-Görüyorsunuz işte! Ümmet ne hallere düştü. Ümmetin kaderi öyle adamların eline terkedilmiştir ki, bunlardan biri diğerini hiçe sayarak, istediği şekilde bir oyuncakla oynar gibi oynuyor."

Hz. Ali bu hakem olayını şöyle yorumluyordu:

"-Dinleyiniz. Hakem yaptığınız bu iki arkadaş Kur'an'ın hükümlerine göre hakemlik yapacakları yerde, Allah'ın gösterdiği doğru yolu bırakarak kendi kafalarına göre hareket etmişlerdir."

Hz. Ali hilafetin zulüm temelleri üzerinde yükselen saltanata dönüşmesinden korkuyor, bu konudaki endişesini son zamanlarda sık sık dile getiriyordu:

"*-Allah'a yemin olsun ki, kendinize yönetici seçtiğiniz şu insanlar, size Kisralar, Hirakller gibi davranacaklardır.*"[29]

Bir başka sözünde ise şöyle buyurmuştu:

"*-Gidiniz, o zümre ile savaşınız ki kendilerini müstebid ve zorba hükümdar, Allah'ın hür kullarını da köle yapmak isterler.*"

Emir Muaviye gittikçe nüfuzunu artırıyordu. Yönetim iki başlı bir hal almıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi bir de harici sorunu çıkmıştı. Hicri 40 yılının Ramazan ayında Hz. Ali'nin katliyle Nebevi hilafetin güçlü halkalarından biri daha koptu. Hz. Hasan'ın Emir Muaviye ile şaibeli barış anlaşması imzalamasından sonra meydan yalnızca Beni Ümeyye'ye kaldı.

Hz. Hasan'ın görevden çekilişi Rasulullah'tan sonra hilafetin 30. yılının bitişine (hicri 41. yılın rebiulevvel ayı) denk geliyordu. Allah Rasulü bu hadiseyi daha önce haber vermişlerdi:

"*Benden sonra hilafet 30 sene devam eder. Sonra padişahlık başlar.*"

---

29. A. g. e., VI/77.

Hilafetin bitip saltanatın başladığı tarihi çok önceden tespit eden bu sözler olanca çıplaklığıyla tecelli edince, muhalefet eden ya da müzmin tarafsızlığıyla bilinen bir çok sahabi pişmanlık duyacaklardır.

Hz. Ali ile kendisine karşı başkaldıranlar arasındaki mücadeleyi fitne sayıp kendi köşesine çekilenlerden Abdullah b. Ömer ölüm döşeğinde; "*dünya işlerinden hiç bir şeye yanmam da bağilere karşı Ali'nin safında savaşmadığıma yanarım.*" diyecekti.[30]

Yine sahabeden Mesruk b. Ecda (r) da Hz. Ali'ye yardım etmediği için tövbe istiğfar ettiğini söyleyecekti.[31]

Bütün bu dönüşüm sürecinde Hz. Muaviye'ye hep akıldanelik eden ve hadiseleri planlayan Amr b. As (r)'ın da Hz. Ali ve Emir Muaviye mücadelesinde Muaviye'nin yanında yer aldığına çok pişman olduğunu yine aynı kaynaktan öğreniyoruz.

Seçkin sahabi Zeyd b. Erkam da bu olaylara tepki göstermeyip girdiği sükut orucunu Hz. Hüseyin'in şehadetinde bozacak ve Kûfe sokaklarını şu sözlerle çınlatacaktı:

"*-Siz ey arap cemaatı! Bu günden sonra hep kul, hep kölesiniz. Siz bir zillete razı oldunuz. Zillete razı olana yazıklar olsun!*"[32]

---

30. İbn-i Sa'd, Tabakat, IV/187.
31. İbn-u Abdi'l-Berr, el-İstiâb, I/30-37.
32. Taberi, Tarih, V/456.

3. İMAMET VE SALTANAT

Hicri 40 ile 60 yılları arasını tarihimizin en netameli dönemi olarak adlandırmak mümkündür. İslam tarihinde bir *milat*'tır bu dönem. Asrı saadet müslümanlığıyla günümüz müslümanlığı arasındaki derin uçurumlara bakıp da herşeyin nasıl olup da bu kadar değişebildiğine akıl erdirmek isteyenler bu zaman kesitini iyi incelemek zorundadırlar. İşte o zaman, nûrun nasıl olup da zulmete dönüştüğü, Allah Rasulünün ve onun kutlu ellerinde yetişen pak ashabının ter ve kanla yoğurdukları harçla yükselttikleri İslam binasının temellerinin nasıl sarsıldığı anlaşılabilir.

Allah Rasulünün 23 senede yerleştirdiği *asrı saadet inkılabı* çok sağlam temeller üzerine bina edilmişti. Bu binanın yerinde daha önce cahiliyyenin hakla batıl karışımı harcından yapılmış *şirk*'in köhne yapısı vardı. Allah Rasulü o yapıyı yerle bir etti. Onun kalıntılarını yeni binanın altına gömdü. Yeni İslam binasına yeni ve sahih temellerle başladı. Projesi Allah'a ait olan bu binanın mimarı Rasulullah'tı. Sütunları onun yetiştirdiği şahsiyetli çekirdek kadro, taşları ise İslam cemaatini oluşturan fertlerdi.

Dünya tarihinin görebildiği bu en çaplı inkılabın dinamiklerini maddeler halinde sıralayacak olursak:

1. Kitab.
2. Sünnet.
3. Şahsiyetli çekirdek kadro.
4. Cemaat.

Son ikisinin ilk ikisine dayanarak oluşturduğu kurumun adı ise '*İslam Toplumu*'dur.

İşte bu toplumu oluşturan bu ana unsurlar, asrı saadet inkılabının da garantisi olan kurumsal yapının (devlet) sigortasıydı. Bu dördü çimento, su, demir ve kum vazifesi gö-

rüyordu. Sünnetin ideal ölçeğine göre bu unsurlardan karılan nübüvvet harcıyla 23 yıl gibi kısa sayılamayacak bir sürede inşa edilen İslam binasını Raşid ve mürşid halifeler her türlü saltanat tehlikesinden korumak için seferber olmuşlar, bu uğurda canlarını ortaya koymuşlardı. Kendilerinden sonra gelenleri de bu tehlikelere karşı uyarmışlardı.

İşte "*İslami siyaset*" topyekün bu yapıyı yapmanın, unsurları arasındaki ilişkiyi sağlamanın ve binayı korumanın adıydı. Bunun adının '*hilafet*' ya da '*imamet*' olması mahiyetini değiştirmiyordu.

Peki nasıl olmuştu da projesi Allah'a, mimarisi Rasulullah'a ait olan; sütunlarını Raşid halifelerin ve sâbîkûnun, taşlarını sahabenin oluşturduğu bu örnek ve dinamik yapı kimsenin beklemediği bir biçimde yıkılıvermişti? O yapıyı ayakta tutan unsurları çözen hastalık neydi? Bu yapının çözülmesinde kimler, nerede, nasıl ve hangi niyetle rol oynamışlardı? Yeni yapıyla eski yapı arasında fark var mıydı? Varsa nelerdi? Bu fark akideye mi, amele mi, ahlaka mı taalluk ediyordu? Siyasi mi idi, ibadi mi idi? Cahiliyye ve İslam'da olduğu gibi kesin hatlarla birbirinden ayrılmayan nebevi ve sultani siyaset arasındaki farkı nasıl anlayacaktık? Hangi kavramları kullanacaktık bunları anlatırken? Bu farkın bugünkü tezahürleri nelerdi?

Bütün bu sorulara net cevaplar bulabilmemiz tabiatıyla mümkün görünmemekte. Ancak, cevabını bulabileceğimiz sorular için de yine tarihe müracaat etmekten başka çıkar yolumuz yok. Ne ki, tarihi olayları özetlemeye geçmeden, sonunda yapacağımızı önünde yaparak, nebevi yapıyı oluşturan dört unsurun nasıl tahrif edildiğini maddeler halinde açıklayalım. Bu, daha önce anlatılan olayları da hatırlamak bakımından yararlı olabilir.

Nebevi yapıyı ayakta tutan dört unsurun çözülmesi şöyle oldu:

1. *Kur'an*: Kur'an'ı ortadan kaldırmak ya da onun metni üzerinde bir takım fiili tahrifatlar yapmak mümkün olmadığı için İslam binasının bu ana unsurunu devre dışı bırakabilmek daha başka usullerle oldu. Bunun ilk adımı Kur'an sayfalarının Sıffin'de mızrakların ucuna geçirilmesiydi. Hz. Ali bu durumu şu şekilde ifade ediyordu: "*Onlar Kur'an'ın hükümlerine isyan etmek için sayfalarını kullanıyorlar.*"

İkinci adım yine aynı olayın hemen ardından atılıyordu. Bu kez başka bir taife, Kur'an'ın bir ayetini "bütün" içerisinden koparıp çarpık anlayışlarına alet etmişlerdi. Bu yanlış yorum onları ümmetin başbelası konumuna getirdi. Atılan ilk adım otoritenin zalimleşmesi sonucunu doğururken, ikincisi otoritesizliği zulme dönüştürdü. Biri *saltanat* diğeri *anarşi* biçiminde tezahür etse de sonuçları açısından ikisi de aynı gözede buluştular.

2. *Sünnet*: Rasulullah (s) zamanında münafıkların yapmaya çalışıp da başaramadıkları şey onun irtihalinden sonra adım adım gerçekleştirildi. Raşid ve mürşid halifeler sünnet ırmağını bulandırmak isteyenlerin önündeki en büyük engeldi. Nebevi hilafet sultani hilafete dönüşünce sünnetin canlı şahitleri ve taşıyıcıları olan kerim sahabiler gördükleri vahim olaylar karşısında ya bir köşeye çekilip susmayı tercih etmişler, ya yönetim tarafından susturulmuşlar; bu arada hala konuşmaya devam edenler de çeşitli yollarla ortadan kaldırılmıştır. Beri yanda, müslüman olmuş gibi görünen zındıkların önü açılmış, harıl harıl yalan hadis uydurmaya başlamışlardır. Bir yanda Rasulullah adına yalan uydurulurken, ötede kimisi iyi niyetle kimisi ihanetten ama her halükarda sünneti katleden bid'atler alıp başını yürümüştür.

Sünnet'in temiz ırmağının bulandırılması yöneticilerin de işine geldiğinden bütün bu olanlara müdahale etmek şöyle dursun bunu el altından teşvik etmişler, kendi lehlerine ve rakiplerinin aleyhine hadis uyduranları ödüllendirmişlerdir.

3. *Şahsiyetli Çekirdek Kadro'nun Tasfiyesi:* Rasulullah'ın öz elleriyle terbiye ettiği altın nesil nebevi yapının en büyük garantisiydi. Bahçıvanlığını Allah Rasulünün yaptığı bu asrı saadet bahçesinin gülleri, çok çetin şartlardan geçerek dayanıklılıklarını ispatlamışlardı.

Onlar nebevi yapıyı ayakta tutan ana sütunlardı. Allah onları sevmiş onlar da Allah'ı sevmişlerdi. Allah'a ve nebisine verdikleri sözde durmuşlar, aldıkları nebevi terbiyenin gereğini yerine getirmekten çekinmemişlerdi. Nasıl ki Rasulullah Allah'ın şaheseriyse, sahabe de Rasulullah'ın şaheseriydi. En çetin şartları birlikte göğüsledikleri Nebi'ye analarını, babalarını ve hatta nefislerini feda eden bu zor zaman dostları, saltanatın önünde dikilen en büyük engeldi.

Bu engelin nasıl tasfiye edilmeye başlandığını "Hilafet ve Saltanat" bölümünde bir parça hikaye ettik.

Birinci tasfiyeden yakayı kurtarabilenler ve 'sâbîkûn'un ellerinde yetişen bir sonraki kuşağın öncülerinin tasfiyesi de Hicri 40'dan sonra gerçekleştirildi.

Elbette kolay olmadı bu. Rasulullah'ın mirasını tahrifften korumak isteyen '*imamlar*'la, nebevi siyasetin yatağını değiştirmek isteyen '*sultanlar*' arasındaki mücadelede bazen tarihin en kanlı, en dramatik görüntüleri ortaya çıktı. Bu mücadelenin safları o kadar net, verilen mücadele o kadar açıktı ki, hiç yorum yapmadan yalnızca hadiseleri anlatmak kimin ne yapmak istediğini anlamak için yeterliydi.

4. *İslam Cemaatinin Parçalanışı:* Müslümanların cemaati ancak diğer üç unsurla birlikte ayakta kalabilen bir yapıdır. O unsurlar yıkılınca cemaatin de kendiliğinden parçalanması, hizip kavgalarının başlaması kaçınılmaz hale gelir.

İslam cemaatinin parçalanmasında rol oynayan en büyük sebeplerden biri de 'feth' anlayışının çarpıtılmasıdır.

Rasulullah'ın fetih anlayışı Hayber'in fethinde, komutan Hz. Ali'ye söylediği şu sözde ifadesini bulur: "*Yavaş ol ey Ali; senin elinden bir kişinin hidayet bulması güneşin üzerine doğduğu her yer(i fethetmen)den hayırlıdır.*"

Burada amaçlanan topraktan önce insanın fethidir. Bu anlayış ganimet hatırına insanı toprağa feda eden fetih anlayışıyla yer değiştirdi. Fethedilen yerlerin acemi ahalisinden düzenli-maaşlı ordular kuruluyor, onlarla yeni 'fetihler'e girişiliyordu. Saltanatın devamı için hazinenin sürekli dolu kalması icab ediyordu. Bu da ancak fetihlerle mümkündü. Bununla birlikte Rasulullah'ın koyduğu ganimet taksim kuralları saltanat sahipleri tarafından sulta sahibinin şahsi tasarrufuna açık hale getirilmek için tahrif ediliyordu. İslami fetih anlayışı o denli çarpıtılıyordu ki; Beni Ümeyye döneminde müslüman olan zimmilerden, yalnız gayri müslimlerden alınması gereken 'cizyé' alınmaya devam ediliyordu. Bir keresinde Basra ve Kûfe'nin müslüman olan zimmileri bu İslam dışı uygulamayı protesto etmek için "Va Muhammeda! Va Muhammeda!" feryatlarıyla sokaklara dökülmüşler, saltanat onların bu feryatlarını kanla bastırdığı gibi onları destekleyen alimleri de rahat bırakmamıştı.

Evet, şuursuzca yapılan fetihlerin İslam cemaatinin saf yapısını nasıl bozduğunu söylüyorduk. İnsanı tahkir eden bir fetih anlayışıyla tebliğsiz ve hazırlıksız alınan beldelerin halkları ya müslüman oluyorlar ya da zımmi olarak kalıyorlardı. Her iki halde de İslam cemaatinin safi yapısı üzerinde olumsuz etkiler bırakıyorlardı.

Rasulullah'ın yeni fethedilen ya da İslam'a yeni giren halkların İslami eğitim ve öğrenimine verdiği önemin binde biri verilmiyordu. Şehadetleri dışında başka yanlarıyla müslüman olma fırsatı tanınmayan bu insanlar eski yaşantılarını, geleneklerini, düşüncelerini ve hatta inançlarını da birlikte getiriyorlardı. Bu durumda tabiatıyla İslami terbiyeden

uzak bir toplum oluşuyor, bunun karşısında eğitimden geçmiş sorumluluğunun bilincindeki İslam cemaati yönetimin baskıları, harpler ve salgın hastalıklarla sürekli eriyordu.

Sonuçta, başındaki yöneticileri kontrol eden ve gerektiğinde kılıçlarıyla düzelten duyarlı kesim yerini İslam'dan habersiz, terbiyeden geçmemiş, daha ilmihal düzeyinde bile bir eğitime tabi tutulmamış, sorumluluğundan bî-haber, siyasi olgunluğu olmayan acemi bir kitleye terketmişti.

Bütün bu olumsuzluklar üzerine 'cihad' meslekleştirilip ibadet olmaktan çıkarılınca 'devlet' de 'dev'leşti. Artık her önüne çıkanı ezen bir heyula (Leviathan) idi.

İslam binasını ayakta tutan bu dört unsur çeşitli yollarla devre dışı bırakılınca bu binanın altında kalan antik cahili değerleri ortaya çıkarmak güç olmadı. Bu cahili değerlerden ilk çıkarılanlar ise '*saltanat*' ve '*asabiyet*' idi.

Nübüvvetten saltanata geçişte bir köprü işlevi gören bu dönemi birlikte izleyelim.

Ara Dönem

Dördüncü raşid halife Hz. Ali'nin şehadetiyle boşalan hilafet makamına başkent Kûfe halkı Hz. Hasan'ı aday göstermişler ve ardından biat etmeye başlamışlardı.

Daha önceki olaylar münasebetiyle Kufe halkının ihanetine yakından şahit olan Hz. Hasan, onlara yaptığı ilk konuşmasında şu şartları koşuyordu:

"*... Benim savaştığımla savaşacak, barış yaptığımla da barış yapacaksınız!*"

Bu, biat olayının gerektirdiği en doğal istek bile Kufeliler'in homurdanmasına yetmişti. "*Savaş da neymiş!*" diyorlardı. Hz. Hasan'ı daha oracıkta taciz etmeye, sözlü hakarete ve hatta üzerine yürümeye kadar vardırdılar işi. Daha ilk etapta oyun bozan böyle bir halkla yola çıkılmayacağını anlamıştı o.

Yeni halifeye ilk biat edenler arasında önemli biri de bulunuyordu: *Hasan b. Kays.*

Hasan b. Kays, Hz. Ali'nin oluşturduğu ölüme biatlı 40.000 kişilik seçme fedai ordusunun komutanıydı. Bu ordu son olarak Azerbaycan'a yollanan zekat amillerini korumakla ve zekatı toplamaya nezaret etmekle görevlendirilmişti.

Hasan b. Kays ve ordusu yeni halifeye biat ederken Kur'an, Sünnet ve Savaş üzerine biat ediyordu. Askerlerdeki ganimet hırsından doğan bu savaş isteğini Hz. Hasan hoş karşılamamıştı. Üçüncü şartın gereksiz olduğunu, biatta aslolanın Kur'an ve sünnet olduğunu söylemesi onların hoşuna gitmedi. Savaşı meslek sahibi birinin işe çıkması gibi görüyorlardı çünkü. Hasan b. Kays gibi önemli bir destekten Hz. Hasan'ı yoksun bırakmak isteyen Emir Muaviye bu durumu bir fırsat bilerek onunla irtibata geçti. Hasan b. Kays'a, altı mühürlü boş bir kağıt yollayan Muaviye "*Bu kağıda ne yazarsan senindir.*" diyordu.

Böylesine nüfuzlu bir komutan dünyalık hatırına Şam tarafına geçince Hz. Hasan'ın tüm dayanakları yok oldu. Güvendiği bir kaç kaynak da Şam'ın tehdit ve vaadleriyle saf dışı edilince Hz. Hasan'a yapılan anlaşma teklifine boyun eğmekten başka çare kalmadı.[33]

Emir Muaviye ile aralarında bir anlaşma akdettiler. Bu anlaşmanın bir maddesi de Hz. Ali'ye ve onunla beraber olan Rasulullah'ın ashabına sövülmemesiydi. Tabi anlaşmanın ilk bozulan maddesi bu oldu. Ardından, esrarengiz bir biçimde ölen Hz. Hasan'ın zehirlendiği daha sonra anlaşılacaktı.

---

33. A. g. e., V/158.

Ey İbn-i Mes'ade! Allah Ebubekir'e rahmet etsin. Ne o dünyayı istedi ne de dünya onu. Ömer'e gelince: Dünya onu istedi fakat o dünyayı istemedi. Osman ise; dünya ona isabet etti, o da dünyaya nail oldu. Amma biz... Biz onun içinde kirlendik, dünyanın tozuna toprağına bulandık." Daha sonra pişman bir edayla dedi ki: "Vallahi bu, Allah'ın bize verdiği bir saltanattır.

Muaviye b. Ebi Süfyan

Hz. Muaviye Kureyş'in köklü ailelerinden birinin çocuğuydu. Babası Ebu Süfyan, Fetih'ten önce Kureyş'in önderlerinden ve müşrik Mekke'nin son reisiydi.

Fetihten sonra babasıyla birlikte müslüman olan Muaviye sulta sahibi aristokrat bir ailede yetişmiş olmasının doğal sonucu olarak genel kültür sahibi, yönetim işlerinden anlayan, okumuş-yazmış biriydi. Rasulullah, etrafındaki her insanı kabiliyeti istikametinde istihdam ederdi. Bu cümleden olarak Muaviye'ye de çeşitli kademelerde görevler vermişti. Onun verilen görevleri büyük bir beceriyle yerine getirmesi yeni yeni görevlerin verilmesine vesile oluyordu.

İlk iki halife de aynı şekilde ona yönetimde görevler verdiler. Hz. Ömer Kum'da çıkan isyanı bastırmakla onu görevlendirmişti. Aynı şekilde kuzeye yollanan orduya komutan olarak atanmış, onun komutasında bir çok seçkin sahabi emniyet ve güven içinde yer almıştı.

Hz. Ömer atadığı yöneticilerin hal ve gidişiyle çok yakından ilgilenirdi. Birinin kusurunu gördüğü zaman hatır gönül dinlemez hukuk (şeriat) neyi gerektiriyorsa onu ya-

pardı. Bu dönemde Emir Muaviye'nin ciddi bir açığı olmadı. Valileri sık sık değiştirdiği halde bu nedenle onu yerinde bıraktı.

Aynı isim Hz. Osman'ın hilafeti döneminde de aynı yerde tutulmuş, üstelik yetkileri ve sorumluluk alanı genişletilmişti. Ta Kızıldeniz'e kadar olan toprakların tümü ona bağlanmış, başında bulunduğu eyaletin ekonomik ve askeri gücü merkezi hükümetin ekonomik ve askeri gücüne denk hale gelmişti.

Siyaset tarihinde sık rastlanan bir olay vardı: Bir vali aynı yerde çok geniş yetkilerle uzun süre tutulursa bu onu saltanat davasına kalkışmaya götürüyordu. Muaviye tam 16 yıldır Şam eyalet valiliğindeydi. Hz. Ali üçüncü raşid halifeye Muaviye'nin yerini değiştirmesini ihtar ettiğinde Hz. Osman "*Onu oraya Ömer getirdi*" demişti. Hz. Ali'nin cevabı ise bir vakıayı dile getiriyordu:

"*-Muaviye'nin Ömer'den korktuğu kadar kendi kölesi Ömer'den korkmazdı. Ya senden?..*"

Hz. Osman'ın kanını bahane ederek meşru yönetime karşı ayaklanan Şam valisi sonunda kendisini halife ilan edecek ve göz koyduğu bu makamı ele geçirmek için tüm yolları deneyecekti.

Hilafeti kılıç zoruyla ele geçiren Muaviye'nin verdiği ilk hutbeyi *İbn-i Kesir*'den aktaralım:

"*Allah'a yemin ederim ki yönetimi ele geçirdiğim zaman bundan hiç hoşlanmadınız. Bunu biliyorum. Hatta bu konulardaki kuruntularınızı da biliyorum. Fakat ben bu makamı kılıcımın gücüyle elde ettim.*"[34]

Nebevi siyaset tarihinde ilk defa müslümanların yönetimi 'kılıç zoruyla' elde ediliyordu. Ardından Rasulullah'ın kanunlaştırıp Raşid Halifelerin uygulaya geldiği siyasî,

---

34. İbn-i Kesir, el-Bidaye, VIII/135.

ibadî, ekonomik ve sosyal kurallar şeriatın hilafına değiştiriliyor veya terkediliyordu. Şûra'nın yerini 'veraset' alırken emr bi'l-ma'ruf gibi kimi farizalar suç ve fitne sayılıyordu. Devlet-millet arasında aşılmaz duvarlar konurken bunu önleyen sünnetlerden, halkın önünde namaz kıldırma, hutbede halkın dertlerini halletme gibi teâmüller terkediliyordu. Biat kurumu tamamen atıl hale getiriliyor, kanı, malı, ırzı haram kılınanların kanunsuz ve keyfi bir biçimde -siyaseten- kanı, malı, ırzı helal kılınıyordu. Bunun iç paralayıcı örnekleri ilerlde gelecektir.

İşte bütün bunlar bir şeyin habercisidir: *Nebevi hilafet*in bitip *sultani hilafet*in başladığının. Eğer bu ayrım yapılmayacak olursa bütün bu yapılanlar nezih İslam'ın hanesine yazılacaktır ki asıl tehlike o zaman başgösterecektir.

Fertlerin hatalarının fertlerin hanesine yazılmasını hoşgörmeyenlerin, bu hataların İslam'ın zulümden arınmış ak sayfasına yazılması karşısındaki duyarsızlıkları ihanet değilse hamakattir, cehalettir, taassuptur. Biz, bir ferdi aklamak için koca bir dini ve o dinin tüm mensuplarını töhmet altında bırakan böylesine tavırları mazareti ne kadar tumturaklı olursa olsun kabul etmemeliyiz. Tarih boyunca bazı insanlar kendi hislerini, taraftarlıklarını ve meşreplerini kalıcı hale getirmek için onu akide imiş gibi göstermekten korkmamışlardır. Üstüne akide kılıfı geçirilmiş indi görüşlerin örtüsünü sıyırmak isteyen herkesi de ciddiyetsiz bir biçimde suçlamışlar, kara çalmışlar, isnat ve iftiralarla mahkum etmeye çalışmışlardır. Hatayı sevap gibi göstermek ne kadar tehlikeliyse savabı hata gibi göstermek de bir o kadar tehlikelidir.

Kimseye suç işleme imtiyazı tanımayan bir dini böylesine bir töhmet altına sokacak her davranış, o dine karşı işlenmiş en büyük cinayet ve zulümdür.

Tarihin şimdi açacağımız sayfalarını adaletli ve itidalli

bir bakış açısıyla okursak, kendi kuşağımızın ve gelecek kuşakların dağarcığında gıdaya dönüşecek olan "*hikmet*"i bu sayfalarda fazlasıyla bulabiliriz.

Sa'd b. Ebi Vakkas (r) Muaviye'nin yanına girerken şöyle selam veriyordu:

"*-Selam sana ey kral!*"[35]

Muaviye'nin kendisi de biliyordu makamının hilafet makamı olmadığını ve şöyle söylüyordu:

"*Ben müslümanların ilk sultanıyım.*"[36]

Yasalarını Rasulullah'ın belirlediği nebevi hilafetin mahiyeti ilk defa değişmişti. Nebevi hilafetin özelliği 'verilmiş' olması, sultani hilafetin özelliği ise 'alınmış' olmasıdır. Bu, İslami siyasette temel bir farktır. Çünkü bu farkla İslami siyasetin iki temel şartı olan *biat* ve *şura* iptal edilmiş olmaktadır.

İslami siyasetteki bu köklü değişiklikler başka alanlarda da yaşandı. Artık devlet dinin değil, din devletindi. Raşid halifeler kanuna kendileri uyarken ondan sonrakiler kanunu (şeriatı) kendilerine uydurdular.

Müslüman Kafir'e mirasçı olamazken Müslüman Kafir'e mirasçı yapıldı. Hukuk dışı bu uygulamayı *İmamZührî* rivayet eder. Çok sonraları Raşid Halife Ömer b. Abdülaziz bu gayrımeşru uygulamayı kaldıracaktır.

Bir başka değişiklik de diyet konusunda yaşandı. *İbn-i Kesir*'den okuyalım:

"Diyet'te Muaviye sünneti değiştirdi. Zira sünnet'e göre muahid'in (İslam devletiyle anlaşmalı gayr-ı müslim) diyeti müslümanınkinin aynıdır. Fakat Muaviye bunu yarıya indirdi. Diğer yarısını da kendisi aldı."[37]

35. *İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/275.*
36. *İbn-i Abdi'l-Berr, el-İstiâb, III/380; İbn-i Kesir, el-Bidaye, VIII/137.*
37. *A. g. e., VIII/141, 142.*

Şeriatta, ganimet mallarının beşte biri hazineye ait olup beşte dördü ise muharipler arasında taksim edilir. Muaviye böyle yapmamış, bu malların içinde bulunan altın ve gümüşü ayırarak kendisine alıkoymuştur.[38]

Yeni dönemde şeriatın hükümleri de farklı uygulama alanı buluyordu. Örneğin, Basra valisi Abdullah b. Amir hutbe okurken adamın biri valinin sahabeye küfretmesine dayanamayarak taş attı. Anında eli kesilen adam durumu Muaviye'ye şikayet edince şu cevabı aldı:

"*Elinin diyetini beytülmalden öderim. Fakat valilerimi cezalandıramam.*"

Devlet, artık Rasulullah'ın kurup Raşid Halifeler'in koruduğu 'hukuk devleti' değildi. Ünlü zalim Haccac gibi Ümeyyeoğullarının ümmetin başına bela ettikleri azgınlardan biri de Busr b. Ertad idi. Muaviye bu adamı Yemen'e vali olarak gönderince kendisinden önceki vali Abdullah b. Abbas'ın iki küçük çocuğunu katlettirecek, bu cinayet gözlerinin önünde işlenen anne çıldıracaktır.[39]

Aynı isim, henüz Hz. Ali'ye olan biatını bozmamış olan *Hemedan*'ı 'fethetmek'le görevlendirilince, orada yaptığı zulümler tarihin yüzünü karartacaktır. Bunlardan sadece bir tanesi Hemadan'ın müslüman kadınlarını cariye niyetine esir alıp kullanmasıdır.

Kimse hıncını ve kinini isimler üzerine teksif ederek yanlış yapmasın. Bütün bu zulümleri işleyen isanlar konumlarından ve anlayışlarından soyutlandığında çok iyi birer fert olabilirler. Ne ki onlara, dile alınmayacak zulümleri yaptıran '*saltanatçı mantık*'tır. Ve bu mantığın tarihi, zamanı, yeri yoktur. Her çağda, her yerde, her kesimden birilerine tebelleş olabilir. Eğer düşman olunacaksa bu mantığa; '*saltanatçımantığa*' düşman olunmalıdır. Tarih yazmanın ve tarih okumanın maksadı o zaman tecelli edecektir.

---

38. İbn-i Sa'd, Tabakat, VII/28, 29.
39. İbnü'l-Esir, el-Kamil, III/250, 251; İbn-i Kesir, el-Bidaye, VIII/94.

Bu dönemde moda olan taşkınlıklardan biri de, cahiliye adetlerinden olan cesetlere zulmetmekti. Üstelik zulmedilen bu cesetler Allah Rasulünün güzide ashabının cesetleriydi.

Cesedin kellesini gövdesinden koparma zulmü ilk defa *Ammar b. Yasir* (r)'e yapılmıştı. Bahşiş almak için kesilen kelleler Muaviye'ye getiriliyordu. Sahabeden *Amr b. Hamık*'ın cesedi de aynı akıbete uğradı. Bir farkla ki; bu kez halifenin emriyle kesik baş şehir şehir dolaştırılıp teşhir ediliyordu.[40] Aynı işlem kendi kuşaklarının öncüleri olan Muhammed b. Ebi Bekir, Numan b. Beşir ve Mus'ab b. Zübeyr'e de yapılacak, birincisinin cesedi sonunda bir eşek leşiyle birlikte yakılacaktır.

Bu dönemde ortaya çıkan bidatlerden biri de Allah Rasulünün "*Onlar hakkında Allah'tan korkun*" buyurduğu güzide ashabına sövülme bid'atidir. Muaviye illere tayin ettiği valilere "*Ali'ye sövmekten Osman'ı sevmekten geri kalmayın*" diye tavsiye ediyordu. Bu bid'at öylesine yaygınlaşmıştı ki, Allah Rasulünün en sevdiği insanlara bizzat onun manevi huzurunda; mescidinde küfrediliyordu.

Bu işin en çirkin boyutu da cuma hutbelerini sahabeye küfür ile bitirmenin gelenek haline getirilmesiydi. Bu çok çirkin gelenek Hz. Ömer b. Abdülaziz iktidara gelince kaldırılacak yerine bugün de hutbelerin sonunda okunan Nahl Suresi 90. ayet ikame edilecektir.

Saltanat bir şeyin gücünü iyi keşfetmiş ve bu gücü sonuna kadar da kullanmıştı: Mescidler... Çağdaş devletlerde basının gördüğü işlevi İslam devletinde en ideal anlamıyla mescidler üstlenmişti. İslam'ın bu özgün kurumları ibadethane olmalarının yanısıra kamuoyu oluşturma merkezleriydi. Allah Rasulü mescidleri çok boyutlu olarak kullanmıştı. Bu kurumların toplumdaki yapıcı gücü başlı başına bir konudur.

---

40. İbn-i Sa'd, Tabakat, VI/25.

Yönetim el değiştirince mescidlerin işlevi de değişti. Mescidleri elinde bulunduran güç İslam'ın bu kurumunu kendi saltanatı uğrunda kullanıyordu. Ve tabi muhaliflerine karşı verilen savaşın propaganda merkezlerine dönüşmüştü mescidler.

Hutbelerde sahabeye sövme olayı müslüman halktan beklenmedik bir tepki gördü. Bu bid'atın bir başka kötü sonucu da alim-cahil bir çok insanı cuma namazlarından soğutmasıydı. Her şeye rağmen cumaya devam edenler ya dayanamayıp mescidde sesini yükseltiyor ya da dışarı çıkıp ashaba söven valiyi taşlıyorlardı. Bir keresinde Kufe valisi İbn Ziyad taş atan seksen kişinin elini kestirmişti. Bu bid'ata karşı duyulan şiddetli tepkiyi çok acımasız bir biçimde cezalandırıyordu yönetim.

Hicr b. Adiyy

"Valahi eğer ölümden korktu da uzattı demeseniz namazımı daha da uzatmayı isterdim. Hayatta kıldığım en kısa namazdır bu." Sonra şöyle dua etti: "Allah'ım! Kûfe aleyhimize şahidlik etti, Şam bizi öldürüyor. Bizi öldürseniz de bu yolda öldürülen bir cengaver olurum; köpeklerin parçaladığı adam olurum."

Hz. Hicr b. Adiyy (r)

Muğire b. Şube'yi Kufe'ye vali tayin eden Emir Muaviye ona şu tavsiyeyi yapıyordu:

"Ali'ye sövmekten Osman'ı sevmekten geri kalma."

Mugire hutbeye çıkıp sözünü sahabeye lanet ve küfürle bitirince orada bulunan Hicr b. Adiyy (r) şöyle bağırdı:

"Bilakis Allah'ın lanetine siz daha layıksınız."

Çok değil daha on yıl öncesine kadar halifeler halkı Allah'ın gazabıyla korkuturken şimdi Allah'tan başkalarıyla korkutuyorlardı. Vali'nin Hz. Hicr'e cevabı:

"Yazıklar olsun sana ey Hicr! Ben senin valinim. Sultandan kork, sultanın gazabının ve saltanatının seni ve senin gibileri helak etmesinden kork."

Bu sahneler artık her cuma yaşanıyordu. "Hicr'i öldür." teklifine Mugire b. Şube şöyle karşılık verecektir:

"Muaviye dünyada saltanat sürsün diye Mugire ahirette azap çekemez."

Hz. Hicr'in sahabe arasında sevilen biri olması ve müttaki kişiliği, yönetimi ona ilişmekten sakındırıyordu. Kufe valiliğine İbn-i Ziyad getirilince yaptığı ilk iş Hz. Hicr ve arkadaşlarını tutuklayıp Şam'a yollamak oldu. Muaviye, suçları Hz. Ali'ye sövme teklifini reddetmek olan bu 11 kişiyi mahkeme ettirir. Mahkeme sonucunda Kadı Şureyh *"Hicr'n kanı ve malı haramdır."* kararını verir. Bu hükme rağmen Muaviye öldürülmesini emreder. Öldürülmeden önce son bir hak daha tanınır: Eğer sahabeye hakaret ederse canı bağışlanacaktır. *"Ben Rabbimin razı olmadığı bir sözü ağzıma alamam."* diyen Hz. Hicr sövgü teklifini kabul etmeyen arkadaşlarıyla birlikte Merc-i Azra denilen yerde katledilir.[41]

Bu kafileden Abdurrahman b. Hasan'ın katledilişi çok daha korkunçtu. Emir Muaviye onu *"cezasını ağır bir biçimde sen ver."* diye İbn Ziyad'a yolladı. O da Hz. Abdurrahman'ı diri diri toprağa gömdürdü.[42]

Hicr'in şehadeti tüm sahabeyi derin bir teessüre boğmuştu. Bu zulmü duyan Muaviye'nin Horasan valisi Rebi b. Ziyad mescidde toplanan halkın huzuruna çıkıp şöyle dedi:

---

41. Taberi, Tarih, V/275.
42. A. g. e., V/253-277.

"Ben bir dua edeceğim, siz 'amin' diyeceksiniz. Çünkü artık yaşamanın tadı kalmadı: Yarabbi! Senin katında benim bir değerim, kabul edilmiş azıcık bir amelim varsa beni bu dünyadan çekip alıver."

Sırtına kefen yerini tutan bir şey giymişti. Namazı kıldırıp mescidden çıktı ve oracıkta vefat etti.[43]

Mü'minlerin annesi Hz. Aişe, Muaviye ile karşılaşınca onun yüzüne şöyle haykırmıştı:

"Ey Muaviye! Hicr b. Adiyy'i öldürdüğün zaman hiç mi Allah'tan korkmadın?"

Hasan Basri şöyle der:

"Muaviye'nin dört işi var ki bunlardan birini alelade biri yapsaydı kendi hesabına çok tehlikeli olurdu. Birincisi; o, ümmet üzerindeki hakimiyetini şura ile değil kılıç zoruyla elde etti. İkincisi; oğlunu veliahd tayin etti. Oysa ki kendisi Yezid'in ayyaş, hafif meşrep, ipek giyip alemler düzenleyen biri olduğunu biliyordu. Üçüncüsü; Sümeyye'nin oğlu Ziyad'ı nesebine ilhak ederek Rasulullah'ın haram kıldığı bir işi irtikab etti ve devlet memurluklarını akrabalarıyla doldurdu. Dördüncüsü; Hicr ve arkadaşlarını katletti."[44]

Hz. Ömer'in *"Yanınızda Muaviye olunca Kisra ve Kayser'i hatırlarsınız."*[45] dediği Emir Muaviye bir gün yanındakine şu itirafı yapar:

"Ey İbn-i Mes'ade! Allah Ebubekir'e rahmet etsin. Ne o dünyayı istedi ne de dünya onu. Ömer'e gelince: Dünya onu istedi fakat o dünyayı istemedi. Osman ise; dünya ona isabet etti o da dünyaya nail oldu. Amma bize gelince... Biz onun içinde kirlendik, dünyanın tozuna toprağına bulandık." Daha sora pişman bir edayla dedi ki: *"Vallahi bu Allah'ın bize verdiği bir saltanattır."*[46]

---

43. A. g. e., V/291.
44. İbn-i Kesir, el-Bidaye, VIII/133.
45. Taberi, Tarih, V/330.
46. A. g. e., V/334.

Ya Allah Rasulünün yaptığı gibi yapar kendine kimseyi tayin etmezsin. Böylece ümmet kendi işini kendisi halleder. Ya da Ebubekir'in yaptığı gibi veliahd yerine bir halife adayı tesbit edersin. Tabi akrabalarından olmamak şartıyla. Yahutta Ömer gibi bir tek şahıs yerine bir kurul belirlersin.

Abdullah b. Zübeyr

Hicretin 56. yılı. Kûfe valisi Muğire b. Şube oldukça ihtiyarlamıştı. Kufe gibi hareketli bir şehirde merkezin istediği verimi elde edemiyordu. Muaviye'nin kendisini emekli edeceğini öğrenince Yezid'e biat etti. Onun bu biatı babasına ileteceğini ve kendisi hakkında şefaatçı olacağını düşünüyordu. Düşündüğü gibi oldu. Şam, kendisine Yezid'in biatı altında çalışmasını emretti. Muğire muradına ermişti.[47]

Yezid'e yapılan ilk biat buydu. Muğire'nin bu tavrının sırrını anlamak isteyen Muaviye neler olup bittiğini sorunca şu cevabı aldı:

"Ey Müminlerin Emiri! Osman'ın şehadetinden sonra neler olduğunu gördünüz. Henüz siz hayattayken halkı Yezid'e biat ettirip onu kendinize veliahd yapsanız. Böyle yaparsanız ileride çıkabilecek ihtilafları önlemiş olursunuz."

Artık iş halkın ve ileri gelenlerin gönlünü etmeye kalıyordu. Muğire, Kûfeliler'in biat işini kendisinin halledeceğini söyleyerek makamına yeniden kavuşmuştu.

Kûfe'ye dönünce yaptığı ilk iş on kişi bularak onlara 30.000 dirhem para vermek oldu. Bunlar guya Kûfe halkının temsilciler heyetiydi. Bu sıfatla Şam'a gönderildiler. Bu

47. *A. g. e., V/302.*

düzmece heyetin başkanlığını Muğire'nin oğlu Musa yapıyordu. Heyet Yezid'in veliahd olmasını Kûfe halkı adına talep edip çıktıktan sonra Muaviye Musa'yı yalnız olarak çağırıp sordu:

"*-Baban bunların imanını kaç paraya satın aldı?*

"*-Otuzbin dirheme.*

"*-Yazık, dinlerini pek de ucuza satmışlar.*"[48]

Muaviye, hiç de kolay olmayan Yezid'e biat işini bir an önce halletmek istiyordu. Ancak bu iş epey zor olacaktı. Çünkü Yezid'in nasıl biri olduğunu dost düşman herkes biliyordu. Bu sebeple dostlarını bile ikna etmesi zor oluyordu. Muaviye bu zor işi akla gelen her türlü yolu kullanarak başarmaya çalıştı. Bu cümleden olarak Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a 100.000 dirhem göndermişti. Hz. Abdullah bu parayı almayı reddederken şunları söylüyordu:

"*Bu paralar bana paha biçilmez kıymette olan dinimi çok ucuz bir fiatla satmak için gönderilmiştir.*"[49]

Muaviye Medine valisi Mervan'a bir mektup yazdı:

"*Ben kocadım. Ölmeden, benden sonra devlet işlerini yürütecek bir veliahd belirlemek istiyorum. Halkın nabzını yokla. Bu konuda ne düşündüklerini öğren.*"

Halkın cevabının müsbet olduğu haberini gönderen Mervan bu kez veliahd olarak Yezid'in seçildiği talimatını alıyordu. Mescid-i Nebevi'de toplanan halka durumu şu sözlerle bildirdi:

"Emirulmüminin sizin geleceğinizi düşünmek konusunda elinden gelen hiç bir gayreti esirgemedi. Nihayet kendisinden sonra yerine oğlu Yezid'i getirmeye karar verdi. *Bu ona Allah tarafından ilham olunan çok iyi bir fikirdir.* Müminler emirinin kendi yerine veliahd atama fikri yeni bir şey değildir. Ebubekir ve Ömer de böyle yapmışlardır."

---

48. İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/350.
49. A. g. e., III/351.

Orada bulunan Hz. Ebubekir'in oğlu Abdurrahman ayağa kalkarak:

"Ey Mervan; sen de yalan söylüyorsun, Muaviye de yalan söylüyor. Siz hiç bir zaman Muhammed ümmetinin iyiliğini düşünmediniz. Siz böyle yapmakla Kaysercilik (saltanat) yapmak istiyorsunuz. Biliyorsunuz ki bir Kayser ölünce yerine oğlu geçer. Hem bu yaptığınız iş Ebubekir'in ve Ömer'in sünneti değildir. Bilakis onların yoluna aykırıdır. Zira onların hiç biri çocuklarını kendilerine veliahd tayin etmediler."

Gerçekten de durum Abdurrahman b. Ebibekr'in dediği gibiydi. Bırakınız babadan oğula saltanat sistemini, Hz. Ömer, ilk halifenin seçimi sırasındaki oldu-bitti'yi bile başkaları için gayrımeşru addediyordu. Birgün hutbede İslami siyasetin temeli olan şûranın önemini vurgulayan şu sert konuşmayı yapmıştı:

"Bana ulaştı ki sizden bazıları 'Ömer ölürse falancaya biat ederim' diyormuş. Sizden hiç kimse Ebubekir'in hilafetinin oldu-bitti'ye getirilişini bahane etmesin. Evet o bir oldu-bittiydi. Ama Allah o acele sayesinde ümmeti büyük bir şerden korudu. Sizin içinizde Ebubekir gibi kendisine gözü kapalı boyun eğilecek kimse yoktur.

Kim müslümanların şûrası olmaksızın bir adama biat ederse, bu biat meşru sayılmaz. Biat eden de edilen de ölümlerini hazırlamış olurlar."[50]

Gerçek böyleyken hadise çarpıtılmaya çalışılıyordu. Muaviye çeşitli illerin ileri gelenlerini sarayına çağırtarak onları ikna etmenin yollarını arıyordu. Ahnef b. Kays'ın da içlerinde bulunduğu bir hayette bu zatın niçin hiç görüş beyan etmediğini soran Muaviye Hz. Ahnef'ten şu cevabı alıyordu:

---

50. İbn-i Hacer, Fethu'l-Bari, Kitabu'l-Hudud, H. No: 6870 XII/148-149.

"Biz doğruyu söylemek için senden, yalan söylemek için de Allah'tan korkarız."[51]

Bütün bunlar bir yana ümmetin önde gelen beş ismi Yezid'e biat etmeyi reddetmişti. Bunlar Hz. Ebubekir'in oğlu Abdurrahman, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin, Hz. Zübeyr'in oğlu Abdullah ve Hz. Abbas'ın oğlu Abdullah.

Bu isimlerin toplum içerisindeki manevi ağırlıkları gözönüne alındığında yönetimin telaşı daha iyi anlaşılacaktır. Bunları dize getirmek için Medine valisi öylesine şiddetli baskı uyguluyordu ki bu baskı dayanılmaz boyutlara ulaşınca yurtlarını terkettiler. Birer gün arayla Medine'yi terkeden Hz. Hüseyin ve İbn-i Zübeyr Allah Rasulünün hicretine benzer bir biçimde gizlene gizlene Mekke'ye girdiler.

Özellikle bu iki isim üzerinde ısrarla duruluyordu. Medine valisi bunların evlerini ablukaya aldırıyor, küfürler ve ölüm tehditleriyle taciz ettiriyordu. Bu baskılar, Hz. Hüseyin'i o denli yıpratmıştı ki, onun bu halini Ebu Said el-Makburi şöyle tasvir ediyor:

"Hüseyin'i Medine'den ayrılmadan iki gün önce gördüm. Sıkıntı ve baskıdan öylesine bitkin bir hale gelmişti ki, Mescid-i Nebevi'de yürürken bir sağındakine bir solundakine yaslanıyordu."[52]

Bu kadar baskı yapılmasının sebebi Muaviye'nin valiye yazdığı fermandı. Bu fermanda biat etmezlerse boyunlarının vurulması emrediliyordu. Bu güzide insanların bir gece vakti Medine'den kaçıp Mekke'ye sığındıklarını haber alan Muaviye işi bizzat halletmek istedi. Mekke'ye girmeden önce onları çağırarak iknaya çalıştı. İbn-i Zübeyr ona şöyle cevap verdi:

"Ya Allah Rasulünün yaptığı gibi yapar kendine kimse-

---

51. İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III/352.
52. Taberi, Tarih, V/342.

yi vekil tayin etmezsin. Böylece ümmet kendi işini kendisi halleder. Ya da Ebubekir'in yaptığı gibi veliahd yerine bir halife adayı tesbit edersin. Tabi akrabalarından olmamak şartıyla. Yahutta Ömer gibi bir tek şahıs yerine bir kurul belirlersin. Ümmetin istişare meclisi de kurul mensuplarından hangisinin başkan olacağına karar verir. Ancak bu seçici kurulun üyeleri de yakınlarından olmamalı."

Muaviye diğerlerinin de aynı görüşte olduğunu öğrenince tehdide başladı:

"Şimdiye dek hareketlerinize göz yumdum. Fakat, vallahi, bundan sonra sizlerden biri benim emrime karşı çıkar sözlerime cevap vermeye kalkarsa, ikinci bir söz söylemesine fırsat vermeden onun kellesi uçurulacaktır."

Bu sözlerin ardından yaverine emretti:

"Bu adamlardan her birinin yanına bir memur ver. Hangisi sözlerime karşı cevap vermeye yeltenirse kellelerini uçursun."

Hep birlikte Harem'e geldiler; halka şu ilan yapıldı:

"*Bu isimler müslümanların önde gelenleridir. Bunlarla istişare etmeden hiç bir iş görülmez. Hepsi de Yezid'e biat etmeye razı oldular. Ey Mekke halkı siz de biat edin.*"

Maksat hasıl olmuştu. Mekke halkının biatı böyle bir mizansenle alındı.[53]

Muaviye, ölüm döşeğindeyken, oğluna şu vasiyeti yapıyordu:

"Oğulcuğum; bu işi (devlet) senin ayağına kadar getirdim. Her şeyi sana kolaylaştırdım. Düşmanlarını sana karşı alçalttım. Arapları sana boyun eğdirdim. Hiç kimsenin bir araya getirmediği mülkü senin için bir araya getirdim.

"Ben sana dört kişi dışında kimsenin zorluk çıkarmasından korkmuyorum. Ali'nin oğlu Hüseyin, Ömer'in oğlu

---

53. İbnü'l-Esir, el-Kamil, III/354, 355.

Abdullah, Zübeyr'in oğlu Abdullah, Ebubekir'in oğlu Abdurrahman.

"Ömer'in oğlu Abdullah tek kalırsa sana biat eder. Kıyama kaldırıncaya kadar Hüseyin'in yakasını Iraklılar bırakmaz. Eğer öyle yaparsa sen kazançlı çıkarsın. Eğer kalkmazsa sen de güzel davranırsın. Ebubekir'in oğluna gelince; o arkadaşlarına bakar, onlar ne yaparsa o da onu yapar. O hayata düşkündür, yaşamayı sever.

"Amma Zübeyr'in oğlu var ya; işte o arslanın gücüyle, tilkinin hilesiyle karşına çıkar. Başını ezmek için her an fırsat kollar. İşte o böyledir. Eğer sana bunu yapmaya kalkarsa ona dünyayı zindan et ve onu lime lime doğra."[54]

Hüseyin b. Ali

Çek, çek kamçını o başın oyuklarından ey Yezid. Senin kıyamette şefaatçın İbn-i Ziyad'dır, onun şefaatçısıysa Muhammed (s)'dir.

Ebu Berze el-Eslemî

Zulümle küfrü, adaletle imanı eşleştiren Kur'an'ın baştan sona zulmü ve zalimi mahkum eden mesajı, hangi gerekçeyle olursa olsun zulmü meşrulaştırmak isteyen herkesin suratında kıyamete kadar şaklayacak olan ilahi bir tokattır. Bu çarpık anlayışı zulmün öteki yüzü olan anarşi (fitne) bahanesiyle siyaset felsefesi haline getirip zulmü ve saltanatı meşrulaştıranlar, ümmetin bugün düştüğü bu vahim zilletin boyutlarını görselerdi, yaptıkları işin vebalinin ne denli büyük olduğunu anlarlardı.

İmamet ve Saltanat bahsinde ayrı bir yeri olan Hz. Hü-

54. *Taberi, Tarih, V/342.*

seyin'in şehadeti hadisesini alelade bir olay olarak değil kökeni ta eskilere dayanan nübüvvet ve saltanat arasındaki mücadelenin bir devamı olarak ele almak gerek. Unutmamamız lazım gelen bir şey var: Bu tarihi olayların dün olduğu gibi değişik zaman ve mekanlarda farklı isimler arasında bugün de aynen yaşandığı ve kıyamete kadar da yaşanacak olması... Önemli olan şey, bu tarihi karşılaşmada kimin kimlerin safında yer aldığıdır.

Kerbelâ olayı aynı zamanda bir semboldür; hem 'nübüvvet' hem 'saltanat' için. Aynı inancın salikleri arasında ortaya çıkan iki farklı çizginin de ilk çarpıcı örneği. Bu çizgiler nübüvveti temsil eden '*Hüseyni çizgi*' ile saltanatı temsil eden '*Yezidi çizgi*'dir.

Birincisinin özelliği mazlumiyeti, muhacereti, fedakarlığı, adaleti, şehadeti, cesareti, izzeti ve kıyamı temsil etmesi; ikincisinin özelliği ise saltanatı, zulmü, hilesi, zulme rızasıyla müstekbirliği temsil etmesidir. Herkes bu ezeli mücadelenin bir yerinde yerlerini almaktadır. Ama nerde?

o O o

Kûfeliler, "*Rabbim beni şu zalim kavmin elinden kurtar*" ayetini okuyarak Mekke'ye sığınan Hz. Hüseyin'e gelerek, Yezid'in valisinin ardında cuma kılmadıklarını, kendisini beklediklerini, gelirse kendisine biat etmeye hazır olduklarını bildirdiler. Hz. Hüseyin onlara amcasının oğlu Müslim'i gönderdi.

Müslim b. Akil Kûfe'ye gelince kendisine 12.000 kişi biat etti. Yezid Kufe valisi Ubeydullah b. Ziyad'a Müslim'i öldürmesini emredince, vali onu teslim etmesi için Müslim'i evinde saklayan Hani b. Urve'yi saraya çağırıp hapsetti. Bunun üzerine Hz. Müslim b. Akil kendisine biat edenleri kıya-

ma çağırdı. İlk anda bu çağrıya 4000 kişi icabet ederken sabaha doğru Müslim b. Akil'in yanında kimse kalmamıştı. Tek başına savaşan Müslim yakalandı ve boynu vuruldu.[55]

Hz. Hüseyin olan bitenden habersiz ihanetler kenti Kûfe'ye doğru yol alıyordu. Kafilenin sayısı, otuz ikisi atlı olmak üzere yetmiş iki kişiydi. Kadınlar ve çocuklar da bu sayıya dahildi.

Yezid'in komutanı Ömer b. Sa'd yarısına yakınını çocuk ve kadınların oluşturduğu bu kafilenin karşısına 4000 kişilik mücehhez bir orduyla çıktı.

Hz. Hüseyin ne asker toplamış, ne de savaş yapmak gibi bir talebi vardı. Diyordu ki:

"Bırakınız geri döneyim. Veya herhangi bir sınırdan ülke dışına çıkayım. Bu tekliflerimi reddediyorsanız eğer, beni doğruca Yezid'e götürün."

Fakat kimse söz dinlemiyordu. Bu durumda çarpışıp yiğitçe ölmekten başka seçenek kalmamıştı. Kendisiyle beraber olan erkeklerin tümü şehid oldu.

Kendisi de şehid edildikten sonra elbiseleri soyuldu. Çıplak cesedi delik deşik edildi. Başı gövdesinden ayrılarak Yezid'e götürüldü. Bu esnada kızkardeşi Zeynep bint-i Fatıma şöyle haykırıyordu:

"Ya Muhammed! Ya Muhammed! Ey göğün meleklerinin kendisine salevat getirdiği insan; işte şu önümde duran, delik deşik olmuş, azaları kesilmiş, kanlar içinde uzanmış yatan ceset senin Hüseyin'indir!... Muhammeda! Kızların esir edildi, neslin katledildi!..."[56]

Bu olayın ardından Yezid'in Kûfe valisi hutbeye çıkıp şu konuşmayı yapıyordu:

---

55. *A. g. e., V/350.*
56. *A. g. e., V/456.*

"Yezid'i muzaffer kılarak hakkı ve hakk ehlini aziz eden ve yalancı oğlu yalancı Hüseyin'i ve şiasını öldüren Allah'a hamdolsun."

Daha konuşması tamamlanmadan orada bulunan ve iki gözünü savaşta kaybeden Abdullah b. Afif yerinden fırlayarak:

"Ey Mercane'nin oğlu; yalancı sensin, senin babandır. Seni vali tayin eden ve onun babasıdır. Ey Mercane'nin oğlu; Allah Rasulünün çocuklarını öldürdüğün halde sıddıkların ağzıyla mı konuşuyorsun?"[57]

Yezid elindeki kamçıyla Hz. Hüseyin'in kesik başıyla oynarken sahabeden orada bulunan Ebu Berze el-Eslemî şöyle bağırıyordu:

"Çek, çek kamçını o başın oyuklarından ey Yezid. Senin kıyamette şefaatçın İbn-i Ziyad'dır, onun şefaatçısıysa Muhammed (s)'dir."[58]

Söylendiğine göre Hüseyin'in başını görünce "*Bedr'in öcünü aldım*" diyen Yezid, kendisine esir olarak getirilen ehl-i beyt'e iyi davranmış, onlardan ganimet niyetine zorla alınan malları ve zinetleri fazlasıyla hazineden ödemişti. Onun bu davranışı karşısında Hz. Hüseyin'in kızı Sükeyne şunları söylüyordu:

"*Vallahi Allah'a küfredenler arasında Yezid'den daha hayırlısını görmedim.*"[59]

---

57. *A. g. e., V/459.*
58. *A. g. e., V/466.*
59. *A. g. e., V/464.*

....sonra dedeme geçti. Şimdi o kabrinde günahlarının rehini ve suçlarının esiridir. Babama gelince... Bize işlerin en ağır geleni, onun yattığı yeri bilmemizdir. Onun vardığı yer ne kötü bir yerdir. Çünkü o Allah Rasulü'nün çocuklarını katletti. Haramı mübah kıldı ve Kabe'yi tahrip etti.

Ben onların zulmünü yüklenip taşıyacak değilim. Sizi işinizle başbaşa bırakıyorum. Eğer dünya hayırlı ise biz ondan payımızı almışızdır. Yok eğer şerse Ebu Süfyan'ın soyunun hissesine düşen onlara yeter.

Muaviye b. Yezid

Hz. Hüseyin'in şehadeti üzerinden üç yıl geçmişti. Hicretin 63. yılında Medine halkı 'fasık' ve 'facir' ilan ettikleri yönetime karşı ayaklanıyorlardı. Bunun bir ifadesi olarak da Yezid'in valisini atıp Abdullah b. Huzafe'yi başlarına vali olarak seçiyorlardı.

Bunun üzerine Yezid, Müslim b. Ukbe gibi zulmüyle ünlenmiş birini 12.000 kişilik bir orduyla Medine'ye yolladı ve şu emri verdi:

"Şehir halkına üç gün süre tanı. Eğer bu süre içinde biat etmezlerse onlarla savaş. Savaşı kazandığın takdirde üç gün her şey serbesttir. Şehri yağma edebilirsiniz."

Harre olayı olarak tarihe geçen bu üç gün içinde her taraf yakıldı, yıkıldı, talan edildi. Peygamber şehrinin ihtiyarları ve çocukları dahi öldürüldü. Hatta bununla da kalınmayarak bir çoğu sahabe kızı olan müslüman kadınların namusuna tecavüz ettiler. Bu esnada 1000 kadar kadın bu tecavüzler sonucu hamile kaldı.[60]

60. *İbn-i Kesir, el-Bidaye, VIII/224; Taberi, Tarih, V/483-495.*

İkinci kuşağın ünlü alimlerinden Hasan Basri kendisine sorulan bir soru üzerine şu cevabı verecekti:

"Ne demek Şam'dan (Emeviler) razı olmak? Allah onların müstehakını versin. Rasulullah'ın haramını helâl, helâlini haram yapanlar, üç gün ve üç gece peygamber şehrini yağmalayıp halkı katliamdan geçirenler, temiz kadınların namusuna saldıranlar, beytullah'ı taşa tutup yakanlar onlar değil miydi? Allah'ın laneti onların tümünün üzerine olsun ve kötü akıbete duçar olsunlar."[61]

Medine'nin kudsiyyeti Peygamber diliyle tescillidir. Buhari ve Müslim'in kaydettikleri bir Hadis'te "*Medine halkını zulüm ile korkutanlar Allah'ı korkutmuş gibidirler. Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üzerinedir.*"

Allah Rasulü'nün bu ifadelerinin muhatabı olan ordu, hızını alamamış olacak ki, Medine'yi talan ettikten sonra Mekke'ye yöneldi. 115 yıl önce Ebrehe'nin filleriyle gelip de yapamadan geri döndüğü şeyi, ondan bunca zaman sonra saltanatın başka bir kapıkulu yapıyordu: Kabe'yi tahrip etmek... Mancınıklarla Kabe'yi taşa tutan Yezid'in ordusu ile Yemen valisi Ebrehe arasında bir fark vardı; birinciler müslümanların saltanatçı-zalimleri, ikinciler kafirlerin saltanatçı-zalimleri. Ama onları saltanatları ve zulümleri aynı gözede buluşturuyordu. Hasan Basri, yukarıdaki sözlerinde bu olaya gönderme yapıyordu.

Yezid'in Hicri 64 yılında ölümüyle onun yerine gelen ve tarihçilerin adından çok az söz ettiği biri var: 'II. Muaviye' diye de bilinen Muaviye b. Yezid.

Yönetimde ancak üç ay kalabilmiş olan bu zat tavır ve davranışlarıyla kendinden öncekilere benzemiyordu. Babası Yezid'in ölümüyle sistem gereği hilafete geçtiğinde mescide topladığı halka bir konuşma yapar ve şunları söyler:

61. A. g. e., VI/587, 588.

"Ey insanlar! Dedem Muaviye, bu işin ehli ve Peygamber (s)'e yakınlığından dolayı bu işe kendisinden daha layık olan Ali b. Ebi Talib'e karşı savaştı ve bildiğiniz şeyi (biat) size yükledi. Nihayet ölüm onu da buldu. Şimdi o kabrinde günahlarının rehini ve hatalarının esiridir. Sonra bu işi babam aldı. Halbuki o da hilafetin ehli değildi. Heva ve hevesine uydu, ihtiras onun önüne geçti ve ecel onu da yakaladı. Şimdi o da kabrinde günahlarının rehini ve suçlarının esiri oldu.

Muaviye ağladı. Gözyaşı yanaklarından akmaya başladı ve şöyle sürdürdü konuşmasını:

"Bize işlerin en ağır geleni onun yattığı yerin kötülüğünü bilmemizdir. Onun vardığı yer ne kötü bir yerdir. Çünkü o Rasulullah'ın torununu katletti. Haramı mubah kıldı ve Kabe'yi tahrip etti. Ben sizin zulmünüzü taşıyacak değilim... Sizi işinizle başbaşa bırakıyorum. Eğer dünya hayırlıysa biz ondan payımızı aldık. Yok eğer şerse, Ebu Süfyan'ın soyunun payına düşen onlara yeter. Dikkat ediniz! Hassan b. Malik namaz kıldırsın ve hilafetiniz hakkında istişare edin. Allah iyiliğinizi versin."[62]

Bu asil tavrın sahibi olan Muaviye b. Yezid, nebevi siyasetin ilkesi olan şurayı öne çıkarmakla belki de eline geçen bu ender fırsatı hayırda kullanmak istemişti. Çok az bir süre iktidarda kalan bu dürüst insan esrarengiz bir biçimde ölüverecekti.

Nedense hep böyle oluyordu. Raşid halife Ömer b. Abdülaziz'in encamı da buna benziyordu. Galiba bu durum saltanatların yapısından kaynaklanıyordu. Her ne kadar saltanatın başında bir kişi görünüyorsa da bu işin nimetinden istifade edenlerin sayısı yekun tutuyordu. Tarih boyunca tüm saltanatların en ısrarlı destekçileri bu 'otlakçı takım' olmuştur. Hatta saltanatın başında bulunan fert bu işten vazgeçmek istese, iktidar olmanın nimetine üşüşen bu zümre vaz-

62. *H. İbrahim Hasan, Tarihu'l-İslam, I/293.*

geçmeyecek; daha ısrar edilirse çok özel yöntemlerle ya değiştirilecek ya da ortadan kaldırılacaktır. Tabi bu son çaredir.

Saltanatların bu temel özelliği adı krallık, emirlik, sultanlık, halifelik olan eskilerde değişmediği gibi; adı cumhuriyet, sosyalist, demokratik olan çağdaş saltanatlarda da değişmiyordu.

Bu sonuncular, *iktidar*larının önüne *hükümet*leri kukla olarak dikiyorlar, halktan bir 'darbe' gelirse zararı kendileri değil o kukla (hükümet) görüyor, sonunda kukla koleksiyonu içinden başka birilerini yine halkın kendisine seçtirerek halkın gözü boyanıyor, gönlü de alınıyordu. Eğer kukla (hükümet) halkın baskısıyla iktidarın 'yüksek çıkarları'na aykırı bir işe girişirse bu kez darbe arkadan geliyor, *iktidar hükümeti deviriyordu.*

Yani, bin küsur yıldan beri saltanatta adetler değil aletler değişmişti.

Abdullah b. Zübeyr

Yavrum; seni hak üzere biliyorum. Eğer sende hakk üzere olduğuna inanıyorsan, durma, yoluna devam et. Senin sadık dostlarını o yolda öldüler. Boynundan emin olup onu sağlama alma ki Ümeyyeoğulları onunla oynamasınlar. Eğer dünyanın geçici saltanatını istersen çok kötü bir kulsun sen. Böyle yapmakla kendini ve sana tabi olanları harcamış olursun.

Esma bint-i Ebibekr

Yezid'in ölümünden sonra zayıflayan otoritenin bu açığından faydalanan Abdullah b. Zübeyr, Mekke ve Medine

halkı tarafından Ümeyyeoğullarından daha ehil olduğu hilafet makamına seçildi.

Yezid'in orduları Kabe'yi yıktığında, Beyt'i, silbaştan yeniden inşa ettirdi. Bu esnada kendisi de bizzat çalıştı. Katliamın açtığı yaraları sarmak için büyük bir yardımlaşma kampanyası başlattı. Bu olumlu davranışları halkın tasvibine mazhar oluyordu. Şehirler tek tek düşüyor, Emevi valileri yerlerini Abdullah b. Zübeyr'in valilerine terkediyordu. Şam'ın bir kısmı dışında Mısır da dahil tüm topraklarda yaşayan müslümanlar Abdullah b. Zübeyr'e biat etmişlerdi.

Mervan b. Hakem ona karşı hilafet iddiasıyla ayaklandı. Şam'dan Mısır'a kadar olan toprakları işgal etti. Mervan ölünce yerine Hicri 67'de Abdülmelik b. Mervan geçti. Kendisine saltanatın yeni sahibi olduğu haberi gelince okumakta olduğu Kur'an'a "*Bu seninle son görüşmemiz*" diyen Abdulmelik, Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe valisi ve kardeşi Musab b. Zübeyr'i katlederek Kûfe'ye girdi. Bu yenilgi, İbn-i Zübeyr'in hilafeti için sonun başlangıcıydı.

Saltanatın son sahibi Abdülmelik çağın sayılı fakihlerindendi. Saltanata geçince çağın sayılı zalimlerinden oldu. Gençliğinde Yezid'in Kabe'yi taşa tutması aleyhinde sözler söyleyen bu adam, iktidara gelince aynı şeyi yaptı. Tescilli zalim Haccac'ı Mekke'nin üzerine musallat etmekten çekinmedi.

Haccac Mekke'ye hac mevsiminde saldırdı. Abdullah b. Zübeyr'in savunması altı ay on yedi gün sürdü. Harici düşünceyi benimseyen Mekkeliler de bir ara ona yardım etmişse de onun Hz. Osman hakkında müsbet düşündüğünü öğrenince onu terkettiler.

Burada, Ümeyyeoğullarının Hz. Osman'ın şehadetini pazarlayarak saltanatlarını meşru göstermeye çalışmalarının da bir aldatmaca olduğu ortaya çıkıyordu. Beni Ümeyye'ye karşı savaşanlar Hz. Osman'ın gerçek dostlarıydı.

Abdullah b. Zübeyr, Haccac'ın hiç bir sınır ve kutsal tanımayan saldırıları karşısında sonuna kadar direndi. Etrafındaki adamlar onun yenileceğini anlayınca yeminlerini bozdular. Onbine yakın insan Haccac'a teslim olmuş ve eman dilemişti. İbn-i Zübeyr'i en çok üzen bir şey daha olmuştu: iki oğlunun ve hanımının da ölüm korkusuyla gidip Haccac'tan eman dilemeleri...

İmamlar ve sultanlar mücadelesinde zulüm karşısında yer alan bu asil insan hem baba hem ana tarafından soylu bir ailenin çocuğuydu. Babası cennetle müjdelenenlerden Zübeyr b. Avvam, annesi ise İslami hareket tarihinin en yiğit hanımlarından Hz. Esma idi. Hz. Ebubekir'in kızı olan Hz. Esma'ya Allah Rasulü Zatünnitakeyn (Çiftkuşaklı) demiş, o da kendisinin bu adla çağırılmasını istemişti.

Abdullah b. Zübeyr'in saltanata karşı verdiği ömürlük mücadelenin en büyük dinamiği işte bu kahraman İslam kadınıydı. İhtiyar yaşına rağmen oğlunun zulme karşı verdiği mücadeleyi sonuna kadar desteklemiş, desteklemekten öte teşvik etmişti.

Hayattaki en büyük varlığı olan oğlunu Allah'a adayan bu yiğit anayla İsmail (a)'ın makamında onun rolünü gönül rızasıyla kabul edip Allah'a adanan ve o yolda ölen oğul arasındaki son gece en güvenilir rivayetlerle tarihlere geçmiş.

Buhari'nin de yaklaşık bir ifadeyle naklettiği, öz evlatlarının bile terkettiği bir babayla, oğlunu ölüme yollayan bir ananın birlikte geçirdikleri son gece şöyle:

"İbn-i Zübeyr insanların kendisini terkedip yalnız bıraktıklarını görünce annesi Esma'nın yanına gitti ve aralarında şu konuşma geçti:

"-Anacığım; oğlum ve ehlim de dahil insanlar beni yalnız bıraktı. Hala beni terketmeyenler ise bir saat sonra kendilerini savunamayacak duruma düşecekler. Bana karşı savaşan bu kavim (hilafetten vazgeçmem halinde) istediğim

Hz. Esma oğlunun başsız cesedini uzaktan seyrettikten sonra Mekke'ye muzaffer bir komutan edasıyla giren Haccac'ın yakasına yapışarak şöyle haykıracaktır:

"-*Sen onun dünyasını mahvettin; fakat o da senin ahiretini mahvetti.*"

Said b. Cübeyr

Eğer halka 'caminin şu kapısından çıkacaksınız' desem, halk da bu emri dinlemeyip bu kapısından çıksa, kanlarını helal bilir onları öldürürüm.

Haccac b. Yusuf

Bir Emevi komutanıyken Haccac'ın verdiği bir zulüm emrini yerine getirmeyip hicri 81'de ayaklanan Abdurrahman ibn-i Eş'as'ın bu çıkışı alimler arasında hayli taraftar toplamıştı. Çağın önde gelen fakihleri bayağı ümitlendikleri bu ayaklanmayı şiddetle desteklemişler, bununla da kalmayıp bizzat halkı ayaklanmaya katılmaya teşvik etmişlerdi. Şa'bi, İbn-i Ebi Leyla, Ebu'l-Bahteri bu alimler arasındaydı.

Said b. Cübeyr bu ayaklanmada da sesini yiğitçe yükseltmişti:

"*Onlarla savaşın! Zira yönetimleri zalimdir. Dinin emirlerini dinlememekte, zayıfları ezmekte, namazı da boş geçirmekteler.*"

Said b. Cübeyr Abdullah b. Zübeyr'in hilafeti döneminde onun yanında bulunmuştu. Haccac Mekke'ye saldırıp İbn-i Zübeyr'i öldürdüğünde onun yanındaki alimlerden de zorla "biat" almıştı. Said b. Cübeyr de bunlar arasındaydı.

Abdurrahman b. Eş'as büyük bir kitleyle birlikte zulme

karşı başkaldırınca Said b. Cübeyr de ona katıldı. O yenilince Azerbaycan'a geçmiş oradan da umre maksadıyla Mekke'ye dönerek orada yerleşmişti. Ne ki, yönetimden kaçıp Mescid'e sığınan bir çok alim gibi o da kendini gizliyordu. Yönetimin zulmünden kaçan bu alimler içerisinde Ata, Mücahid, Talk b. Habib, Amr b. Dinar da vardı.

Said b. Cübeyr, Velid b. Abdulmelik'in emriyle yakalanarak Haccac'a yollanır. Yakalanmadan önce yaklaşan tehlikeye dikkat çekip kaçmasını teklif eden dostuna Said b. Cübeyr şu cevabı verir:

"*-Ey Husayn'ın babası! Vallahi kaçardım ama Allah'tan utanıyorum. Hem sonra, Allah'ın bizim için yazdığı bizi gelip bulmayacak mı?*"

Mekke valisi Halid b. Abdullah emin belde Mescid-i Haram'da yakaladığı Said b. Cübeyr, ikinci kuşağın ünlü alimlerinden Mücahid ve Talk b. Habib'i zincirlere vurup Haccac'a yollar. Talk yolda vefat eder. Muhafızlar gördükleri rüya üzerine Said b. Cübeyr'i bırakmak isterler. O kaçma teklifini reddeder.

Haccac'ın yanına geldiklerinde aralarında şu kısa konuşma geçer:

"-Vallahi seni öldüreceğim!"

"-O halde, ben de anamın isimlendirdiği gibi 'said' olurum.

"-Vurun boynunu!"

Haccac bu olaydan sonra kırk gün yaşadı. Bu kırk gün zarfında rüyasında Said b. Cübeyr'in "*Ey Allah'ın düşmanı; beni niçin öldürdün!?*" diyerek yakasına yapıştığını görüyordu. Bu rüyayı gördüğü her seferinde "*Bana ne oluyor, Said b. Cübeyr'e ne oluyor!?*" diye bağırarak uyanıyordu.[64]

---

64. A. g. e., VI/491.

Ey insanlar! Allah'a itaat edene itaat etmek şarttır. Allah'a itaat etmeyene siz de itaat etmeyin. Bu ilkeye uyduğum sürece siz de bana uyunuz, değilse bana itaat etmeyiniz. Çünkü ben Allah'a itaat etmediğim zaman sizin üzerinizde itaat gibi bir yükümlülük kalmaz.

Ömer b. Abdülaziz

Hicretin 99. yılında Süleyman b. Abdülmelik'in gizli vasiyetiyle onun yerine geçti. İktidara geldiğinde saltanatın tüm kurallarını reddetti. Kendinden evvelkiler gibi kendi hilafetinin de meşru olmadığına inanıyordu. Çünkü hilafete getiriliş usulü şûra ve özgür biatla değil verasetle idi.

Raşid bir halife olabilmek için kendi makamının meşruiyyetini tartışarak başladı işe. Veraset'in düpedüz saltanat demeye geldiğini o da biliyordu. Biat ve şûra gibi iki temel dayanaktan yoksundu. Halkın huzuruna çıkıp şöyle konuştu:

"-Daha önce böyle bir makama getirileceğimi bilmiyordum. Bu iş bana verilirken kimse benim fikrimi almadı. Gerçek bir halife olabilmem için benim bu işe talip olmam müslümanların da şura ile buna karar vermesi gerekiyor. Bu sebeple daha önceden bana yaptığınız biattan vazgeçiyorum. Siz, başınıza istediğiniz kimseyi seçmekte serbestsiniz."

Ömer b. Abdülaziz'in bu konuşmasını anlayabilmemiz için bir kaç noktayı bilmemiz gerekiyor.

Saltanatın kendisinden evvelki sahibi Süleyman b. Abdülmelik selefleri gibi kendisinden sonra yerine geçecek olanın adına düzenlenmiş bir vasiyet bırakmak istiyordu. Kendi kardeşini seçmek isterken polis müdürü Reca'nın tav-

siyesiyle Ömer b. Abdülaziz'i onun ardından da kardeşi Yezid'i vasiyetnameye yazarak kapalı zarf üzerinde herkesi biata çağırır. Zarfın içerisindeki isimlerin kim olduğunu kimse bilmemektedir; hatta isim sahipleri bile. Süleyman'ın ölümünden sonra zarf açılır. Yezid duruma itiraz etmek istemişse de Reca *"boynunu vururum!"* tehdidiyle onu susturur. Ömer b. Abdülaziz'in halifeliği böyle başlar.

İşte saltanatın 'biat'tan anladığı budur. Ömer b. Abdülaziz bunun biat değil bir aldatmaca olduğunu bildiğinden halkın huzuruna çıkıp onlardan gerçek biat talep eder. Bu kez halk, hür iradeleriyle kendisini seçtiklerini, başka birine razı olmayacaklarını bildirirler. Çünkü o daha valiliği sırasında adil yönetimiyle halkın dilinde bir efsane olmuştur.

Halkın hür biatı üzerine hilafeti kabul eden Ömer b. Abdülaziz onları şöyle uyarır:

"-Bu ümmetin bireyleri arasında Rableri, Nebileri ve Kitab'ları konusunda herhangi bir ihtilafları yoktur. İhtilafların tümü dinar ve dirhem yüzündendir. Vallahi kanunsuz ve haksız olarak ne bir kimseye bir kuruş veririm, ne de alırım. Hakkı olanın hakkını reddetmem."

"Ey insanlar! Allah'a itaat edene itaat etmek şarttır. Allah'a itaat etmeyene siz de itaat etmeyin. Bu ilkeye uyduğum sürece siz de bana uyunuz, değilse bana itaat etmeyiniz. Çünkü ben Allah'a itaat etmediğim zaman sizin üzerinizde itaat gibi bir yükümlülük kalmaz."[65]

Münzir b. Ubeyd diyor ki: *"Ömer b. Abdülaziz cuma namazından sonra hilafete geldi. Kısa zamanda o kadar değişmişti ki aynı günün ikindi vakti onu tanıyamadım."*[66]

Çocukluğu sarayda, gençliği valiliklerde geçmiş bir Emevi prensi olan Ömer b. Abdülaziz, ümmetin semasına zifiri bir gece gibi çöreklenen 90 yıllık Emevi zulmetinin orta-

65. *İbn-i Kesir, el-Bidaye, IX/221.*
66. *İbn-i Sa'd, Tabakat, V/341.*

sında parlayan bir kaç yıldızdan biridir. Belki de, yaptıklarının sonuçları açısından birincisidir. Böyle bir hayatın sahibi nasıl olmuştu da İslami hareket tarihinin en çaplı devrimlerinden birini yapabilmişti?

Onun vicdanında derin izler bırakan bir olaydan söz eder el-Bidaye sahibi:

Velid b. Abdülmelik'in saltanat yıllarıdır. Ömer b. Abdülaziz Medine valisidir. Halife valiyi de atlayarak verdiği bir emirle Abdullah b. Zübeyr'in oğlu Hubeyb'e elli kırbaç vurdurur. Bununla bitmez. Ortalık kış mevsimidir. Bir yandan Peygamber Mescidinin kapısında teşhir edilirken bir yandan da üzerine sürekli soğuk su dökülür. Hubeyb bu işkenceye dayanamayıp ölür.

Kaderin cilvesine bakınız ki; bu Hubeyb kardeşi Hamza ile birlikte en zor gününde babaları Abdullah b. Zübeyr'i terkederek onun ve Allah'ın düşmanı Haccac'a sığınmışlardı. Onların bu tavırları şehadetin eşiğinde bekleyen babalarının çok ağırına gitmişti. Fakat, sonunda, Emevi zulmünden yakalarını yine kurtaramamışlar, korktukları şey hem de en dehşetli biçimiyle başlarına gelmişti.

Kendi sorumluluğu altındaki bir bölgede böylesine insanlık dışı bir cinayetin işlenmesini içine sindiremeyerek istifa eden Ömer b. Abdülaziz, bu olaydan hayli etkilenmişti. Daha sonraları getirildiği görevlerde adil yönetimiyle halkın dikkatlerini üzerine çekiyor, etrafında sevilip sayılan biri haline geliyordu.

Ona tarihçilerin verdiği isimlerden biri de "Ömer-i Sani" (İkinci Ömer). Yani, bununla adalet timsali Raşid Halife Ömer b. Hattab'a benzetiliyordu. Hiç de abartma sayılmaması gereken bu benzetme aynı zamanda ırsi bir gerçekliğe de dayanıyordu. Çünkü Hz. Ömer, Ömer b. Abdülaziz'in büyükbabasıydı. Emevi hanedanının kanunsuz olarak elde ettiği tüm mal varlığının hazineye iade edileceğini ilan ettiğin-

de Emevi prensi Ömer b. Velid şöyle diyordu:

"Ömer b. Hattab'ın soyundan bir adamı başa getirdiniz, o da size böyle yaptı."

Zulmen alınmış malların tasfiyesine önce kendisinden başladı. "Bu benim meşru olarak elde ettiğimdir." dediği az bir miktar hariç tüm mal varlığını hazineye iade etti. İade edilen bu mallara hanımının mücevherleri de dahildi. Tasfiye ettiği malların oranını anlamada yardımcı olması açısından bir ölçü verecek olursak, yılda kırk bin dinar gelir getiren araziye sahipken, bu miktar tasfiyeden sonra yıllık dört yüz dinara düşüyordu.[67]

Malların tasfiyesi işlemi hânedânın eteklerini tutuşturmuştu. Hukukun üstünlüğüne dayanmayan tüm yönetimlerde olduğu gibi halkın sırtından geçinen seçkin zümre, ellerindekinden de olma tehlikesiyle karşı karşıya idi. Hânedân halifeyi bu kararından vazgeçirmek için araya halası Fatıma bint-i Mervan'ı koydu. O şöyle diyordu:

"*Aile fertlerin, bu gibi davranışlarının iyi sonuçlar doğurmayacağını ve sana pahalıya mal olacağını hatırlatmak istiyorlar.*"

Düpedüz tehdit olan bu sözler 'otlakçı takımı'nın gerektiğinde işi nerelere kadar vardıracağının da deliliydi. Muaviye b. Yezid bahsinde de değindiğimiz gibi, sultan saltanattan vazgeçmiş ama hanedan vazgeçmemişti.

Halasının ilettiği bu tehdit karşısında Ömer b. Abdülaziz'in tavrı daha bir tavizsizdi:

"*Hesab vereceğim kıyamet gününden başka kimseden korkum yok!.*"

Yeğenini ikna edemeyeceğini anlayan hala, farkında olmadan saltanatın ve nübüvvetin manevi ırsiyetini ifade eden şu sözleri söylüyordu hanedana:

---

67. İbn-i Kesir, el-Bidaye, IX/221-227; İbnü'l-Esir, IV/327-331.

"-*Siz bu adamdan ne bekliyorsunuz? Ömer b. Hattab'ın ailesinden bir kız aldınız. Elbet bu da ana tarafına çekmiştir.*"

İbn-i Esir'in *el-Kamil*'inde, bu konuşma esnasında Ömer b. Abdülaziz'in halasına şunları da söylediği kaydedilir:

"-Allah Muhammed Aleyhisselamı gazab olarak değil rahmet olarak gönderdi. Sonra onu kendi katına aldı. Allah Rasulü insanlara bir nehir bıraktı. İnsanlar ondan eşit bir şekilde topluca içtiler. Sonra Ebubekir geldi ve o nehri bulduğu gibi bıraktı. Daha sonra Ömer halife seçildi ve arkadaşının yaptığı gibi yaptı. Osman halife olunca bu nehirden bir kol ayrıldı. Muaviye gelince ise bu nehirden bir değil bir çok kollar ayrıldı. O nehir Yezid, Mervan, Abdülmelik, Velid ve Süleyman tarafından da parçalanmaya ve kurutulmaya devam edildi. Emr (yönetim) bana ulaşıncaya kadar o Allah Rasulünün bıraktığı koca nehir kurumuştu. Bu nehir eski haline dönüp de ayrılan kollar birleşinceye kadar o nehirden herkes eskisi gibi faydalanamayacaktır."

Karısı Fatıma, Ömer b. Abdülaziz'i şöyle anlatıyor:

"Odasına girdiğimde çoğu zaman onu seccadesinin üzerine kapanıp ağlarken görüyordum. Bir keresinde niçin ağladığını sordum; şöyle dedi:

"-Ben Muhammed ümmetinin devlet başkanlığı gibi sorumluluk isteyen bir görevde bulunuyorum. Bu ümmet arasında aç olanı var, parasız-pulsuz olanı var, hastası, zulme uğrayanı, yoksulu var. Haklı ya da haksız zindanda olanlar var. Zayıfı var, ihtiyarı var. Biliyorum ki Allah hesap gününde benden bütün bunların hesabını soracak. Allah Rasulü, ümmetinin işlerini nasıl idare ettiğimi soracak. İşte korkum o ki, bu dava aleyhime sonuçlanır. Buna üzülüyor, buna ağlıyorum."[68]

68. *A. g. e., IV/330; İbn-i Kesir, el-Bidaye, IX/209.*

Ömer b. Abdülaziz döneminde atılan önemli adımlardan biri de ümmetin vahdeti için yapılanlardı. O, kendisinden önceki yönetimler tarafından, saltanatın bekası için ekilen ayrılık tohumlarını kurutmaya çalıştı. Bu çalışması sırasında ümmet içerisinde hiziplerarası kan davasına dönüşen ömürlük kavgaları -yönetim süresince de olsa- tatlıya bağladı. Yukarıya alıntıladığımız konuşmasında kendisinin de belirttiği gibi, Allah Rasulü'nün parçalanan ırmağını eski haline döndürmek için çabaladı. Ne ki, bu çabanın köklü ürünlerini elde etmeye ömrü vefa göstermedi.

Ömer b. Abdülaziz'in selef içerisindeki guruplaşmaya bakışı net ve itidalliydi. Hilafetteki rüştünü ispatlayan bu güzide insan ümmetin vahdeti için Allah, Peygamber ve Kitab birliğini yeterli buluyordu. Bundan gerisini ise "dinar ve dirhem ayrılığı" olarak niteliyor, kökeninde dünyevi menfaat, makam ve mevki hırsının yattığını söylüyordu.

Vahdet için attığı ilk adım, Muaviye'nin koyduğu sahabeye hakaret etme geleneğini ortadan kaldırıp yerine güzel bir geleneği ikame etmesiydi. Onun koyduğu bu güzel gelenek, vahdet konusundaki samimiyetinin bir nişanesi olarak bugün de davam etmektedir.

Ehl-i beyt ve onların taraftarlarına yapılan haksızlıklara son verdi. Şiadan ehil gördüklerine yöneticilik verdi. Emevi hanedanı arasında yağmalanan Rasulullah'ın şahsi arazisi Fedek'i ehl-i beyte iade etti.

Ehl-i beyt ve şia Ömer b. Abdülaziz'in bu uygulamalarından öylesine hoşnud olmuşlardı ki ona beklenen Mehdi gözüyle bakıyorlardı. Bu konudaki bir çok rivayetten bir tanesi şöyle:

"Muhammed b. Ali'den işittim. Diyordu ki: Peygamber bizden, Mehdi Abdüşşems oğullarından geldi. Biz (ehl-i beyt ve şia) Ömer b. Abdülaziz'i öyle görüyoruz."

Hz. Ali'nin kızı Fatıma da onu şöyle anlatıyor:

"Ömer'in Medine valisi olduğu günlerdeydi. İzin isteyip yanına girdim. Muhafızlara varana dek odadaki herkesi çıkardı. Bir o bir ben kalmıştık. Sonra dedi ki:

"-Ey Ali'nin kızı! Vallahi yeryüzünde senin ehl-i beytini sevdiğim kadar kendi ehl-i beytimi sevmem."[69]

Onun hilafeti döneminde zulümden kurtulan ve hoşnut edilen kesim yalnız ehl-i beyt ve onların şiası değildi. Mutezile ve Hariciler de onun adil yönetiminden haklarına düşen payı almışlardı.

Mutezile imamlarından Gaylan Dımeşki Ömer b. Abdülaziz'le kimi konuları görüşmek istemiş o da bunu kabul etmişti. Görüşme sonunda mutabakata vardılar ve Gaylan ondan bir istekte bulundu. Diyordu ki: "*Beni,Ümeyyeoğullarının gasbettiği ve senin geri aldığın kamu mallarının satışına memur et.*" Halife bu talebi kabul etti. Gaylan başkentin en işlek çarşısında bu malları hazine adına satarken şöyle bağırıyordu:

"Gelin! Hainlerin, zalimlerin gasbettiği mallara gelin! Gelin! Allah Rasulü'nün ümmetine varis olan, lakin onun siret ve sünnetine varis olmayanların malına gelin. Kim iddia edebilir bunların hidayet önderleri olduğunu? Onlar bunları yerken, insanlar açlıktan ölüyordu."

Ömer b. Abdülaziz'in vefatından sonra onu destekleyen tüm Tevhid ve Adalet Ehli (Mutezile) öldürüldü ya da zindanlara dolduruldu. Gaylan Dımeşki'nin akıbeti ise daha korkunç olmuştu. Önce dilini kestiler, ardından birer birer diğer organlarını kestiler ve öylece ölüme terkettiler.

Haricilere gelince... Ömer b. Abdülaziz kendisine karşı ayaklanan haricilerin üzerine gönderdiği ordu yenilince onları anlaşmaya davet etti. Dedi ki:

"*-Niçin anarşi çıkarıyorsunuz? Konuşacak bir fikriniz*

---

69. İbn-i Sa'd, Tabakat, V/333, 334.

varsa gelin karşılıklı konuşup, tartışalım. Hakikat sizden yanaysa fikirlerinizi kabul edeceğim. Yok eğer hakikat benden yanaysa böylesine davranışlardan vazgeçmeniz gerekir."

Selef döneminin bu en katı düşünceli insanları onun bu tavrı karşısında yumuşadılar. Onun, kendinden öncekilere benzemediğini gördüler. Hatta kendinden önceki yöneticilerin yaptıklarını 'zulüm' olarak değerlendirdiğine şahid oldular. Söyleyecek başka bir şeyleri kalmayınca Emevi sultanlarına niçin lanet etmediğini sordular. Onun cevabı şuydu:

"Onları kınamak için yaptıklarına zulüm dememiz yetmiyor mu? Bunun üzerine bir de lanet etmenin ne anlamı var? Siz Firavun'a kaç kez lanet ettiniz?"

Hariciler son olarak bir konuyu gündeme getirdiler; hilafette veraset konusunu... Kendisinden sonra hilafete gelecek olan Yezid b. Abdülmelik'in zalim ve fasık biri olduğu bilindiği halde buna nasıl razı olduğunu soruyorlardı. Onu kendisinin değil Süleyman b. Abdülmelik'in vasiyet ettiğini hatırlatınca da şöyle karşılık verdiler:

"Yezid'i senden sonraki halife ilan edip ona biat alan Süleyman b. Abdülmelik'in doğru bir iş yaptığına inanıyor musun?"

Bu soruya cevap bulamayan Ömer b. Abdülaziz oturumu terkederken hüzünlü bir şekilde şunları söylüyordu:

"Yezid konusu beni hayli düşündürüyor. Bu adamların makul sözlerine cevap bulamadım. Allah bu konuda beni affetsin."

Ömer b. Abdülaziz Hariciler'le yaptığı bu görüşmeden sonra, muhtemelen, ciddi olarak sorgulamaya başladığı sistemin temellerini nebevi hilafete dönüştürmek istiyordu. Hanedan, özellikle kendisinden sonra vasiyetle hilafete gelmesi kararlaştırılmış olan Yezid telaşa kapılmıştı.

Bu konuşma üzerinden çok geçmeden Ömer b. Abdülaziz zehirlenerek öldürülecektir.

Ölümünde başucunda bulunan Mürsid anlatıyor:

"Benim dışarı çıkmamı söyledi. Ben çıkarken şu ayeti okuyordu: "*İşte ahiret yurdu! Onu yeryüzünde böbürlenmek ve bozgunculuk etmek istemeyenlere veririz!*' Geriye döndüğümde kıbleye dönmüş bir halde ruhunu teslim etmişti."[70]

Zeyd b. Ali

İmam; sırtına cübbe geçirmeyi beceren değil, kılıcını kuşanandır.

Zeyd b. Ali

İmam Azam'ın hocalarından olan Zeyd b. Ali, Hz. Hüseyin'in torunu ve İmam Muhammed Bakır'ın kardeşidir.

Çağının önde gelen fakihlerinden sayılan Zeyd b. Ali bugün de yaşayan İslam mezheplerinden Zeydiyye'nin imamıdır.

Hicretin 120. yılında Hişam b. Abdülmelik'in Irak valisi hakkında açtırdığı soruşturmaya şahidlik yapma bahanesiyle Medine'den Kûfe'ye getirtildi. Müzmin ihanetin örnek kenti Kûfe onun gelişi haberiyle çalkalanıyordu. Uzun bir fetretten sonra ehl-i beytin hatırı sayılır isimlerinden biri ehl-i beytin hem kronik hainlerinin hem de kronik dostlarının bulunduğu Kûfe'ye gelmişti. Onun bulunduğu ev ziyaretçilerle dolup taşıyor, bir takım insanlar her zaman olduğu gibi hazırlıklara girişiyordu. Saltanat aleyhindeki bu hazırlıkları haber alan Hişam, Kûfe valisine İmam Zeyd'i Medine'ye yollamasını emretti. O Kadisiye'ye gelince Kûfeliler ardından yetişerek onu kendileriyle birlikte Kûfe'ye dönmeye ikna ettiler. "*Biz şu kadar adamız. And içtik, kimse sana*

70. *Taberi, Tarih, VI/573.*

hainlik etmeyecek." diyorlardı. İmam Zeyd'in kuşkusu yine de dağılmamış olacak ki onlara şu cevabı veriyordu:

"-*Ceddime yaptığınızı bana da yapmanızdan çekiniyorum.*"

Kûfeliler'in ısrarına bakan Davud b. Ali, İmam Zeyd'i şu sözlerle uyarıyordu:

"-Amcaoğlu! Bunlar seni aldatıyorlar. Bunlar senden daha aziz olanlara ihanet etmediler mi? Deden Ali b. Ebi Talib bunların ihaneti yüzünden öldürüldü. Ondan sonra Hasan'ı çağırdılar ve biat ettiler, diller döktüler, yeminler savurdular. Sonunda onu da yalnız bıraktılar. Aynısını Hüseyn'e de yaptılar."

Bu açık gerçeklere rağmen sanki bu insanlar ayan-beyan görünen akıbetlerine doğru yürümek zorundaydılar; sanki şehadete mahkumdular. Değilse onların sözkonusu ihaneti gözardı ettiklerini sanmak yanlış olurdu.

Bütün riskine rağmen Kûfeliler'e 'evet' diyen Zeyd b. Ali artık dönüşü olmayan bir yoldaydı.

Hazırlıklar başlamış, bu cümleden olmak üzere her yana elçiler yollanmıştı. İmam Azam da kıyama davet edilenler arasındaydı. Ebu Hanife İmam Zeyd'in elçisini tazimle karşılamış ona gerekli ikramı yaptıktan sonra şunları söylemişti:

"Eğer insanların ceddi Hüseyn'i terkettikleri gibi onu da yarı yolda bırakmayacaklarından emin olsaydım ona katılır, onun ardında cihad ederdim. Çünkü *hak imam odur*. Lakin ben ona malımla yardım ediyorum ki onunla kendine katılanları koruyup kollasın."

Ebu Hanife bu sözleri söyledikten sonra elçiyi sıkıca tembihledi:

"*Mazeretimi imama ilet!*"

İşte bu elçiyle İmam Zeyd'e on bin dirhem yollamıştı.

İmam Zeyd kıyamı başlatınca İmam Azam şöyle diyecektir:

"Onun bu çıkışı Allah Rasulü'nün Bedir'deki çıkışı gibidir. Yanımda insanların emanetleri olmasa ona katılırdım. Bu emanetleri İbn-i Ebi Leyla'ya vermek istedim, kabul etmedi. Sorumluluk altında ölmek istemiyorum."[71]

İmam Zeyd insanların altını biat'la imzalaması için hazırladığı kıyam bildirisinde şöyle diyordu:

"-Ben sizleri Allah'ın kitabına, Nebi'nin sünnetine, zalimlerle cihada, mustaz'afların haklarını savunmaya, yoksulları himayeye, feyy'i adil bir biçimde paylaşmaya, hakkı gasbedilen peygamber soyuna haklarını elde etmede yardımcı olmaya çağırıyorum."

Bu sözleşmeye 'evet' diyenlerin eli üzerine elini koyuyor ve diyordu ki:

"*Allah'ın ahdi, Rasulullah'ın ahdi ve zimmeti senin üzerinedir.*"[72]

İmam Zeyd, kıyamına karşı aşırı duyarsızlık gösteren ve buna mazeret olarak Kûfeliler'in ihanetini ileri süren Cafer Sadık'a şu sözlerle cevap veriyordu:

"*-Kimse bizimle gelmese dahi, ben ve oğlum yalnız başımıza yine de kıyam ederdik. İmam sırtına cübbe geçirmeyi beceren değil, kılıcını kuşanandır.*"

Bir serzenişin ifadesi olan bu sözler İmam Cafer'in onun kıyamını desteklemesine yetmiyordu. O diyordu ki"*Dağlar onların (Emeviler) önüne geçse dahi dağlara da güç yetirirler.*" Gözleri Emevi zulmünden böylesine yılmış olan İmam Cafer'in bu tavrına itiraz eden bir grup ondan ayrılarak "İsmailiyye" fırkasını oluşturacaklardı. Günümüzde, İmamiyye Şiasının da 'gulat' saydığı bu güruhun siyonizmin ve em-

---

71. Kerderi, Menakıbu'l-İmami'l-Azam, s. 267; Mekki, Menakıbu Ebî Hanife, s. 239.

72. Taberi, Tarih, VIII/170.

peryalizmin hizmetindeki siyasi sapması, ümmet için akidevi sapmasından daha zararlı olmuştur.

İmam Zeyd'le Cafer Sadık arasındaki soğukluk bu noktada da kalmamış, bu durumu kendi lehine kullanmak isteyen Hişam'ın entrikalarıyla İmam Zeyd'e biat eden bir gurup "*İmamlık Muhammed Bakır'dan sonra Zeyd'in değil Cafer Sadık'ındır.*" gerekçesiyle biatlarını bozup ihanet edenler safına katılmışlardır. Bu duruma çok içerleyen İmam Zeyd şöyle diyecektir:

"*Rafıziler'in bize yaptığını, Hariciler de, kanımıza giren Emeviler de yapmadı.*"

İmam Zeyd'in hazırlıkları sürerken yönetim de boş durmuyordu. Onu evinde barındıran şahsı yakalatarak huzuruna çıkaran Kufe valisi Yusuf, Zeyd'i teslim etmezse öldürüleceğini söyledi. Aslında yönetimin taktiği şartların daha fazla olgunlaşmasına fırsat vermeden İmam Zeyd'i erken bir kıyama zorlamaktı. İstedikleri gibi de oldu. İmam Zeyd yakalanma endişesiyle biatlılarına hazır olmalarını emredince, böylesine nazik bir zamanda Kûfeliler'den başka bir gurubun sözcüleri gelerek ihanetlerine mazeret aramaya başladılar. Aralarında şu tartışma geçti:

"-Allah seni bağışlasın, Ömer ve Ebubekir hakkında ne dersin?"

"-Allah onlara rahmet etsin ve onları bağışlasın. Ehl-i beytimden onlar hakkında hayır söylemeyen ve kendini onlardan beri tutan hiç kimse görmedim.

"-O halde, ehl-i beytin kanını kimden ve ne için istiyorsun? Hakkınızı elinizden onlar çekip almadı mı?

"-Benim bu konudaki inancım şudur: Allah Rasulünden sonra, yönetime, onun ehl-i beyti daha layıktı. Fakat kavim bu hakkı bize tanımadı. Bizi ondan uzak tuttular. Ama bu onların küfrünü gerektirmez. Ebubekir ve Ömer yöneti-

me gelince insanlar arasında adaleti gözettiler. Kur'an ve sünnetle amel ettiler.

"-Onlar size zulmetmedi mi? Eğer onlar böyle yapmadıysa sen niçin sana zulmetmeyen bir kavme karşı savaşıyorsun?

"-Bunlar onlar gibi değil. Çünkü bunlar bana, size ve kendilerine zulmediyorlar. Biz ancak sizi Allah'ın kitabına, Rasulünün sünnetinin yaşatılmasına, bidatlerin kaldırılmasına çağırıyoruz. Eğer bizi kabul ederseniz mutlu olursunuz. Yok eğer yüz çevirirseniz vekiliniz ben değilim."

Kûfeliler onun kendileri gibi düşünmediğini öğrenip ashaba hakaret ettiremeyince biatlarını bozdular ve onu terkettiler.[73]

Birbiri ardınca gelen bu ihanetler ve olumsuzlukların ardından kıyam parolasını veren İmam Zeyd hiç beklemediği bir durumla karşılaşır: Yüz bin kişiye varan biatlıdan sabaha sadece 218 kişi kalmıştır. Bu kadarını kendisi de tahmin edememiş olacak ki; "*Sübhanallah! İnsanlar neredeler?*" diye sorar. Kendisine, Kûfe valisinin bir çağrıyla tüm halkı mescide toplattıktan sonra kapıları üzerine kapattırdığı haber verilince "*Hayır! Vallahi, bu, bize biat eden için bir özür değildir.*" der.

Beraberindekilerle mescide yönelir. Daha oraya varmadan Şam'dan yollanan orduyla karşılaşılır. Bu bir avuç insan koca bir orduya karşı akşama dek direnir. Ne ki İmam Zeyd bir okla yaralanmıştır. Bu yarayla vefat eder. Onun cesedini, hakaret edilmesin diye gizlice bir yere gömerler ve üzerinden su geçirirler. Aylar sonra cesedin yerini haber alan yönetim onu oradan çıkarıp çırılçıplak asar. Kesilen başı ise şehir şehir dolaştırılarak teşhir edilir. Hişam ölüp yerine Velid geçince İmam'ın çürümüş cesedini yaktırır.[74]

---

73. A. g. e., VII/180, 181.
74. A. g. e., VII/186-189.

Kinini teskin edemeyip saltanata geçer geçmez yaptığı ilk iş İmam Zeyd'in cesedini yaktırmak olan Velid'in Emevi hanedanı içerisinde ayrı bir yeri vardır. Halk kendisine 'Cebbar-ı Anid' lakabını takmıştı. Bu lakabın dillerde dolaşan bir de öyküsü var: Velid bir gün Kur'an okurken İbrahim Suresi'ndeki "*Ve habe küllü cabbarin anid*" (...ve sonunda her inatçı zorba perişan oldu.) ayetine gelince; "*Vay; demek sen de bana 'cebbar-ı anid' diyorsun ha?*" diyerek Kur'an'ı hedefe dikmiş ve onu parçalayıncaya kadar oklamıştı. Bu işi yaparken bir yandan da şu mealde şiirler söylüyordu:

"Vadettiğin o gün Allah'a de ki

Velid beni oklarıyla paramparça etti."

İşte bu adamın döneminde Horasan'da ayaklanan İmam Zeyd'in oğlu Yahya saltanat ordusuyla girdiği savaşta yenilerek şehid edilir ve cesedi Cürcan'da kazığa çakılır. Bu ceset Emeviler yıkılana dek orada kalacak, Horasanlı Ebu Müslim onu oradan indirip cenazesini kıldırarak gömdürecektir.

Kıyam geleneği İmam Yahya'dan sonra da kesintiye uğramadan devam edecektir. Bu geleneğin ölümsüz isimlerine kısa kısa değinelim:

Cafer b. Ebi Talib'in torunu *Abdullah* hicretin 127. yılında Kufe'de saltanata karşı başkaldırır. Mervan'ın Kûfe valisi en acımasız yöntemlerle bu kıyamı bastırır.

Haris b. Serih (öl. 127 h.) Hişam b. Abdülmelik'e karşı kıyam eder. Bu kıyam tüm ekollerce desteklenir. Hatta saltanatın selametini ümmetin selametinden önde tutan eyyamcı Mürcie'den değil, saltanatın, cizye gelirinin azalmaması için müslümanlıklarını kabul etmediği «kıyamcı Mürcie»den kimileri de katılır bu kıyama. Haris de sonunda Mervan tarafından darağacına çekilerek şehidler kervanına katılır.

Mansur b. Cumhur (öl. 134 h.) mazlumları etrafında

toplayarak Mervan b. Muhammed'e karşı kıyam eder. Onun kıyamı yöntem olarak diğerlerinden farklıdır. Yönetime karşı gerilla savaşı sürdürür. Bu nedenle onun kıyamı uzun sürer. Halk arasında bir destan olmuştur Mansur. Nerede zulme uğrayan birileri var; onun imdadına yetişir ve zulmedeni kendine özgü yöntemlerle cezalandırır. Emevi saltanatı yıkılıp Abbasi saltanatı başlayınca bu kez Abbasi zulmüne karşı direnir. Gücü tükenince izzetle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih ederek çekildiği Hind çöllerinde mahrumiyet içerisinde vefat eder.

Bu arada, kayan bir yıldız gibi yanıp sönen bir gelişme de Emevi saltanatında olur. Kur'an'ı oklayan, Kabe'nin damında şarap içme rüyaları gören, valilik makamını açık artırmaya çıkaran Velid b. Yezid'in zulmüne zındıklığı da eklenince Şam halkı ayaklanarak onu indirirler ve yerine dürüst, adil bir insan olan *Yezid b. Velid*'i getirirler. O da II. Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in akıbetine uğrar. Yezid b. Velid altı aylık bir hilafetten sonra (h. 126) ölünce her şey yine eski durumuna dönecektir.

Muhammed ve İbrahim b. Abdullah

Allah'ın sünneti değişmedi; Allah Emevi zalimlerini Abbasoğulları eliyle, hem de tarihi bir ibret vesikası olacak bir biçimde cezalandırdı. Emeviler döktükleri kanda boğulurken onların yerine mazlumların hakkını iade etmek ve adaleti tesis etmek iddiasıyla ortaya çıkan Abbasoğulları geçti.

Saltanata geçmeden evvel zulme uğrayan ve zulme karşı diş bileyen bu insanlar saltanata geçtikten bir müddet sonra uğradıkları zulmü unutuverdiler. Başladılar kendileri zulmetmeye. Belki de sistemin (saltanat) yapısı onu gerektiriyordu. Böylesi bir sistemde 'adalet'i icra etmek mümkün de-

ğildi. Ya siz sistemi değiştirecektiniz ya da sistem sizi. Genellikle ikincisi gerçekleşiyordu.

Abbasoğulları, yıktıklarını sandıkları Emevi saltanatının tüm habasetini tevarüs etmişlerdi. Kendileri bu makama Ehl-i Beyt'in adını kullanarak geldikleri halde çok geçmeden Ehl-i Beyt'in azılı düşmanı oluverdiler.

Muhammed b. Hasan (Nefsu'z-Zekiyye) çevresinde çok sevilen takva sahibi bir şahsiyetti. Kendisi Hz. Hasan'ın torunu ve İmam Azam'ın da hocalarından olan Hasanü'l-Müsenna'nın oğluydu.

Kardeşi İbrahim'le birlikte Abbasiler'den Ebu Cafer Mansur'a karşı Medine'de kıyamı başlatınca halk akın akın ona biat etti. Bu rağbette, genelde 'kıyam' düşüncesine olumlu yaklaşmamasıyla bilinen İmam Malik'in "*Mansur'a verilen biat zor altında alındığı için batıldır*." fetvasının da çok etkisi vardı. Bu fetvasından dolayı İmam Malik'e işkence edilip kolları kırılacaktır.

Nefsü'z-Zekiyye Muhammed'e biatlı olanlar arasında Hz. Ömer'in, Hz. Ebubekir'in, Hz. Zübeyr'in ve daha bir çok tanınmış sahabînin torunları vardı. Hatta, daha Emeviler zamanında Abbasiler'in kurucusu Ebu'l-Abbas Seffah ve İmam Azam'ın katili Ebu Cafer Mansur da ona biat edenler arasındaydı. Abbasiler, daha sonra devleti ele geçirince Nefsü'z-Zekiyye'nin bu denli yaygın bir tasvibe mazhar olduğunu yakından bildikleri için onu kendilerinin en büyük rakibi olarak göreceklerdir.

Hicretin 145. yılında başlayan kıyam diğerleri gibi oldukça hazırlıksızdı. Kıyamın erken başlamasında yönetimin de eli vardı. Mansur, Nefsü'z-Zekiyye Muhammed'in daha fazla hazırlanmasına fırsat tanımamak için zindanda tuttuğu yaşlı babasını işkence altında öldürüyordu. Aynı şeyi tüm ehl-i beyt mensuplarına da yapacağı haberini gönderip bunu ispatlamak için de İmam Muhammed'in amcasını katlediyordu.

Nefsü'z-Zekiyye Muhammed Medine halkının 'Mehdi' çığlıkları arasında kıyamı başlatınca ilk etapta katılım hayli yüksekti. Saltanat ordusu Medine'yi kuşatınca İmam Muhammed biatlılarına kendisiyle beraber kalıp kalmamakta serbest olduklarını söylüyor, bunun üzerine etrafı boşalıveriyordu. Zalimlere karşı hakkı haykırmanın bedelini canıyla ödeyen bu müttaki insan, bir Ramazan günü arzuladığı şehadete kavuşuyordu.

Başı kesilerek mızrakların ucunda dolaştırıldı. Cesetlerinin gömülmesine bile izin verilmeyen İmam Muhammed ve arkadaşlarına Emevi valisi Haccac'ın İbn-i Zübeyr'e yaptığının aynısı yapıldı.

Onunla birlikte Irak'ta ayaklanan kardeşi İbrahim de aynı amaç uğrunda şehid olacaktı. İbrahim'e biatlı olduğu anlaşılan İmam Azam onun kıyamında şöyle diyecekti:

"*Boyunlarımıza ip taksalar da sözünden dönenlerden olmayacağız.*"

İmam İbrahim'in şehadetini haber alan İmam Azam'ın günlerce evinden çıkmayıp gözyaşı döktüğünü kaydeder *Mekki* ve *Kerderi.*

o O o

İmamlar ve sultanlar mücadelesinde iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekiyor: *İslam devleti*yle *küfür devleti*ni. Saltanata karşı mücadeleyi Allah Rasulü ve raşid halifelerden devralan İmamların başkaldırdıkları devlet her ne kadar zalim ve fasıkların yönettiği devlet olsa da, kanun ve nizamlarıyla, ilke ve kurallarıyla, -uygulamadaki çarpıklıklarına rağmen- bir "*İslam Devleti*"dir. Bu, fıkhen ve hükmen de böyledir. Yönetenlerin, kendilerinden kaynaklanan hataları ve hatta ihanetleri bu gerçeği değiştirmese gerektir.

İmamlar bahsinde işlediğimiz, ümmetin bu seçkin isimleri, kıyam ederken devletin yaslandığı tek yasa olan 'şeriat'a karşı başkaldırmıyorlardı elbette. Bilakis, yöneticileri, Kur'an'a; yani sistemin meşruiyyetini kendisine dayandırdığı 'İslam Hukuku'na uymaya çağırıyorlardı. Onları 'hukuksuz' (şeriatsız) işler yaptıklarından dolayı suçluyorlardı. Ve saltanatçılar da halkın önüne her gelişlerinde Kur'an ve Sünnet'e uyacaklarını vaad ediyorlardı.

Doğal olarak, onların savaş verdiği devlet yapısıyla, günümüzdeki laik ve demokratik devlet yapıları arasında en ufak bir benzerlik bulunmamakta. Bu iki devlet modeli teşri kaynakları, yasaları ve mahreçleri yönünden -ki ilkinin kaynağı ilahi, diğerlerininki ise beşeridir- birbirleriyle uzlaşması mümkün olmayan modellerdir.

Yani, karıştırılmaması gereken iki şey 'zulüm devleti' ile 'küfür devleti'dir. '*Zulüm*' ile '*küfür*', mahiyetleri açısından farklı şeyler ifade ederler. Bu iki kavramın, Kur'an'da, birbirinin eşanlamlısı olarak kullanıldığı yerler varsa da, bu kullanımlar ameli değil akîdevidir. Bu kavramları 'amel' bazında değerlendirdiğimiz zaman, mü'min zulüm yapabileceği gibi kafir de adaletli olabilir. Birinin -ameldeki- zulmü onun küfrüne delalet edemeyeceği gibi diğerinin 'adaleti' onun imanına delalet etmez. Hem, küfür, "en büyük zulüm" değil midir?

SORULAR VE HİZİPLEŞEN CEVAPLAR

Buraya kadarki anlattıklarımız etkisini sadece kendi çağında gösterip, tatlı ve acısıyla ümmetin hatıra defterine yazılmış birer 'anı' değildir. Samimi yürekler kimi kesitlerin öyle olmasını istese de içerden ve dışardan yapılan çift yönlü tahrikler özellikle İslam'ın siyasi tarihindeki yaraların sık sık kanatılmasına sebep oluyor. Geçimini tarih boyunca devam edegelen temeli itikadi değil siyasi olan ihtilafları tefrikaya dönüştürerek temin eden şer güçler yanlarına ihanetin, cehaletin, hamakatin ve taassubun kurbanlarını da alarak tezgahlarını yürütmüşlerdir.

Bu noktada, ısrarla bu konuları görmezlikten gelen, ümmetin siyasi tarihindeki Cemel, Sıffin gibi zor dönemleri iyi niyetleri sebebiyle hep suskunlukla geçiştiren, üstelik taraf olmamak ve Rasulullah'ın pak ashabının keremli isimlerini yıpratmamak gibi oldukça haklı bir gerekçeye de dayanan tavır; ya şer cephesinin hiç durmayan tahrikleri yanında off-side'a düşmüş ya da ümmetin vahdetinin aleyhinde bir tavra dönüşerek koroya kıyısından köşesinden bu kesim de dahil edilmiştir.

Birilerinin ısrarla akidevi gibi göstermeye çalıştığı İslam ilim tarihinde adları yekun tutan uzun bir listenin de bıraktığı yanıltıcı geleneğe rağmen, ümmetin bağrında yüzyıllardır kanayan bu yaraların nasıl oluştuğunu bilmeden tedavisi de mümkün görünmemektedir. Aksine bu süreci bilmeyen insanlar bilerek ya da bilmeyerek habire yaraya tuz basacaklardır. Ümmetin ortak mirası olan kimi netameli dönemlerini tarihin objektif gözlüğüyle değil de taassubun 'cici' ve 'keleş' tahrifleriyle aktarmanın mazereti yoktur. Hele bu işi akidenin ve 'ehl-i sünnet'in arkasına sığınarak yapmak isteyenlerin mazereti hiç yoktur. Çünkü sünnet ehlinin siyasi tavrını şahsında sembolleştiren İmam Azam'ın bakışaçısı ve tavrı böylesine mazeretleri kökünden iptal etmektedir.

İmam Azam'ın şahsında sembolleşen tavır gerçek sünnet ehlinin tavrıdır; ehl-i sünnet zırhının arkasına sığınıp saltanat meddahlığı ve tarih tüccarlığı yapanların değil.

İmam'ın şahsında gerçekleşen bu tavrı iyi anlayabilmek için saltanat ve hilafet tarihi yanında bir şeyi daha bilmek gerekiyor; siyasi ve itikadi mezhepleri ortaya çıkaran sebepleri...

Elbette mezhepler tarihi yazıyor değiliz. Bizim asıl bilmemiz gereken de bu değil; mezhepleri ortaya çıkaran sebeplerdir. O sebepleri iyi tahlil etmeden ne siyasi, ne itikadi ve hatta ne de fıkhi ekolleri sağlıklı değerlendirmemiz mümkün olamaz. Aslında itikadi gibi görünen cebriye, kaderiye, mürcie, şia, mutezile vs. ekollerin varlık sebeplerinin bize aktarıldığı gibi gerçekten itikadi olup olmadığını ve dahası bugün İslam ümmetinin başına yeniden bela edilmeye çalışılan 'mürcie' oportünizminin tarihi rolünü öncelikle tanımamız gerekmekte.

Mümkün olduğunca ilk kaynaklardan yola çıkarak aktarmaya çalıştığımız, Hz. Osman'ın şehadetiyle sonuçlanan gelişmelere dek herhangi bir hizbin varlığı olaylarda görül-

müyor. Ancak bu, -potansiyel olarak- insanın var olduğu her yerde olduğu gibi Asr-ı saadet'te de vardır. Nitekim daha sonra aktaracağımız sahih rivayetler de bunu doğrulamakta.

Elbette hizipleşmelerin kökenini temsil eden fertler gökten düşmediği gibi bunların taşıdığı düşünceler de öyle sebepsiz yere oluşuvermiş değildir. Örneğin şianın kaynağı Hz. Ali'nin etrafında oluşan bir sevgi, dostluk ve hayranlık halesidir. Bu ta asr-ı saadette ortaya çıkıp sonraları bilinen mecralara kaydırılan bir ekole dönüşmüştür. Bu anlamda hulefa-i raşidin'in hepsinin de az veya çok şiası (taraftar) olmuştur. Ancak belirleyici özelliği sevgi ve dostluk olan bu taraftarlık ilk iki halifede Hz. Osman'daki kadar belirgin değildir. Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir göreve getirdikleri insanlarda şia (taraftar) olma özelliğini aramamışlardır. Onların aradığı 'ehliyet'tir. Hatta tam tersine, Hz. Ömer'in sevdiği ve görüşlerine itibar ettiği dostlarını valilik, komutanlık vs. gibi görevlere göndermeyip, gerektiğinde müracaat etmek için Medine'de 'boşta' tuttuğu meşhurdur. Hilafeti döneminde Hz. Osman'ın sıla-i rahme fazla itibar ederek akraba ve kabile mensuplarını göreve getirmesi, bu getirilenlerin siret ve icraat olarak pek tutulmayan isimler olması, dahası bunların atanması için görevden alınanların gerçekten Hz. Ömer'in seçerek tayin ettiği liyakatli ve öncü isimler olması, 'şia' kavramını sırf manevi bir kavram olmaktan çıkarıp 'siyasi' bir kavrama dönüştürdü. Önceleri falanın şiası deyince 'özel bir sevgi ve dostluk grubu' akla gelirken sonraları 'şia' deyince bugünkü anlamıyla 'siyasi taraftarlıklar' (parti) akla gelmeye başladı. Belirleyici özelliği 'siyasi taraftarlık' olan şialar Hz. Osman'ın ölümüyle 'hizipleşme'ye yüz tutmuştu. Öyle ki Hz. Osman'ın cenazesini taşıyanlardan biri kendilerini "*Osmaniyyun*" (Osmancılar)[75]diye isimlendirmekten kaçın-

75. *İbn-i Sa'd, Tabakat, III/79, IV/341, VII/126-261.*

mayacaktır. İlk tarihi kaynaklar bazı ravileri "Osmani" (Osmancı) diye tanıtacaklardır. Bu taraftarlık giderek kemikleşecek akidede farklı yönelişleri olan bir mezhebe dönüşecektir. Hatta sözkonusu taraftarların yönetimi ele geçirmeleriyle İslam siyasi tarihinde ilk defa "*resmi mezhep*" olgusu gündeme gelecektir.

Elbette her ekolün çıkış gerekçesi bu kadar masum değildir. Örneğin sonradan "hariciler" adı verilen fırkanın kökeni ta asr-ı saadete dayanmasına rağmen çok olumsuz bir örnektir. Buhari'nin *Sahih*'inde naklettiği bir haberden öğrendiğimize göre sonradan "Hariciler" olarak adlandırılan "Kurra"nın reisi Rasulullah'la beraber olmuş, onun arkasında savaşmış biridir. Ünlü sahabi Ebu Said el-Hudri anlatıyor:

"Rasulullah ganimet taksim ederken Abdullah b. Zi'l-Huveysıra et-Temimi geldi ve dedi ki:

"-Adil ol ya Rasulullah!

"-Yazık sana. Ben adil değilsem kim adil olabilir?

Ömer atıldı:

"-Bırak şunun boynunu vurayım.

"-Onu bırak. Onun yoldaşları vardır ki sizden biriniz kendinamazını ve orucunu onların namazı ve orucu yanında hakir görür. Neki okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar." Daha sonra Ebu Said şu şehadeti yapar: "Bunu Allah Nebisinden duyduğuma şehadet ederim ve yine şehadet ederim ki Ali (Nehravan'da) onlarla savaştı, ben de onun safındaydım. Şu ayet onun hakkında nazil oldu:

«Onlardan kimi de sadakalar(ın bölüştürülmesi) hususunda sana dil uzatır...» (Tevbe, 58)[76]

Hz. Osman'ın kapısının önünde toplanan kalabalık her-

76. *İbn-i Hacer, Fethu'l-Bari, Kitabu'l-İstitabe (7), H. No: 6933, XII/303.*

hangi bir şahsın 'şia'sı değildi. Mevcut durumdan rahatsızlıklarını belirten insanlardı. İçlerinde Hz. Ebubekir gibi seçkin sahabilerin oğulları da vardı. Ortalıkta ciddi bir bölünme, parçlanma emâresi de yoktu. Elimizin ulaştığı ilk kaynaklar ayaklanmacı kalabalığın bir hizip olduğuna dair en ufak bir ipucu vermemektedirler. Sistemli bir başkaldırı olmadığı herhangi bir kesime dayanmamasından da çıkartılabilir.

Her şey Hz. Osman'ın şehadetiyle başladı. O güne kadar ortalıklarda görünmeyen taraftarlıklar (şialar) oluşmaya başladı. İslam'ın gelişiyle küllenen kabilecilik bu taraftarlar eliyle yeniden alevlendirilmeye çalışıldı. Her şeyin meşruiyeti tartışma konusu yapılıyordu. Rasulullah'ın emek-zahmet oluşturduğu, raşid ve mürşid halifelerin korudukları nebevi yapı birden topa tutulmuştu. Manevi değerlerin ayakta tuttuğu o saadet toplumu korkunç bir sınavdan geçiyordu. Küçük bir kıyametti sanki.

Nebevi hilafeti en ağır zamanda yüklenen dördüncü halife, Cemel, Sıffin, tahkim, Nehravan'la birbiri ardınca gelen badireleri atlatmak için oradan oraya koşup durmuştu. "Nasılsanız öyle idare olunursunuz" gerçeğini daha fazla geciktiremeyeceğini anlayınca şu hüzün verici niyazı yapıyordu: *"Allah'ım, ben onları onlar da beni bıktırdılar. Beni onlardan kurtar, onları da benden."*[77]

Bütün bu olanlar ve daha sonra olacaklar sorularla başlamıştı. Sorular ki herbirinin cevabı bir ekol, bir mezhep oluyordu.

"Kim hak, kim batıldı. Neden bu yolu tercih etmişlerdi? Falancalar neden falanca ileydi? Falancalar niçin onlarla değildi? Hakta olanın delili neydi? Batılda sayılanın delili neydi? Hangi tarafı tutmalıydı? Ya da taraflardan birini ilzam edebilir miydi? Ederse mes'ul olur muydu? Hiç bir tarafı tutmazsa ne olurdu?

77. *İbn-i Sa'd, Tabakat, III/34.*

Ölenler ve öldürülenlerin hak indindeki durumu neydi? Ahirette nasıl muamele göreceklerdi? Ölen ve öldürülenler arasında cennetle müjdelenenler, bedir ehli gibi Kur'an'ın tebşir ettikleri vardı. Yoksa insan kaderenin mahkumu mu idi? Bütün bu olup bitenlerde insanın dahli ne kadardı? Yoksa bütün bu olanlar insanın başının altından mı çıkıyordu? Öldüren dinden çıkmış mı sayılmalıydı? Değilse bu fiili ile imanı arasında nasıl bir bağ kurulacaktı? Yöneticilerin zulmüne nasıl bir tepki gösterilmeliydi?

Tabii bu soruların çoğu olaya inanç (akide) düzleminden bakan sorulardı. Oysa ki hadisenin kökeni siyasi idi. Fakat olaylar bir kez inanç düzleminde ele alınmaya başlayınca artık olaya bu düzlemden bakmak moda haline geldi. Sonrakiler de öncekilerin bu modasına uyarak sözkonusu zaman dilimini "özel koruma"ya aldılar. Kendi zanlarını akide gibi göstermeye çalıştılar. Ölçüler koydular. Onlara uymayanı ellerindeki sihirli değneklerle "şu", "bu" ilan ederek mahkum etmeye çalıştılar. Bu tavır birbirine düşman zıt kutupların ortaya çıkmasına sebep oldu.

Öncekilere yeniden dönersek sorulan bu sorulara kitap ve sünnetten deliller aranmaya, cevaplar getirilmeye başlandı. Artık Kur'an mızrakların ucundaydı. Galip gelmek isteyen mızrağının ucuna Kur'an'ı geçiriveriyordu. Taraftarlıklar siyasi olarak başladı, akidevi olarak geliştirildi, Abbasiler döneminde kan davasına dönüştü. Bu ezeli kan davasını devam ettirmek isteyenlerin katkılarıyla bugüne kadar da sürdürüldü.

İhtilaflar o kadar ilerlemişti ki; insanlar kendi hiziplerinin galip gelmesi için her şeylerini, gerekirse dinlerini bile feda ediyorladı. Taassup kine, kin intikama, intikam kana dönüşmüş, Emeviler bu intikam uğruna tam 80 küsur sene binlerce kelle kesmişlerdi. İktidar el değiştirdiğinde Allah eski zalimlere yeni zalimleri musallat etmişti. Bu böylece

devam edip gitti. Ama hepsi de yaptıklarının hesabını vermekten kaçamadılar.

Fırkaların doğuşuna gelince... Bunları ele alırken ünlü tarihçi İbn Sa'd'ın "Ali ashabı" ve "Osman şiası" biçimindeki tarifini tercih ettik.

İmam Azam'ın siyasi tavrını iyi anlamak için dört mezhebi bilmek gerekiyordu. Bunlardan *Şia* ve *Mürcie* etkisel, *Mu'tezile* ve *Havariç* tepkisel hareketlerdi. Öncelik sırasına göre kısaca değineceğiz.

Bunların dışında da bir çok ekol oluşmuşsa da, olayları değerlendirmede siyasal boyutu ön planda tuttuğumuz için, siyasi alanda bir varlık gösteremeyenler üzerinde durmayacağız. Varlık gösterenler ise, hep bu dört ana hizip içerisinden çıkmıştır. Biz öncelikle fırkaların siyasi kimliğini tespit etmeye çalışacağız. Getirdiğimiz yorumlar da bu yönde olacaktır. İşin kelâmî yanı bizi birinci derecede ilgilendirmemektedir. Maksadımız fırkaları, alışılmış üslup olan hakbatıl düzleminde değerlendirerek kadılık yapmak değil, kullanılagelen şablon ve klişelerin tuzağına düşmeden o çağın insanlarını ve olaylarını anlamaya çalışmaktır. İlle de bir ölçü vermek gerekiyorsa belki "zulüm-adalet" kantarına vuracağız. Siyasi profillerini çıkarmaya çalışacağız.

A- TARAFTARLIKLAR (ŞİALAR)

Ali (r) Ashabı ve Şia'ya Dönüşmesi

Hz. Ali İslam'ın yayılış tarihinde öncü isimlerden biridir. Kimi kaynaklar onu ilk müslüman olan beş hatta üç isim arasında sayarlar. Onun temayüzü İslam'ın yayılışına eştir. Harplerde gösterdiği kahramanlık ve cesaret, Rasulullah'la olan akrabalığı, ilmi, takvası, Rasulullah'ın hicrette onu yatağında bırakması ve döndüğünde herkesi birbiriyle Hz.

Ali'yi kendisiyle kardeş kılması dahası hayattaki tek evladı Fatıma'yı ona vererek onu kendisine damat edinmesi sahabe arasında Hz. Ali'nin çabucak temayüz etmesini sağlar.

Ali (r)'nin bütün bu meziyetleri yanında Kureyş'in ünlü kabilesi Beni Haşim gibi kalabalık ve aynı zamanda Kureyş'e yönetici çıkaran bir boy'a mensup olması da daha sonraki olayları ve taraftarlıkları açıklaması açısından hesaba katılması gereken bir boyuttur.

Bütün bu meziyetleriyle Hz. Ali sahabe arasında sevilen, sayılan, kendisine hürmet edilen biridir. Bu sevgi ve saygı çok özel dostluklar ve birlikteliklere vesile olur. Mekke döneminin en zor zamanlarının acısını birlikte yaşayan, müşriklerin dayanılmaz kahrına birlikte katlanan, sırt sırta el ele bir yığın engeli aşan, aynı siperde omuz omuza savaşan, ekmeksiz susuz günlerde ekmeği suyu paylaşan, Hicret'i, Bedr'i, Uhud'u, Tebük'ü, Hayber'i, Huneyn'i, Feth'i birlikte yaşayan insanların bunca ortak hatıraya karşı hissiz kalmaları elbette düşünülemezdi. Bu cümleden olarak Ebu Zerr-i Gıfari, Selman-ı Farisi, Ammar b. Yasir, Mikdat b. Esved, Zübeyr b. Avvam vd. gibi bir çoğu Kur'an'ın müjdelediği Bedir ehlinden olan seçkin isimler Hz. Ali'nin özel dost halkası arasındadır ve bu halka gün gün genişlemektedir.

İslam'ın *mihnet* günlerinin bitip *nimet* günlerinin başlaması, zaferlerin birbiri ardınca kazanılıp, direnen beldelerin teslim oluşu, her boyutta birden genişleme ve büyüme, bu zor gün dostlarının dostluklarını daha bir kıymetlendiriyordu. Özellikle Mekke"nin fethi; şirkin ilk ve en büyük kalesinin de düşmesiyle yeni bir durum ortaya çıkmıştı. Son ana kadar İslam'a karşı direnen insanlara teslim olmaktan başka yol kalmayınca, direnişlerini bırakıp İslam'a teslim olmuşlardı. Bunlara bilindiği gibi "Tulekâ" deniyordu.[78]

---

78. Asr-ı saadette "tulekâ" adının doğuşu şöyle oldu: "Mekke'nin fethin-

Sonraki ihtilafları kavrayabilmemiz için bir şeyi göz önünde bulundurmakta fayda var: Fetih'le İslam'a teslim olan "Tuleka"nın bir çoğunun yakınlarından bir ya da bir kaçı Bedir ashabından birilerinin eliyle telef edilmiştir. Özellikle Hz. Ali'nin savaşlarda, husıısen Bedir'de gösterdiği üstün cesaret ve şecaat siyer ve megazi kitaplarında müstakil başlıklar altında ele alınır. Hz. Ali yalnız Bedir'de en çok müşrik öldürenler arasında yer alıyordu.

Müslüman olsalar da bu insanların (tuleka) melek olmadığını hepimiz biliyoruz. Müşrikken öldürülmüş olsalar bile babalarını, amcalarını, kardeşlerini unutmamaları anlaşılabilir bir şey. Olaki içlerinden bazıları bunun soğukluğunu hissediyordu. Daha sonraki Emevi halifelerinden birine atfedilen, Hz. Hüseyin'in kesik başı önüne konunca, şair Ferazdak'ın şiirini okuyarak "*Abdulmuttalib oğullarından Bedr'in öcünü aldım*" sözü, doğru bir rivayetse, temelinde yatan sebep de işte yukarıda açıklamaya çalıştığımız şeylerdir.

Bu durum, Hz. Ali ve ashabını daha bir kenetliyordu. Bu arada İslam tarihinin en büyük iftirası yaşanmıştı: İfk olayı. Mü'minlerin temiz annesi Hz. Aişe -lihikmetin- ağır bir iftiraya maruz kalmıştı. Bu iftirayı, ashabdan bazıları duyar duymaz reddederken büyük bir çoğunluk suskunluğu ve beklemeyi tercih ediyor; bazıları tereddüt izhar ederken, bir kaç kişi de iftirayı yayıyor ve bundan dolayı cezalandırılıyordu.

Hz. Ali de tereddüt edenler arasındaydı. Hz. Aişe'nin

---

*de Allah Rasulü Kâbe'nin açık kapısında durup, Beyt'in etrafında toplanarak korku içerisinde meçhul akıbetlerini düşünen Mekke müşriklerine sordu: "**Ey Mekkeliler! Benim size ne yapacağımı sanıyorsunuz?**" Cevapları, "İyi bir kardeş ve iyi bir kardeşin oğlusun. Senden iyilik umarız." oldu. Allah Rasulü buyurdu: "İzhebû, feentum tulekâ!" (Gidiniz, siz serbest bırakılanlarsınız.) Bundan dolayı bu insanlar 'tulekâ' (salıverilmişler) diye isimlendirildi." Zemahşeri, Keşşaf, IV/239.*

kendisinden gelen bir rivayette: Rasulullah'ın hutbeden sonra yaptığı istişarede sıra Hz. Ali'ye gelince şöyle dediğini söylüyor: "*Ya Rasulullah, kadından çok ne var! Sen onu değiştirmeye kadirsin.*"[79] Bu tavır tabiidir ki, Hz. Aişe'nin çok zoruna gitmiş ve bu sözleri bir ömür unutamamıştır. Cemel olayının ve diğer ihtilafların arka-planını oluşturan bu olayları bilmeden doğru sonuçlara varmamız da mümkün olamamaktadır.[80]

Bütün bu olanlar safları biraz daha netleştiriyordu. Hz. Ali'nin etrafında bir dost halkası teşkil eden bu insanlar, ille de "şia" terimini kullanacaksak onun ilk şiasıdır diyebiliriz. Terim olarak Kur'an'da hem de olumsuz biçimde geçen şiyean (taraftarlar) terimi kutsal değil en azından nötr bir terimdir. Kimi zayıf rivayetlerde Rasulullah'ın da Hz. Ali ve ashabını överken "O ve onun şiası" biçiminde söylediği zikredilirse de elimizde bu konuda kesin bilgiler yok.

Gerçek şu ki; şöyle ya da böyle, Hz. Ali'nin etrafında onu Rasulullah'tan sonra siyasi varisleri olarak gören Haşimoğulları dışında sahabeden seçkin bir grub vardı. Bu grubu "*Ali'nin Şiası*" olarak adlandırmak mümkünse de bunun siyasi bir hizbe dönüşmesi tahkim olayından sonra gerçekleşecektir.

Rasulullah'ın irtihalinde bilinen yöntemlerle Hz. Ebu Bekir ümmetin hilafetini üstlenirken ilk ciddi siyasi kriz de başgöstermişti. Bu krizin taraflarından biri tahmin edilebileceği gibi Hz. Ali ve ashabı idi. Henüz Hz. Ebubekir'e biat etmemişti. Altı ay sonra Hz. Fatıma'nın vefatıyla Hz. Ali biat etme kararını açıklayacak, o güne kadar hiç birinin biat et-

---

79. *Taberi, Tarih, II/615.*
80. *Ali b. Ebi Talib (r)'in şehadeti Hz. Aişe'ye haber verildiğinde şu şiiri söyler:*
"Yel asasını savurdu, asa da yerini buldu
Yurduna varan yolcunun gözleri aydın oldu"
İbn-i Sa'd, Tabakat, III/40.

mediği Haşimoğulları da onunla birlikte biat edeceklerdi. Hz. Ali bu tavrının gerekçesini, önünde diz çökmüş vaziyette anlattıklarını gözyaşları içinde dinleyen raşid ve mürşid halife Hz. Ebubekir'e şöyle açıklayacaktı:

"Bizi sana biat etmekten alıkoyan ne senin faziletini inkar etmemiz ne de Allah'ın sana ihsan ettiği hayrı kıskanmamızdır. Fakat biz bu işte (halife seçimi) bizim de görüş beyan etme hakkımızın olduğunu düşünüyorduk. Bu işi bize danışmadan zoraki yaptınız."[81]

Çok sonraları siyasi bir fırka olarak ortaya çıkan şianın akidesinin temelini oluşturan "vasiyet" ve "imamet" olayı iddia edilenin aksine; ne Hz. Ali'nin kendisi, ne de ensar ve muhacirinden ona taraftar olanlar tarafından gündeme getirilmiştir. Hilafetin ona Allah ve Rasulü tarafından verilmiş bir hak olduğu kimse tarafından ileri sürülmemiştir. Şu var ki, onu sevenler hilafete onun daha layık olduğunu ileri sürmüşler, buna rağmen bu iddiayı siyasi bir kavgaya taşımamışlar, Hz. Ali'nin biatıyla hepsi de Hz. Ebubekir'e biat etmişlerdir. Bu da gösteriyor ki o dönemde müslümanlar içerisinde hilafete alternatif olacak ikinci bir çevre yoktu. Sa'd b. Ubade hatırlatılacak olursa o ensarın bir kısmından iltifat görmeyince Hz. Ali'ye gelip "*hadi adamlarını topla*" dediğinde Hz. Ali'den aldığı sert cevap[82] karşısında çareyi Şam'a gitmekte bulacaktır.

Elbette çıkan tek farklı ses Hz. Sa'd b. Ubade'nin sesi değildir. Şirk döneminde Kureyş'in ulularından ve en hatırlı kabile reislerinden olan Ebu Süfyan'ın gösterdiği tepkinin de kaynağını aynı duygular besliyordu. Ne ki, Hz. Ali kendisini cahiliyede kalmış bir takım duyguları körükleyerek öne sürmek isteyenleri çok sert biçimde azarlıyor onlara en ufak taviz vermiyordu: İşte Sakife gününden bir kesit:

---

81. Taberi, Tarih, III/208.
82. Olayın ayrıntıları için bak. Taberi, Tarih, III/218-223.

"insanlar Ebubekir'e biat için toplandıklarında Ebu Süfyan ortaya atılarak şöyle dedi: "Vallahi ben büyük bir kargaşa çıkacağını görüyorum. Eğer çıkarsa bunu ancak kan temizler. Ey Abdimenaf oğulları! Sizin işlerinize Ebubekir ne karışır? İhmal edilen iki kişi nerede? Ali ve Abbas nerede?

(Ali'yi gördü ve ona dönüp) dedi ki:

-Hasan'ın babası, uzat elini sana biat edeyim!

Ali Mütelemmis'in bir şiirini okuduktan sonra onu şöyle azarladı:

-Vallahi sen böyle yapmakla fitne çıkarmak istiyorsun. Ve sen konuştukça İslam'a şerrin dokunacak. Bizim senin nasihatına ihtiyacımız yok."[83]

Birinci ve ikinci halifeler Hz. Sa'd b. Ubade'nin de dediği gibi zayıf ve güçsüz kabilelere mensuplardı. Hz. Ali'nin arkasındaki Beni Haşim desteğinin onda biri onların arkasında yoktu. Onun için de onların döneminde "kabile" sorunu olmamıştır. Çünkü ikisi de Kureyş'in gücü olmayan küçük boylarına mensuptular.

Hz. Ali her halife değişiminde, artık hep alternatif olarak gündemdedir. Hz. Ömer'den sonra da böyledir bu. Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle ilk kez rakip bir kitle çıkmıştır Haşimoğulları'nın karşısına; Ümeyyeoğulları...

Buradan kimse olayları "kabilecilik"le izah ettiğimiz gibi yanlış bir hüküm çıkarmamalı. Bu hem doğru değil hem kastımız o değil. Belki bu olaylar aktarılırken çoğu kez gözardı edilen önemli bir "olgu"yu hatırlatarak ifrat ve tefrite kapı aralamamaktır maksadımız. Hem o dönemin sosyo-psikolojik yapısını inceleyenlerin, inkâr etmeleri mümkün olmayan bir vakıadır bu. Bizim, olayları aktarırken bu vakıayı gözönünde bulundurmamızın ne mahzuru olabilir?

---

83. A. g. e., III/209.

Evet, Hz. Osman'ın iyi niyetinden yararlanan Ümeyye-oğulları'yla İslam siyaset sözlüğüne bir kelime daha girer: "...cı". Tarihi kaynaklar bu anlamda bir taraftarlığın ilk olarak Hz. Osman'ın şehadetiyle ortaya çıktığını zikrederler.

Hz. Osman'ın cenazesini taşıyanlardan birine adı sorulduğunda "Osmaniyyun" (Osmancılar) beni bilir."[84] diyecektir.

Hz. Ali'nin hilafeti sırasında meydana gelen olaylar "*şia*"yı yavaş yavaş siyasi bir güç olmaya itiyordu. Cemel ve Sıffin bunun ilk tohumlarını atmış, Hz. Ali'ye karşı haksızlık yapıldığı fikri yalnız Ali şiası tarafından değil meşru hilafeti tanıyan herkes tarafından benimsenmişti. Emir Muaviye'nin seçilmiş otoriteye karşı isyan etmesi taraftarlıkları körüklemiş "hakem" olayı ile bu su yüzüne çıkmıştır. Şia'nın akidevi örgütlenmesinin daha sonra olmasını Hz. Ali'nin yaşıyor olmasıyla açıklayabiliriz. Rasulullah'ın dizleri dibinde yetişen bu insan kendi çıkarına da olsa hiç bir aşırılığa meydan vermiyor, bu konuda en fazla titizlik gösterdiği kesim de yakınları ve şiası oluyordu.

Hz. Ali'nin hicri 41 yılında bir haricinin suikastine kurban gitmesiyle siyasi olarak çoktan hizipleşen şianın akidevi olarak da hizipleşmesinin nüveleri atılır. Artık dava sadece haklılığı savunmak değil ümmetin elinden kılıç zoruyla alınmış (gasbedilmiş) bir hakkı geri almaktır. Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra ortaya çıkacak olan geleneksel '*vasiyet*' ve '*imamet*' inancının ferdi tezahürleri Hz. Hasan'a ulaştığında, o bu inancı reddeden tavırlar sergileyecektir. Bilindiği üzere daha önce de Hz. Ali'den, ölüm döşeğinde yerine Hasan'ı bırakması istendiğinde, bu teklifi reddedip ümmetin işini ümmete bıraktığını söylemiştir. Yani Şia'yı bildiğimiz anlamda şia yapan temel ilkeler ferdi düzlemden toplumsal düzleme geçmemiştir. Dahası, ancak İmam Ali'nin şehadetiyle "gaib imam" ve "ric'at" fikirleri Hz. Ha-

84. İbn-i Sa'd, Tabakat, III/79; IV/341; VII/126, 261.

san gibi öncü isimlerin itirazına rağmen alt kesimde tartışılmaya başlandı. Hz. Ali'nin sağlığında tartışılan tek mesele vardı, o da "*efdaliyet*".

Emevilerin yönetimi ele geçiriş tarzları, icraatları ve dahası Haccac, Muslim b. Ukbe, Büsr b. Ertad, İbn Ziyad gibi yöneticiler eliyle giriştikleri katliamlar zulme uğrayan yığınları mazlumların sözcülüğünü üstlenen şia imamlarının safına itti.

Hz. Hüseyin'in şehadeti bardağı taşıran son damlaydı. Kerbela'daki soykırım insanların üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştı. Şehid edilmekle kalmayıp cesedi çırılçıplak soyulan ve başı kesilen Hz. Hüseyin'in malı yağmalanıyor, ehline sarkıntılık ediliyordu. İslam savaş hukukunda kesinlikle yasaklanan işler yapılıyor, ailenin beşikteki bebekleri dahi kılıçtan geçiriliyordu.

Bu manzarayı yaşayan, gören ve bilen insanların nasıl bir ruh haline sahip olacağını tahmin etmek zor değil.

Hz. Hüseyin'den sonra Hz. Ali'nin Fatıma (r)'dan olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye (h. 81) biat eden taraftarlar sayesinde "şia" geleneksel ilkelerine kavuştu. Şia'nın bilinen anlamda bir mezhebe dönüşmesi yavaş yavaş ve hadiselerin tesiriyle olmuştur.

İlkin saygı ve sevgiye dayalı 'özel bir dostluk grubu' olan Ali şiası, tahkim olayıyla siyasi bir fırkaya, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra da kelami ve fıkhi bir mezhebe dönüşecektir. Bu sürecin tamamlanarak bugünkü halini alması çok daha uzun sürecektir.

İlk tartışılan "efdaliyet" meselesiyken Hz. Ali'nin vefatıyla "ric'at", Hz. Hüseyin'in vefatından sonra da "vasiyet" ve "imamet" ilkeleri yavaş yavaş yerleşmiştir. "Beda" ve "gaib imam" inançları bunu takip etmiştir.

Muhammed b. Hanefiyye Hz. Hüseyin'in kıyamını devam ettirecek liyakati taşımayınca imamlıkla komutanlık

ayrılıyordu. Halktaki potansiyele Emevi tepkisini kinetize etmek isteyen insanların Emevi yönetimine karşı başlattıkları tüm kıyamlar, ilgisi olsun olmasın doğrudan "şia" hanesine yazılıyordu. Kıyamcıların da işine geldiğinden bunu reddetmiyorlar, bilakis onlar da kendilerini ehl-i beyt'e nisbet ediyorlardı. Kûfe'de ayaklanan el-Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafi (ö. 67) de bunlardan biriydi. Bu zat şia'nın ilkelerini sistematik bir biçimde vaz ederek daha sonraki klasik şia ekollerine örneklik etti.

Muhammed b. Hanefiyye'den sonra yerine Hz. Hüseyin'in hayatta kalabilmiş tek oğlu Ali (ö. 95) geçti. Çok ibadet ettiği için Zeynu'l-Abidin (ibadet edenlerin süsü) olarak anılırdı. Emevilerden izin alarak çekildiği Medine'de siyasi olaylara hiç karışmamış, yürürlükteki yönetimi de eleştirmemiştir.

Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Emevilere karşı ehl-i beyt adına ilk kıyam eden Hz. Hüseyin'in torunu İmam Azam'ın hocası Zeyd b. Ali'dir. (ş. 122). Şehadeti üzerine oğlu Yahya Horasan'da kıyam etmiş ve kıyamlar sürüp gitmiştir.

Bu kıyamlar gözönüne alındığında şia akidesinin neden muhalefet akidesi olduğu daha iyi anlaşılabilir. Bu arada dikkati çeken bir durum da Hz. Hüseyin'den sonra birdenbire şia ekollerinin çoğalması ve her birinin kendine özgü ilkeler edinmesi vakıası. Bunlardan bazılarına karşı amansız bir mücadele veren ana şia grupları bu mücadelelerinde pek başarılı olamamışlar, aşırılık (gulat) yanlıları ana ekolün çok sert tavırlarına rağmen şöyle ya da böyle varlıklarını devam ettirmişlerdir.

İçlerinden bir çoğunu gulat (aşırılılar)ın oluşturduğu bu irili ufaklı fırkaların çıkışının gerekçesi şu olabilir: Ana kitlenin yaptırım gücü yoktur. Çeşitli sapmalar ve kopmalar karşısında kullanabileceği bir devlet baskısı olmadığından

çaresiz kalmaktadır. Bu da sapkınlığa yatkın insanların bu duygularını kamçılamaktadır. Şia'nın muhalefeti temsil ediyor olmasından dolayı bu sapmalar yönetimin de işine geldiğinden, gulat'a ses çıkarmadığı gibi teşvik ediyor olması da kuvvetle muhtemeldir. Bu ve daha başka sebepler yüzünden tarih boyunca şianın ana kitlesinden kopma ve sapmaların sünni ana kitlesindeki sapma ve kopmalardan çok daha fazla olduğu görülmektedir.

Osman (r) Şiası ve Mürcie'ye Dönüşmesi

İlk tarihi kaynaklar siyasi anlamda ilk hizbin Hz. Osman şiası olduğunda müttefiktirler. Gerek İbn Hişam, gerek Taberi, gerekse İbn Sa'd gibi otoriteler çeşitli vesilelerle buna değinir ve hatta bazıları bu deyimi (Osman Şiası) özelikle kullanırlar. "Osman Şiası"nın siyasi bir parti olarak teşekkül ettiğini belirtmiş, onun şehadetinde tabutunu taşıyanlardan birinin kendilerini "Osmancılar" olarak nitelendirdiğinden yukarıda söz etmiştik.

Ümeyyeoğulları (Beni Muayt) Mekke'nin en varlıklı ve kalabalık kabilelerinden biridir. Üçüncü halife Hz. Osman bu kabileye mensuptur ve kendisi de kabilesinin diğer fertleri gibi oldukça varlıklıdır.

Rasulullah'ın bi'setinden sonra ona en çok tepki gösteren ailelerden biridir Ümeyyeoğulları. Mekke'de kurdukları saltanatın yıkılacağı endişesi onları Peygamber'e karşı çıkmaya yöneltmiş, bu uğurda ellerinden gelen hiç bir eziyeti arkalarına koymamışlardır.

İşte böylesine bir aileye mensup olan Osman (r) kabilesinin bu tavrına rağmen müslüman olmaya karar vermiş, Rasulullah Erkam'ın evine girmeden önce Talha (r) ile birlikte müslüman olmuşlardır. Yapı olarak oldukça yumuşak ve halim-selim olan Hz. Osman'a Rasulullah iki kızını vermek suretiyle iltifat etmiştir. Kabilesinin onun müslüman olma-

sına gösterdiği tepki dayanılmaz boyutlara gelince, ilk defa izin alıp Habeşistan'a hicret eden Hz. Osman ve hanımı olmuştur. Bedir'e Hz. Rukiyye'nin hastalığından dolayı katılamayan Osman'a Rasulullah (s) katılmış gibi muamele etmiş ve ecrini de alacağını söylemiştir. Servetinin çokluğu ve cömertliğiyle bilinen Hz. Osman ilk İslam devletinin mali yükünü bir çok kez tek başına omuzlamış, bu uğurda elinden gelen hiç bir fedakarlığı esirgemeyerek Rasulullah'ın tevecc ühüne mazhar olmuştur.

Hz. Osman'ın da mensubu olduğu kabile sonuna kadar ayak diremiş, Bedir'den sonra müslümanlara karşı müşrikleri örgütleyen insanlar da hep bu kabileden çıkmıştır.

Fetih sırasında müşrik Mekke toplumunun yönetimi bu kabile elindedir. Mekke'nin fethine kadar İslam'a karşı savaşan bu insanlardan bir çoğu Fetih'le İslam halkasına dahil olmuştur. Bunlar arasında Ebu Süfyan, Muaviye, Velid b. Ukbe, Mervan b. Hakem, İbn Ebi Sarh gibi isimler vardır.

Bu isimlerden peygamberin daha sağlığında sorun çıkaranlar olduğu gibi daha önce irtidat edenler de vardır. Mervan b. Hakem yaptığı hoş olmayan bir hareket yüzünden Rasulullah tarafından Taif'te mecburi ikamete tabi tutulmuş, ilk iki halife'den Medine'ye dönmek için izin istediği halde izin alamayan Mervan Hz. Osman'ın izniyle (bir rivayette emriyle) Medine'ye gelmiştir. Velid b. Ukbe hakkında yaptığı olumsuz bir işten dolayı Hucurat 6. ayeti nazil olmuştu. Bunun babası Ukbe b. Ebi Muayt da çok önceleri müslüman olup, arkadaşı Übey b. Halef'in kınaması üzerine onu razı etmek için irtidat etmişti. Vahidi *Esbab-ı Nüzul*'ünde A'raf, 27. ayetin bunun hakkında nazil olduğunu söyler. Velid b. Ukbe Hz. Osman döneminde Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas'ın yerine Kufe valiliğine getirilecek, içkiye müptela olduğundan dolayı mahkeme edilerek ceza tatbik edilecektir. Bir keresinde, aynı ismin sabah namazını dört rekat kıldırması üzerine cema-

atten itirazlar yükselince «daha istiyorsanız artırayım» diyecektir.

İbn Ebi Sarh ise daha önce müslüman olup sonra irtidat etmiş, Rasulullah tarafından Ka'be'nin örtüsü altında da olsalar bulunduğunda öldürülmeleri emredilmiştir. Hz. Osman'ın tavassutuyla ölümden kurtulan İbn-i Ebi Sarh, sonunda Rasulullah'a teslim olmuştur.

Hz. Ömer'in seçtiği şura'ya hakem olan Hz. Abdurrahman b. Avf, hicrette Medine'de kardeş kılındığı Hz. Osman'a biat edince Hz. Osman Rasulullah'ın üçüncü halifesi olarak göreve başlamıştır.

İlk icraatlarından biri olarak eski valilerin yerine yenilerini atayan Osman (r) Taif sürgününden getirttiği Hakem'in oğlu genç Mervan'ı da hilafet katipliğine (başdanışmanlık) getirmiştir.

Bu durumlardan ilk yakınan Hz. Aişe olmuştur. Ardından azledilen valiler de hoşnutsuzluklarını belli ederler. Yeni atanan valilerin olumsuz uygulamaları halife aleyhinde bir kamuoyu oluşturunca önü alınamaz hadiseler başlamış ve Hz. Osman'ın şehadetiyle neticelenmiştir.

Olan olmuştur artık. Yeni halife'den; akraba olsun olmasın, şer'i vasisi ya da varisi bulunsun bulunmasın herkes kan talebine çıkmıştır. Yeni halifenin "*bunu en az ben de sizin kadar istiyorum. Biraz sabredin, devlet gücü elimize geçsin, ondan sonra bu işi aklayalım*" demesine kimse aldırmamıştır.

Bundan böyle, "*Savaş mı? Hayır!..*" diyerek ümmetin birbirine düşmemesi için canını ortaya koyan Hz. Osman adına yapılacaktır tüm haksızlıklar, kanunsuzluklar, katliamlar.

Hz. Osman'ın vefatında İslam topraklarının büyük bir bölümünü ellerinde bulunduran Ümeyyeoğullarına mensup

valiler meşru halifeye karşı başkaldırmışlar, bahane olarak da Hz. Osman'ın kanını ileri sürmüşlerdir.

Bilinen yöntemlerle hilafet Ümeyyeoğullarının eline geçince siyasi, askeri ve dini alanda üç köklü değişiklik gerçekleştirilmiştir:

1) *İptal edilen şûra ve ikame edilen veraset*:

Ümmetin siyasal katılımı demeye gelen şura Rasulullah ve halifeleri tarafından İslami siyasetin dinamiği kılınmaya çalışılırken Beni Ümeyye ile bu iptal edilmiş, yerine Kayser ve Kisralar'ın yöntemi olan babadan oğula veraset (saltanat) sistemi getirilmiştir. Bu sistemde devlet bir özel çitfliğe dönüşmektedir. İslami hilafette 'otorite' yalnız Allah (cc.) iken ve mülk O'nunken, saltanatta, kullar bu konuma geçmektedir. Raşid halifeler kendilerini "*Rasulullah'ın halifesi*" olarak takdim ederken beni Ümeyye hanedanı kendilerini "*Allah'ın halifesi*" olarak takdim etmişlerdir. Bu ikisi arasındaki mahiyet ve mantık farkını kavradığımızda bunun İslami siyasette ne demeye geldiğini daha iyi biliriz.

2) *Cihadın kurumlaşması*:

Bu da düzenli ordu kurularak gerçekleştirilmiş. Öncekiler cihadı bir ibadet olarak yaparken, düzenli orduyla 'cihad' bir mesleğe dönüşmüş ve toplumu oluşturan fertlerdeki dinamizmin bu güçlü kaynağı kurumlaştırılarak kurutulmuştur. Hanedan bununla bir kaç yarar birden sağlamıştır: Nebevi Hilafet döneminde ordunun tabii birer üyesi olan müslüman halk yürütme gücünün (iktidar) de tek fiili dayanağıdır. Bu, yönetilenlerin ve yönetenlerin birbirlerini karşılıklı olarak denetledikleri mükemmel bir otokontrol müessesesidir ki, bunu İslam dışı hiç bir sistem bu denli ideal bir biçimde gerçekleştirmeye muvaffak olamamıştır. Ordunun kurumlaşmasıyla tek fiili kontrol mekanizması olan yöneti-

lenlerin elinden bu güç alınıp yönetenlerin eline verilmiştir. Böyle yapılınca, tüm güçler bir merkezde toplandı ve *altın denge* bozuldu. Artık yöneticilerin zulmüne karşı halkın elinde karşı koyacak bir güç yoktu. Yöneticiler istedikleri her şeyi ellerinde bulundurdukları askeri güç sayesinde *hakka ve halka rağmen* yapabileceklerdi.

Ordunun kurumlaştırılmasıyla gelen bir felaket de şu olmuştu: Özellikle Beni Ümeyye hanedanı döneminde ele geçirilen Afrika topraklarından toplanan cahil ve vahşi berberi nebati ve kıpti gençleri hilafet merkezine gönderilerek orduya alınıyordu. Bırakalım bir müslümanı, aklı başında bir insanın bile işleyemeyeceği korkunç cinayetler ve katliamları, yöneticiler, bu askerler eliyle işliyorlardı. Kabe'yi mancınıklayan, Harre günü Medine'de sahabe kız ve kadınlarının namusuna tecavüz eden, toplu katliamlar yapan, bebeleri ve kadınları öldüren, Rasulullah'ın kabrini kirleten saltanat ordusu özellikle bu askerlerden oluşturuluyordu. Yoksa, tüfeğin icad edilmediği, giyotinin bilinmediği bir zamanda devletin bir tek valisinin 120.000 kişiyi kılıçla katletmesi nasıl mümkün olacaktı?

3) *Resmi mezhep*:

Hulefa-i Raşidin'den sonra, Nebevi siyasetin dinamiklerinin böylesine tahrip edilmesine rağmen fıkıh (ki buna akide de girer, ilk dönemlerde bu ayırım yoktu. Akide fıkh-ı ekber idi) ehlileştirilmemişti daha. Fıkhın (akidenin) ehlileştirilmesinin iki yolu vardı: Ya ulemayı satın almak, ya da sulta uleması yetiştirmek. Bu dönemde ikisi de denendi. Satın alınamayanlardan susmaları istendi. Buna rağmen susmayanlar Hicr b. Adiyy, Said b. Cübeyr, İmam Azam, İmam Malik gibi ya şehid ya da işkence edildi. Ancak yönetim açısından bu çok riskli bir işti. Halkın sevdiği ve güvendiği alimlerin böylesi muamelelere maruz kalması tepki çekiyor-

du. Yönetim meseleyi inancı resmileştirerek kökünden halletmek istiyordu.

Tek sebebi bu değildi elbet. Sultani hilafet'in başlamasıyla yapılan onca zulmün ve fıskın ardından ortaya atılan bir yığın soruya cevap bulunmaya çalışılıyordu. Örneğin Busr b. Ertad Yemen'e vali olunca ilk olarak Hz. Ali'nin valisi Abdullah b. Abbas'ın iki küçük çocuğunu analarının gözü önünde katlediyor, bunu gören anne çıldırıyordu. Medine'ye giren hilafet ordusu çoğu sahabe yakını olan Medine kadınlarına tecavüz ediyordu. Ka'be mancınıkla taşlanıyor, ateşe veriliyor, öldürülen insanların cesetlerine akla hayale gelmedik işkenceler yapılıyordu. Bunlar sosyal olan cürümlerdi. Bir de halifelerin şahsi yolsuzlukları, taşkınlıkları ve irtikab ettikleri kimi haramlar vardı.

Sorular sorulmaya başlanmıştı: Bu gibi büyük günahları (kebire) yapan müslüman olabilir miydi? Müslüman olursa nasıl olur, değilse ahirette nasıl muamele görürdü? Sorular uzayıp gidiyordu...

Bu sorulara cevap bulma telaşı iki şeyi gündeme getirdi: İman-amel münasebetleri ve kader konusu.

Bu konularda yoğun bir tartışma başlamış, hizipler ortaya çıkmıştı. Kimisi 'amel imandandır' derken kimisi 'amelle imanın hiç bir ilişkisi yok" diyordu. Hariciler ameli imanın kendisi sayarak "kebire" (büyük günah) sahibini tevbe etmediği sürece kafir-mürted ilan ettiler. Mutezile bu konuda Hariciler gibi aşırı gitmiyor, amel imandandır, mürtekib-i kebire tevbe etmediği sürece ne cennette ne cehennemdedir diyorlardı. Şia da bu konuda onlar gibi düşünüyordu.

Bir kesim daha vardı ki amelin imanla ne zatında, ne sıfatında hiç bir ilgisi olmadığını savunuyordu. Kişi hangi günahı işlerse işlesin onun imanına bunun hiç bir zararı olmazdı. Bunlar sonradan *Mürcie* olarak isimlendirilecekti.

Mürcie kulun çabasının faydasız olduğunu, dolayısıyla günahının da zararsız olduğunu söylüyordu. Hiç kimse için dünyada hüküm verilmez, ididasıyla başta asr-ı saadettekiler olmak üzere münafık zümresini mümin addediyorlardı. Zulmedene "zalim" demeyi, fısk ve fücur içinde yüzene fasık facir demeyi Allah'ın hükmüne müdahale olarak görüyor, "dünyada hüküm olmaz hüküm ahirettedir" tezini savunuyordu. Bu inançta olan bazıları imanı yalnızca Allah'ı bilmek olarak tanımlıyordu. Tabi bu durumda küfür de Allah'ı bilmemek oluyordu. Bu tarife göre Allah'ı bildikleri gibi ona inandıklarını Kur'an'daki ayetlerden (Lokman, 25; Zuhruf, 8; Mu'minûn, 84-89) öğrendiğimiz müşriklerin bile mü'min safında olması gerekecekti.

Yine bu sapık inanış farziyeti tartışılmaz olan Emr bi'l-ma'ruf Nehy ani'l-münker'i fitne olarak görüyor, yöneticilere hakikati söylemeyi 'fitne çıkarmak' olarak niteliyordu. Zulme başkaldıran sahabi, tabiin ve imamları "fitneci" olarak vasıflandırıyordu.

İbadetlerin toplumsal boyutlarını iptal ediyorlar; cuma, hac, bayram namazı gibi ibadetlerde tahrifat ve değişiklik yapmak için gerekirse hadis uyduruyorlardı. Zalim ve fasık yöneticilere karşı yapılan cihadı haram sayıyorlar, fitne, sabır, gıybet gibi İslami ıstılahları yöneticilerin işine gelir bir biçimde tahrif ediyorlardı.

Mürcie'nin sınıflarını ve inançlarını detaylarıyla anlatan *el-Milel ve'n-Nihal* ve *el-Fark Beyne'l-Fırak* gibi kaynaklarda uzun uzadıya verilen teknik bilgileri buraya almaya gerek görmedik. Bize asıl lazım olan Mürcie'nin bu inançlarının sulta tarafından nasıl kullanıldığıdır. Yukarıda andığım kaynaklar ve onların dışındakilerde Mürcie hakkında verilen bilgilerde bariz bir karışıklık ve belirsizlik var. Bu bilgilerden yola çıkarak Mürcie'yi bir yere yerleştirmek mümkün değil. Bu hizipten söz eden kaynaklar bazen birbi-

rine taban tabana zıt bilgiler de içermektedir. Lakin bu belirsizlik tümüyle tarihçilerden kaynaklanmıyor. Biraz da Mürcie inancının temelde oportünist oluşundan kaynaklanıyor. Oldukça kaypak ve eyyamcı olan bu inanış tarih boyunca her zaman müntesip bulabilmiş, bugün de yönetimlerin teşvik ve desteğiyle varlığını sürdürmektedir.

Mürcie inancının hem kaderiye hem cebriye, hem hariciye, hem mutezile'den bağlıları bulunduğu gerçeği bu konuda, kaynakların tümünün neredeyse üzerinde ittifak ettikleri tek nokta.

Doğru. Bu kadar eyyamcı, yaltakçı bir inanışın, tüm ekollerdeki çanakçıları cezbetmesinden daha doğal ne olabilir? Bugün yaşayan tüm İslam mezheplerinde Mürcie'yi aratmayan tipler bol bol çıkmaktadır. Suya sabuna dokunmayan bu tipler kendilerini hangi mezhepten gösterirlerse göstersinler temelde onların mezhebi birdir: Oportünizm. Oportünizm ise Mürcie'nin şiarıdır. Ve bu tipler gerek geçmişte gerek günümüzde zalim ve fasık yönetimlerin en çok hoşuna giden tipler olmuştur.

Nasıl mı? Ümeyye döneminde olduğu gibi. İslam akidesinin nasıl çarpıtıldığına bir örnek vererek bugün müslümanları bekleyen en büyük tehlike olan 'mürcie' tavrının temellerini göstermeye çalışalım.

Hz. Hüseyin'in başının da içinde bulunduğu 18 ehl-i beyt kellesi Yezid'in önüne boşaltılınca, daha fazla acı çektirmek için huzuruna getirttiği Hz. Zeyneb'in hesap soran bakışlarını şöyle cevaplandıracaktır Yezid:

"Allah'ın, senin ehl-i beyt'ini ne hale getirdiğini görüyor musun?" "Onlara nasıl kıydın?" sorusuna *"Onları Allah öldürdü" b*içiminde karşılık verecektir.[85]

---

85. *Emevi yöneticilerinin bu inancını şu olayda da açıkça görüyoruz: "Yezid'in karısı Hind bint-i Abdillah Yezid'in elinde tuttuğu Hz. Hüseyin'in başını görünce sordu: "Bu Allah Rasulü'nün kızı Fatı-*

Allah'a iftira etmenin daniskası olan bu inanç devletin resmi dini (mezhep) haline getirilmiştir. Bunun yaygınlaşması için zındıkların uydurdukları hadisler delil olarak kullanılıyordu. Ünlü muhaddis Suyuti, *El-Leali*'sinde bu dönemde sultanlara yaranmak ve yaltakçılık yapmak için hadis uyduranların haddi hesabı olmadığını kaydederek, sultanların fıskını meşrulaştıracak delil bulamayan 'sulta alimleri'nin bunu icad etmekten kaçınmadıklarını söyleyecektir.

Emevi halifesine "onları Allah öldürdü" dedirten inanç buydu. *La İlahe İllallah*'ı "la faile illallah" (Allah'tan başka fail yoktur) biçiminde yorumlayarak; Haşimoğulları'ndan Bedr'in öcünü aldığını söyleyenleri, Kur'an'ı oklayanları, müslümanların malını ırzını heder edenleri bu şekilde temize çıkarıyorlardı. Allah'tan başka fail olmadığına göre bütün bu olan bitenlerde kimsenin bir suçu yoktur. Bütün bunları, -haşa- Allah yapmıştı. Tarizde bulunan Allah'a bulunmuş olur, isyan eden de yine onun takdirine karşı isyan etmiş olurdu. Yöneticiler sadece Allah'ın seçip gönderdiği masum birer kılıç, birer aletti. Allah geçmiş ümmetlere nasıl melekler eliyle azap etmişse, şimdikilerden azabı hak edenlere de yöneticiler eliyle azap ediyordu. Bu yüzden yöneticilere "dur!" demek Allah'ın takdirine karşı gelmekti. Bu zalimler bir "azap meleği" kadar masumdurlar. Kulun rüzgar önündeki yaprak gibi sorumsuz olduğunu ileri süren "cebir" inancı böyle ortaya çıktı. Yöneticiler eliyle de desteklenerek yayıldı.

Bu inançlar bir "müsekkin", bir "narkoz" gibi kullanılarak insanlar uyuşturulup sürüleştiriliyor, ardından da koca bir ümmetin maddi ve manevi, dini ve dünyevi tüm değer ve imkanları talan ediliyordu. Sulta bu talanı gerçekleştirirken birileri de postunun üzerinde, onu meşrulaştırmanın felsefe-

ma'nın oğlu Hüseyin'in kafası mı?" Yezid şöyle cevapladı: "Evet. Onun üzerine yas tut. İbn-i Ziyad acele edip ona saldırdı. ***Allah da Hüseyin'i öldürdü.*** *" Taberi, Tarih, V/465.*

sini yapıyordu: "*Fail de hak, mef'ul de hak, beden itibaridir..*"

Amel-iman münasebetlerinin gündeme gelişi de bu yüzdendi. Bunca zulmü, ahlâksızlığı ve sapıklığı icra eden yöneticileri başka türlü aklamak mümkün değildi. Onlar ancak böyle aklanabilirdi. "*Dünyada hüküm verilmez*" inancı da bu amaca hizmet ediyordu. Emr bi'l-ma'rufu fitne sayıp zulme karşı çıkanları "fitneci" olarak nitelendirenler zalim yöneticilerden bunun karşılığını atıyye-i şahane olarak fazlasıyla alıyordu.

Yönetimin icraatlarından şikayet etmeyi bile "Allah'ın takdirine karşı gelmek" olarak gören bu sapık inanç, yöneticilerin iltifatına ve desteğine mazhar oluyordu.

Bunların dışında bir başka kesim de ses geçirmez kalın duvarlar arkasında "bir post bir dost" sloganını bayraklaştırırken, bütün bu olup biteni "*cilve-i Rabbani*" ve "*tecelliyat-ı ilahi*" sayıyorlardı. Bu kesimin "makam-ı hayret"e ulaşması için bunca kanın dökülmesi, bunca fıskın işlenmesi lazımmış gibi, onlar da yöneticiler gibi bu yapılanları "meratıp" atlamak için bir vesile sayıyorlardı.

Mürcie inancında olanlar mazlumları fitne çıkarmakla suçlarken zalimleri de aklamaya çalışıyorlardı. Bu meyanda ünlü Emevi valisi Haccac'ın nasıl müttaki, abid ve zahid biri olduğunu ispatlamak için rivayetler üretiliyor, düzme koşma hikayeler el altından yayılmaya çalışılıyordu. Bu adam hakkında ünlü kıraat alimi Asım şöyle der:

"*Allah'ın haram kılıp da bu adamın yapmadığı hiç bir şey kalmadı.*"

Abdullah b. Mes'ud'un "*münafıkların elebaşısıdır*" dediğini duyan Haccac "*O'nun kıraatıyla Kur'an okuyanın kellesi uçurulacaktır, bu kıraatı domuz derisine yazana hil'at vereceğim*" diyordu. Hz. Ömer b. Abdulaziz de Haccac için şöyle demişti: "*Dünyadaki tüm fasitler bir araya gelerek pis-*

liklerini icra etseler onun habaseti hepsini geçer."

İşte böyle birini tezkiye etmek için binbir dereden su getiriliyordu. Kur'an'a i'rap koydurması, bazı beldeleri ele geçirmesi onun yaptığı bu zulümleri meşrulaştırmak için yeterli olamazlar. Arap ırkçısı çağdaş yazarlardan bazılarının bu gibileri Arap dehası olarak lanse etmelerini anlayabilsek de bazı müslümanların Haccac'ı aklama ve savunmalarını hala anlayabilmiş değiliz.

İşte Mürcie bu gibi inançlarıyla yöneticilerin zulmüne destek verirken buna tepki olarak Mutezile ortaya çıkıyordu.

Bazıları, İmam Azam'a, amel-iman münasebetleri konusundaki içtihadından dolayı "mürcie" yaftasını assalar da, hayatını mazlumlara destek vermek ve zalimlere karşı koymak uğrunda harcamış birinin böylesine eyyamcı ve menfaatçı bir zümreye mensup olması elbette düşünülemez. Herkesin hayatı ortada. Ona "mürcie" diyenlerin nasıl yaşadıklarını biliyoruz. Zulmü ve sultayı reddetmede İmam'ın topuğuna ulaşamayanların onu "mürcie" ilan etmesinin temelinde insanların hayatına doğrudan değil de "dedi-demiş"in mazgalından bakma alışkanlığı yatmakta. Hanefi mezhebinin ünlü alimlerinden Cessas, iman ile birlikte işlenen hiç bir günah sahibine zarar vermez inancıyla yöneticilerin zulmünü ve fıskını meşrulaştırmaya çalışan Mürcie'nin bu tavrıyla ümmete yaptığı kötülüğü dile getirir. Onların bu teslimiyetçi tutumlarının müslümanları sonunda nasıl bir zillete sürüklediği tesbitini yapan Cessas, kendi çağındaki bozuk görüntünün temelinde bu sapık inancın yattığını vurgular.[86]

Buraya kadar ki anlattığımız Mürcie, bugün de varlığını değişik isimler altında devam ettiren ve tarih boyunca yöneticilerden yardım gören 'eyyamcı' Mürcie'dir. Bu akımın

86. *Cessas, Ahkâmu'l-Kur'an, II/320.*

yöneticileri ve yönetimleri hoş gösterme usulleri farklı farklıdır. Daha önce de söylediğimiz gibi İslami kavramları te'vil ve tahrif ederek başlarlar işe. 'Cihad' kavramını Kur'ani anlamından kaydırmak yaptıkları ilk işlerdendir. Çağdaş Mürcie laisizmin müslümaların içindeki keşif kolu gibi çalışmaktadır. Tarihte ve günümüzde ortaya çıkan kimi akımları dinamiklerine ve inançlarının tezahürlerine bakarak Mürcie'nin çok aşırı kolları (gulat-ı Mürcie) saymak mümkün. İslami cihad kavramını tahrif edip bununla ilgili ayetleri inkar eden, yöneticilere karşı gelmeyi günah sayan, dinde siyasetin olmadığını savunan, kafirliği tartışılmaz olan yönetimleri bile 'müslüman' göstermeye çalışan çağdaş Mürcie'nin bu konudaki en aşırı iki örneği İngiliz sömürgeciliğinin rahminde döllenen Bahailik ve Kadıyanilik'tir.

Ancak tarihte aynı adla şöhret bulmuş bir mürcie ekolü daha var ki, bunlar zulmü ve zalimi meşrulaştıran 'eyyamcı Mürcie'den tamamen farklıdırlar.

Beni Ümeyye'nin zulmünü temize çıkaran, iman-amel arasını ayırma işini yönetimin hizmetinde kullanan Mürcie'yle 'kıyamcı Mürcie'nin 'irca' inancı birbirinden farklıdır. Kıyamcı mürcie eyyamcı Mürcie'den çok sonra Irak'ın doğusundaki yeni fethedilen bölgede ortaya çıkmıştır. Bunlar zalim yöneticileri değil zulme uğrayan fertleri savunmuşlardır.

Bilindiği gibi Emeviler Ömer b. Abdülaziz gelinceye kadar yeni fethedilen bölgelerin müslüman olan ahalisinden zorla cizye almayı sürdürüyorlardı. Ömer b. Abdülaziz, "*Allah Muhammed'i tahsildar olarak göndermedi!*" diyerek bu zulme son vermişti. Onun ölümünden sonra, özellikle Horasan ve çevresindeki Türkler ve diğer kavimlerin müslüman olmalarından dolayı cizye gelirlerinin düştüğünden yakınan tahsildarlar bu duruma bir çare bulunmasını istiyorlardı. İnsanların ve yeni fethedilen bölge halklarının topluca Al-

lah'ın dinine girmelerini cizyeden kaçış olarak değerlendiriyorlardı. Bunda inandırıcı olmak için yeni müslüman olan bu halkları sapık göstermeye çalışıyorlar, iplerini ellerinde tuttukları bazı saray mollaları ağzıyla bunların müslümanlıkları konusunda asılsız şayialar yayıyorlardı.

Bu nedenle, bu dönemde yaşayan ve özellikle Arap olmayan ünlü isimlerden 'zındık'lık damgası yemiş olanlara, bir haksızlığa alet olmamak için ihtiyatla yaklaşmak gerekmekte.

Emevi yönetimi hicri 110 yılında cizye gelirlerinden mahrum kalan hazinenin kasalarını doldurabilmek için dine toplu girişleri zorlaştırıcı kimi tedbirler aldı. Bu tedbirlerden bir tanesi de bir a'cemî (Arap olmayan)'nin müslüman sayılması için ihdas edilen yeni şartlardı: Bunlardan bazıları:

1. *Sünnet olmak:* Bu şart o günün koşullarında ele alınmalı. Yeni müslüman olanlar ne bebe ne de çocuk idiler. Hemen hepsi yetişkin insanlardı. O günün ilkel şartları gözönüne alındığında bunların sünnet olmaları kolay olmuyordu.

2. *Farzların ikamesi:* İşi 'fetih' adı altında ganimetçiliğe döken yönetim, müslüman olur korkusuyla İslami tebliğ, dini eğitim ve öğretimden özellikle mahrum bıraktığı halktan, daha asgari bilgiye sahip olmadıkları dini en yüksek düzeyde yaşamalarını istiyordu.

3. *Husn-uİslam:* Bu şart, okkası tartısı olmayan bir hususdur. Vali ya da vergi tahsildarı istedikleri kişi ya da kişiler hakkında canları çektiği zaman bunun aksini isbat edebiliyorlardı.

4. *Kur'an'dan bir sure okumak:* Bir anda binlercesi İslam'a giren bu insanların arap olmadığını, dolayısıyla kısa zamanda arapçaya vakıf olup Kur'an'ı öğrenemeyeceklerini yönetim de biliyordu.

Horasan'ın cizye tahsildarı vali Eşres'e "*İnsanlar İslam'ı kabul edip mescidler yaptırdılar. Ne yapayım?*" diye sorunca Vali'den şu cevabı alıyordu:

"*-Haracı ve cizyeyi eskiden kimden alıyorsanız şimdi de aynen eskisi gibi almaya devam ediniz.*"

İşte kıyamcı Mürcie'yi ortaya çıkaran ilk kıvılcımın sebebi yönetimin bu haksız tutumu olmuştu. Semerkant yakınlarındaki bir bölgede yeni müslüman olan yedi bin kişi bu haksız uygulamaya karşı başkaldırdı. Yedi fersah çapındaki bir alana kamp kuran İslam'ın bu yeni salikleri'nin tek sloganı "La ilahe illallah Muhammedu'r-Rasulullah" idi.

İşte bu noktada yeni bir akım doğdu. Bu haksızlığa uğrayan mazlum insanların haklarını savunmak için bir grup kari (alim) ve fakih onlara katıldı. Bu fakihler yönetimin sözkonusu uygulamasını boşa çıkarmak ve gayr-ı meşru ilan etmek için bir takım fıkhi deliller getirdiler. Doğal olarak tartışılan mesele iman-amel münasebetleriydi. Sebebi de yeni müslüman olan binlerce insanın amellerindeki noksanlığı bahane eden yönetimin, müslüman oldukları halde onları kafir sayarak 'cizye' almasıydı. Sözkonusu alim ve fakihler yönetimin zulmüne maruz kalan bu insanların müslüman olduğunu isbatlamak için "irca" (havale etme, karar mercii) fikrine baş vurdular.

Sözkonusu alimlerin tezleri şuydu: Kitle halinde İslam'ı kabul eden bu insanların müslüman olduklarını ilan edip kelime-i şehadet getirmeleri onların müslüman olduklarını kabul için yeterliydi. Bu durumdaki birinin inancının sıhhatine hükmedilirdi. Böylesi bir insana "yok sen müslüman olmadığın halde öyle görünüyorsun" denilemezdi. Hele hele bunları kafir sayıp cizye almak caiz değildi. Bazen cizye vermemekte direnenler Emevi valilerince kanı ve malı helal sayılıp öldürülüyordu. Bu zulüm toplu katliamlara kadar vardırılıyordu. Alimler bunun önüne de set çekmek için

yönetimi ikrarları kabul etmeye ve kalpleri aslî sahibi olan Allah'a havale etmeye (irca) çağırdılar. Bu fikri kabul edenlere de 'irca' fikrini kabul eden kimse anlamında 'mürcie' dendi. Daha sonra "sapı" "samandan" ayırdedemeyen bazıları bu kıyamcı mürcie ile oportünist mürcie'yi birbirine karıştırdı.

Bu 'kıyamcı Mürcie' ile 'eyyamcı Mürcie'yi birbirine karıştırmamak gerek. Bunlar'ın Allah'a havale ettiği şeyleri eyyamcı Mürcie sultanlara ve yöneticilere havale ediyordu ki bu Allah'la sultan arasındaki fark kadar birbirinden farklı ve bir o kadar da uzak şeylerdi. 'Eyyamcı'lar insanları kula kul etmeye çağırırken (sultana irca) 'kıyamcı'lar insanların Allah'a kul olduğunu hatırlatarak (Allah'a irca) sultanlara karşı onların hakkını savunuyordu. Birincilerin saltanatı korumak için kullandıkları 'irca' fikrini ikinciler mazlumları korumak için kullandılar.

Bu kıyama katılan alimler arasında şu isimler vardı:

Ebu Seyda Salih b. Tarif, Rebi' b. İmran et-Temimî, Kasım eş-Şeybanî, Ebu Fatıma el-Ezdî, Bisr b. Curmuz ed-Dabî, Halid b. Abdullah en-Nahvî, Bişr b. Zenbur el-Ezdî, Amir b. Beşir el-Hacnedî, Beyan el-Anberî, İsmail b. Akabe ve Sabit b. Katane.

Kıyamcı Mürcie müslüman olan yabancıların sığındığı bir sığınak haline gelmişti. Bu ekolün mensupları yönetimin kendilerine karşı yaptığı bu haksız muameleyi protesto için bir kez de Buhara'da ayaklanmışlar, kentin büyük camiine doluşarak yüksek sesle şehadet getirmeye başlamışlardı. Ancak kentin valisi bunların müslümanlığını kabul etmedi ve içlerinden dört yüz tanesini astı.

Emeviler ırkçılığı bir devlet politikası haline getirmişlerdi. Bu dönemde buna benzer bir çıkış da Basra'da oldu. Vali kentte meskun bulunan mevali (arap olmayan) müslümanların sürgün edilmesini emredince bu mazlum halk ge-

niş bir düzlükte toplanıp "Va Muhammeda! Va Muhammeda!" diye ağlaştılar . Basra'nın vicdanını sultaya satmamış alimleri de onlara katılıp onlarla birlikte ağlaştılar ve onların zaferi için dua ettiler.

Kıyamcı Mürcie'nin bu başarısız kıyamları daha sonra da sürdü. Bunların en büyüğü yönetimin zulümlerine ve ırkçı politikasına karşı bir patlamaya dönüşen Haris b. Süreyc'in Hişam b. Abdülmelik'e karşı başlattığı kıyamdı. Bu kıyamın ikinci adamı İslam fikir tarihine 'cebr ve irca mütefekkiri' olarak geçen Cehm b. Safvan'dır.[87]

Kıyamcı Mürcie'nin bu kısa özetinden de anlaşılacağı gibi İmam-ı Azam'ı bir acemi olarak iman-amel münasebetleri konusundaki ünlü içtihadına yönelten sebeplerden biri belki de en önde geleni bu olaylardır. Zulmün en küçüğüne bile ucundan kıyısından da olsa bulaşmayan İmam Azam'dan o günkü şartlar altında bundan başkasını beklemek abes olurdu. Ancak İmam'ın bazı içtihadlarına zamanın ve hadiselerin yaptığı etkiyi göremeyen daha sonraki katı nakilci mantık, ya yeri ve zamanı demeden bunlara bir 'nass' gibi sarılmış ya da bazılarının yaptığı gibi kestirmeden 'mürcie' deyip damgalamıştır. Doğal olarak sonunda her ikisi de aynı kapıya çıkmıştır.

Zalim ve fasık yöneticilerin açtığı kampanyalar vasıtasıyla neo-mürcie'nin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı günümüzde Çağdaş Mürcie'nin tarihi rolünü bilmek daha bir önem arzediyor.

Mürcie inancını ve bunun fiili sonuçlarını maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Ameli hiç bir şekilde hesaba dahil etmeyerek dini vicdanlara hapsetmek. Bu manada ilkel bir laisizmi de bünyesinde barındıran Mürcie'nin amacı imanı sadece ikrar sayarak bir hayat nizamı olan İslam'ı en hassas yerinden vurmak.

87. *Ammara, el-İslam ve's-Sevra, s. 226.*

2. Siyasi mezhepleşme: Bizans'ta yürürlükte olan devletin dine müdahale geleneğinin İslam'da da başlamasına sebep olarak bir "devlet dini"nin ortaya çıkmasına öncülük etmek.

3. Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker gibi bir farizayı fitne olarak niteleyip dinin temellerini sarsmak ve toplum eliyle yöneticileri kontrol etmesi anlamına gelen bu kurumu iptal etmek.

4. Özellikle hacc, cihad, zekat, namaz (cuma ve bayram namazları) gibi ibadetleri asr-ı saadetteki fonksiyonlarından uzaklaştırarak İslam'ı siyaseti ibadet, ibadeti siyaset olan bir din olmaktan çıkarıp yalnız "ibadi" hale sokmak.

5. Fitne, gıybet, sabır, zulüm, nifak; şükür gibi kavramları Kur'ani manalarından saptırarak te'vil ve tahrif etmek. Bu kavramları maksadının dışında bazen de tam hilafına kullanarak dini anlayışı kökten değiştirmek ve ortaya tamamen sulandırılmış ve kontrol altına alınmış bir din anlayışı çıkarmak.

B- TEPKİLER

Hariciler (Haruriye)

Kendilerine "kurra" denilen bir kesimden söz eder kaynaklar. Daha sonra bu kesime lider olacak Abdullah b. Zi'l-Huveysıra et-Temimî Rasulullah'a karşı yaptığı saygısızlıktan dolayı onun tekdirine muhatap olmuş ve bundan dolayı da hakkında Tevbe Suresi'nin 58. ayeti nazil olmuştur. Bu zat hakkında bize aktarılan bilgiler sadece bu kadar değil. Ebu Said el-Hudri'den gelen bir haber şöyle:

"Ebubekir Rasulullah'a gelerek şöyle dedi:

"-Ya Rasulallah, ben şu vadiden gelirken güzel yüzlü

bir adamın huşu içinde tek başına namaz kıldığını gördüm."

"-Git onu öldür!"

"-Ebubekir gitti. Onu namaz kılarken gördü; öldürmeyi hoş görmeyerek döndü. Nebi (s) Ömer'e:

"-Git onu öldür!

Gitti, onu aynı hal üzere gördü ve döndü. Rasulullah Ali'ye:

"-Git onu öldür!

Ali gitti; fakat onu bulamadı. Bunun üzerine Nebi (s) buyurdular ki:

"-Bu ve bunun adamları Kur'an okurlar boğazlarından aşağı inmez, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar ve bir daha da dönmezler. Onları öldürün. Onlar yaratıkların en şerlileridir."[88]

Bu Rasulullah'ın bir mucizesidir. Bu zat daha sonra müslümanların başına bela kesilecek, bu belayı temizlemek yine Hz. Ali'ye düşecektir.

Onlar aslen Iraklıydılar. Hz. Osman'ın akrabalarından kimi valilerin icraatlarından dolayı ona sitemde bulunuyorlar, onu suçluyorlardı. Sonunda Osman (r)'a düşman oldular. Ona tabii olanları tekfir ettiler. Osman'a olan düşmanlıkları onları Ali safında savaşmaya yöneltti.

Cemel savaşına katılanları tekfir ediyorlar, Cemel'de savaşırken kafirlerle savaşıyoruz diye savaşıyorlardı.

Şam valisi, halifeye karşı ayaklanınca Hariciler'e haber yolladı. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü, kısasın vacip olduğunu, kendisine bu konuda yardımcı olmaları gerektiğini söyledi.

Sıffin'de Şam ordusu bozguna uğramıştı. Aylarca sürdü Sıffin. Ordunun eridiğini gören Muaviye'yi bir telaş al-

88. İbn-i Hacer, Fethu'l-Bari, Kitabu İstitabeti'l-Murteddîn, XII/312.

mıştı. Amr b. As imdadına yetişti. Al-i İmran, 23. ayetini delil gösterreek bir harp hilesine başvurdu. Gerçek sebebini daha önce açıkladığımız hakem olayını Ali (r) kabul etti ve bir mektup yolladı. Mektup "*bu mü'minlerin emiri Ali'den Muaviye'ye*" diye başlıyordu. Şam valisi bu mektuptaki "müminlerin emiri" ibaresini reddedip babasının ve kendi adının yazılmasını istediler. Hz. Ali bunu kabul etti; lakin "kariler"[89] buna şiddetle karşı çıktılar. Hilafet ordusuyla ayaklanan Şam ordusu arasında bir anlaşma yapıldı. Irak ile Şam arasında hakemlerin tayin edeceği bir yerde ve zamanda bir araya gelinecekti. Hariciler işte bu Sıffin dönüşünde Ali (r)'den ayrıldılar. Bahaneleri: "*Hüküm ancak Allah'ındır*" ayetiydi. Halbuki Hz. Ali'yi "*biz Kur'an'a karşı savaşamayız, Kur'an'a karşı savaşanlarla savaşırız*" diyerek hakem'i kabul etmeye zorlayan kendileriydi. Hz. Ali "*onlar Kur'an'ın hükümlerine isyan etmek için sayfalarını kullanıyorlar. Kur'an bendedir. Onu ben tatbik ediyorum.*" dediyse de söz dinletemedi. Yine bunlar, İbn Abbas'ın hakemliğine itiraz etmişlerdi. Kendileri sebebiyle zafer iken bir bozguna dönüşen Sıffin dönüşü yapacaklarını yaptılar. Sayıları yaklaşık sekiz bin kadardı. Harura denilen yerde toplandıkları için kendilerine "*Haruriye*" adı verildi.

Hz. Ali onlara İbn Abbas'ı yolladı. Bir çoğu görüşünden vazgeçti ve Kufe'de hilafet ordusuna iltihak etti. Vazgeçmeyip görüşünde direnenlerle Nehrevan'da savaştı. "*Ali hakem görüşünden vazgeçti*" şayiası çıktı. Bunun üzerine bir çoğu geri döndü. Hz. Ali hutbede bunun asılsız bir şayia olduğunu söyleyince mescidden "*Hüküm ancak Allah'ındır*" sesleri gelmeye başladı.

Halife bunun üzerine şu ünlü tesbitini yaptı: "*Kendisiy-*

89. Kurra: Kelime olarak " okuyanlar" anlamına gelir. Hicri 1. asırdaki kullanımı ise bu anlamı taşımamakta. Kelimenin semantiğini araştırdığımızda ilk dönemlerde 'kurra' terimi daha çok 'müttaki alim' yerine kullanılmaktadır. İbn-i Hacer de bu anlamı tercih etmektedir.

le batıl kastedilen hak söz. (Kelimetu hakkun, yuradu biha batılun) Sizin bizim üzerimizde üç hakkınız var: 1- Sizi mescitlerden alıkoymamak, 2- Fey'den payınıza düşeni vermek, 3- Siz fesat (kıtal) çıkarmadıkça sizinle savaşmamaktır." Bunlar gruplar halinde ayrıldılar. Hz. Ali onları geri çağırdı. Onlar önce tahkim'i kabul etmekle dinden çıktığını kabul edip ardından tevbe etmesini şart koştular, ondan sonra da halifenin elçisini öldürmeye kalkıştılar.

Bu dönemde siyasi bir hareket olarak ortaya çıkan bu topluluk kendilerine özgü kimi inanç ilkeleri tesbit ederek bir mezhebe dönüştü. Kim kendileri gibi inanmıyorsa onun kanı, malı, ırzı helâldi. Bunda görüş birliğine vardılar. Önlerine geleni sorguya çekip kendileri gibi inanmayanı öldürüyorlardı. Seçkin sahabi Habbab b. Eret'in oğlu Abdullah hanımıyla birlikte ordan geçerken sorgulayıp şehid ettiler. Hamile olan hanımının karnını yardılar. Bu haber Hz. Ali'ye ulaşınca Şam için hazırladığı orduyla onları Nehrevan'da bastı. İki elin parmakları sayısınca adam ancak kurtulabilmişti. Bunlar daha sonra yandaş bularak çoğaldılar. Hz. Ali'yi katledene kadar gizlendiler; çünkü ondan çok korkuyorlardı.

Hz. Hasan'ın barış yapmasından sonra Şam'a karşı ayaklandılar. Ayaklanma şiddetli bir şekilde bastırıldı. Muaviye ve Yezid döneminde bir daha sesleri çıkmadı. Abdullah b. Zübeyr Şam dışındaki tüm beldelerin biatını alıp halife olunca Mervan ona karşı isyan ederek hilafet iddia etti. Şam'dan Mısır'"a kadar olan bölgeleri istila etti. Hariciler Irak ve Yemame'de ayrı ayrı ayaklandılar. Yemame ekolü Harici akidesine bir madde daha ekledi: Kendileri gibi inansa dahi kendilerinden olmayanlarla savaşmayan kimse de kafirdir.

Haricilik, akidesini oluşturduktan sonra fıkhını da tedvin etmişti. Bu fıkıhta 1- evlinin zinasından recmin kaldırı-

lacağı, 2- hırsızın elinin omuz kökünden kesileceği, 3- hayızlı kadına hayız müddetince namazın farz olduğu, 4- emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker farizasını terkedenin (özürlü de olsa) küfre gireceği, 5- büyük günah işleyenin tekfir olunacağı, 6- ehl-i zimmet ve onların mallarına el sürmenin haram olacağını hükme bağladılar.

Daha sonra Emevi komutanı Mihleb onların bir çoğunu öldürdü. Abbasiler döneminde onlardan bir kısmı Fas'a gitti. İbn Hazm, Haricilerden bazı kolların itikadlarında aşırı gittiğini, Kur'an'a farklı yaklaşımlarından dolayı günde iki vaktin farz olduğuna inananların olduğunu nakleder. Yine aynı kaynak bu "aşırı" Haricilerin (gulat) yeğenlerle ve torunlarla evlenmeyi caiz gördüğünü, Hariciler'den küçük bir grubun da Sure-i Yusuf'u inkar ettiğini aktarır.[90]

Evet, kısaca hikayeleri böyle olan Hariciler İslam tarihinde ortaya çıkan en tipik topluluktur. Saplantının ve taassubun böylesi tarihte çok az görülmüştür. Bu mantığa 'hakikatı hakikat adına katletmek' diyebiliriz. Bu kesim Prudhon ve Bakunin'in tanımladığı anlamda ilk İslam anarşistleridir. Haricilik adı ise anarşizmin sistemleşmesidir. Her tepkisel harekette görüldüğü gibi bu hareketin çıkışındaki aşırılıkta da tepkiselliğin payı büyüktür. İmanı bâtına hapseden ve ameli hiçe sayan Mürcie'ye ve Cebriye'ye tepki olan bu hareket ameli ve dış görünüşü yüceltmiş, belki putlaştırmıştır.

Uygulayıcısız nassa sarılmanın tehlikesine tarihi bir örnek teşkil eden Hariciler'in en büyük sıkıntısı 'kitapsızlık' değil 'peygambersizlik'tir. Kur'an'ın sırf zahirine bakıp sünneti teşri kaynağı saymayan Hariciler Kur'an'da bulamadıkları yasakları mübah saymışlar, Rasulullah'ın uygulamalarını görmezden gelerek ayetleri yorumlamaya kalkışmışlardır.

---

90. İbn-i Hacer, Fethu'l-Bari, Kitabu İstitabeti'l-Murteddin, XII/315-325.

Bu fırkanın çıkışı İslami siyasetin en çetin sınavı olmuştur ve İslami siyaset bu sınavı yüzünün akıyla vererek yönetimi elinde bulunduranlara muhaliflerine karşı -canlarına kasdetseler dahi-nasıl davranılacağını öğretmiştir. Hz. Ali'nin kendisini dahi tekfir eden bu hizbi müslüman sayarak onların haklarını tanıması ve yerine getirmesi, katili İbn Mülcem'e iyi muamele yapılmasını söylemesi, tarihin az kaydettiği örneklerdir. Bu sınava Hıristiyanlık da girmiş; lakin sınavdan çok kötü puan alarak çıkmıştır. Avrupa Orta Çağı'nda "yoksul İsa" sloganıyla "Dağdaki Vaaz"ın nasslarını kiliseye karşı delil olarak kullanıp dağlara çekilen Fra Dolsino ve adamlarına kilisenin gösterdiği tepki korkunç olmuş, binlerce insan geceli gündüzlü yakılan ateşlere diri diri atılmıştır. Hıristiyanlık tarihinde, örgütlü ve resmi dine karşı Haricilerden çok daha soylu duygularla ayağa kalkan bu insanlar, değil haklarının tanınması insan bile sayılmamışlardır.

Toparlayacak olursak;

1- Hariciler, İslami siyasette adaleti, itikatta ameli şart saymayan Mürcie'nin zıddına adaleti ve ameli tek belirleyici unsur sayarak tefrite sapmışlar; emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker farizasını yanlış anlayarak hoşlarına gitmeyen her durumda silahlı isyana gitmek biçiminde yorumlamışlardır.

2- Tekfir virüsünü İslam'a taşımışlar, bugün kendilerini beğenmeyen mezheplerin bile ardından gittiği kötü bir çığır açmışlardır.

3- Saplantının ve bağnazlığın cinayetin öbür adı olduğunun en tipik timsali olmuşlar, tüm bağnazlıkların ve merdut taassubun fırsat bulunca sahibine neler yaptırabileceğine ibretli bir örnek teşkil etmişlerdir.

4- Kur'an'ın mesajını parçalamanın, hakikatı parçalamak olduğunun, parçalanan hakikatin de hakikat olmaktan çıkıp nasıl bir batıla kapı açtığının simgesi olan Haricilik,

parçayı bütüne tercih eden anlayışın vardığı vahim noktadır.

Mutezile

Emevi yönetimi, 'saltanatları için' tehlike oluşturmayan akımlara ses çıkarmamasıyla tanınır. Yönetim en ufak isyan kokusu aldığı yeri, -isterse bu yer mescid-i haram olsun- taş üstünde taş bırakmamacasına yerle bir ederken bir yandan da kendine ve icraatlarına meşruiyet sağlayacak dayanaklar arıyordu. Saadet asrında uygulanan İslam fıkhının (+ akide) tahrifatı böyle başladı.

İslam teşriinin fiili kaynağı sünnetin berrak ırmağını yöneticilere yaltaklanmak isteyen yalan makinaları full-time çalışarak bulandırmak istiyorlardı. Tabi, yönetim karşıtları da boş durmuyor, onlar da yönetim aleyhine hadisler uydurarak yapıyorlardı aynı işi. Olan o pak kaynağa oluyor, atılan çamurla "sünnet" bulandırılıyordu.

Bu dönemde üç ekolden biri olan Mürcie iktidardadır. İkincisi olan Şia Hz. Hüseyin'in şehadetiyle ağır bir darbe almıştır. Hariciler ise daha öcne yedikleri ağır darbenin etkisiyle muhalefetlerini silahlı mücadele biçiminde değil kelami tartışmalar yaparak yürütmektedirler.

Sözkonusu tartışmaların çıkışı da yine siyasi olduğu halde iş gittikçe sulandırılmış, tartışmalar başka alanlara da kaydırılmıştır. Bunda, tarihçilerin kaydettiği gibi İslam'a yeni giren ya da girmiş gibi gözüküp dini tahrif etmeyi amaçlayan kesimlerin payı küçümsenemez elbette. Tartışmaların eksenini "imamet" ve "büyük günah işleyenin durumu" konuları oluştururken daha sonra bunlara müteşabih ayetler, Allah'ın sıfatları vs. gibi konular da dahil edildi. Görüldüğü gibi önce siyasi kaynaklı sorularla başlayan tartışmalar daha sonraları müteşabihat gibi siyasi olmayan konuları da kapsamıştır.

Bu tartışmaların en çok yapıldığı yer, tabiatıyla o zamanın kamuoyu oluşturma merkezleri olan camilerdir. İşte Basra Mescidi de bu merkezlerden biri. Ünlü isim Hasan el-Basri o dönemin üniversitesi sayılan bir ders halkasının müderrisidir. Kendisi Emevi yönetimini kıyasıya eleştirdiği, Hz. Muaviye'yi yaptığı icraatlardan dolayı itham ettiği, teklif edilen görevi ve ücreti kabul etmediği halde kıyam etmeye yanaşmamış, edenlere de karşı çıkmıştır.

Hasan el-Basri başarılı olacağı şüpheli olan hareketlere kalkışılmamasını tavsiye etmiş; lakin kardeşi dahil Emevilere kaşı kıyam edenlerden bir çoğu da onun ders halkasında yetişmişlerdir.

Basri'nin halkasında günün moda konusu "büyük günah" tartışılmaktadır. Öğrencilerinden Vasıl b. Ata hocasına bu konuda muhalefet eder. Aslında M. Ebu Zehra'nın da dediği gibi, Vasıl'ın görüşüyle Basri'ninki arasında mahiyet farkı değil, ifade farkı vardır. Hasan el-Basri büyük günah işleyenin "münafık" olacağını söylerken bazı kaynaklarda Mutezile'nin kurucusu olarak gösterilen Vasıl b. Ata da "o kişi fasıktır; yeri imanla küfür arasındadır; (el-menziletu beyne'l-menzileteyn) tevbe etmeden ölürse cehennemlik olur." diyordu. Bu fark ciddi bir fark değildi. Dolayısıyla hoca ile talebe arasındaki bu anlayış farkı öyle birbirine zıt şeyler değildi.

Mutezile'nin çıkışına sebep olarak gösterilen bu hadise hele böylesine asla taalluk etmeyen bir görüş farkıyla bir ekolün çıkışını tam açıklayamamakta. Zaten Mutezile Hasan el-Basri'yi kendilerinden saymakla bu görüşü nakzetmektedir. Doğrusu fırkalar muhaliflerini doğurmuştur. Mutezile imamı, cumhuri temsil eden Hasan el-Basri'nin halkasından çıkarken, ehl-i sünnet imamı el-Eş'ari'nin, Mutezile halkasından çıkması bunun en tipik örneğidir.

Mutezile'nin çıkışına çok daha ciddi sebepler gösterile-

bilir. Bunlardan biri, dinde aşırı hoşgörüye kaçan Mürcie ile çok katı bir tutumu benimseyen Hariciler'in arasında orta bir görüş ortaya koyma çabasıdır. Ancak böyle bir kargaşada orta yolu bulmak ne kadar mümkün olabilirdi? Tabii Mutezile'nin akibeti bu sorumuza cevap olarak yeterlidir.

Onlar ne Hariciler gibi "büyük günah işleyen kafirdir" dediler ne de Mürcie gibi "günah insana hiç zarar vermez" dediler. Bu iki inancı ortalayarak "el-menziletu beyne'l-menzileteyn" (ikisinin arasında bir yer) biçtiler.

Mutezile'nin çıkışını ta Hz. Hasan'ın hilafetten ferağatine kadar götürenler de var.

Ne yandan bakılırsa bakılsın bir tepkinin çocuğu olan bu gurup yavaş yavaş örgütlenmeye başlayan 'hadisçiler'i karşısında bulmuştur. Doğal olarak nakle karşı aklı ön plana çıkaran Mutezile tartışma meydanlarının aranılan mübarizi olmuştur.

Bu fırkayı *akıllılar*'ın fırkası olmaktan çıkarıp *akılcılar*'ın fırkası yapan farklı sebepler vardır. Bunların başında İslam kültürünün diğer kültürlerle (Fars, Yunan, Hind) çatışması sonucu ortaya çıkan soruları ve itirazları cevaplamak, Emeviler'in devlet politikası haline gelen arap ırkçılığına tepki göstermek ve çoğunluğunu arap olmayanların oluşturması, Harici doğmatizmini reddetmek için aklın ön plana çıkarılması gibi sebepler gelmektedir.

Özellikle İslam'ı içerden yıkmak için müslüman olmuş gibi görünüp de gerçekte İslam'a olan düşmanlığını onu sorularla tahrif ederek açığa vuran zındıkları karşılarında bulan Mutezile bu fiili görevi fahri olarak üstlendiler. Bu arada akidelerinin esaslarını oluşturdular. Bunlar beş esastır: Nasıl bir Allah'a iman sorusunun cevabı olan *Tevhid;* yapılan kötülükleri hoş göstermek için, kulu yaptığından sorumsuz sayan Cebriye'yi red için konulan *Adl*; ceza ve mükafat konusunda Mürcie'yi red için konulan *Va'd ve Vaid*; büyük gü-

nah işleyenin ahiretteki yeri konusundaki *el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn* ve İslam'ın tahrifini önlemek ve Hariciler'le Mürcie'yi red için *Emr-i Bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker*.

Mutezile'ye göre İmam ümmet tarafından seçilmeli, hatta -çoğunlukla bile değil- ittifakla seçilmelidir. İhtilaf zamanlarında imam seçmek caiz değildir. İmamet şer'an farzdır. İmam'ın herhangi bir soydan olma şartı yoktur. Kureyş yahut a'cemi (arap olmayan) farketmez; yeter ki adil ve ehil olsun.

Mutezile fasık imamın arkasında namaz kılmaya cevaz vermez. 'Emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker' asıldır. Adaletten ayrılan bir yönetime karşı başkaldırı farzdır. Ancak bu, imkan ve güvenin tesisine bağlıdır. Hariciler, Mürcie ve Mutezile'nin kapıştığı en büyük konu günahkar müslümanın durumudur.

Mutezile'nin sahabe arasındaki ihtilafa yaklaşımı da muğlak ve ciddiyetsizdir. Bu hizbe bağlı kimi guruplar Rasulullah'ın gerçek ashabına dil uzatmaktan çekinmemişlerdir. İslam tarihine yaklaşımdaki bu tepkisellik ve çarpıklık onları hadis ve icmayı redde götürmüştür.

Bir yanda hadis adı verilip savunulan mevzuat (uydurmalar) diğer yanda uydurma var diye mütevatiriyle sahihiyle terkedilip kurutulmaya çalışılan teşri kaynağı: İfrat ve tefrit. Yani bir kesim çocuğa leğendeki pis suyla birlikte sahip çıkarken, diğer kesim pis suyla beraber çocuğu da feda ediyordu. Yine bir kesim (Mürcie) asr-ı saadetin tescilli münafıklarını dahi "sahabe" tanımına sokup onların batıl söz ve davranışlarını kutsamaya çalışırken, beri yanda Rasulullah'ın gerçek ashabını dahi onlarla birlikte suçlayıp onların ortak görüşlerini (icma) delil saymayan düşünce...

Bir yanda Rasulullah'a iftira olduğunu bile bile önce uydurulup ardından "din budur" diye sarılınan *nakli hurafeler*,

ötede selim bir kalbin (aklın) ürünü olmayan ve birbirini nakzeden *akli hurafeler*.

Bir yanda taklidin batağına saplanmış, düşünmeyi dahi günah sayan *katı nakilci anlayış*; ötede hür düşünce adına katledilen ve karalanan koca bir birikim ve *katı akılcı anlayış*.

C- SONUÇ

İdeal ve tamamlanmış bir bütün'ün adı olan "İslam", hilafetin saltanata dönüşümü sebebiyle parçalanınca, ortaya işte böylesine hazin, böylesine kırık bir tablo çıktı.

Birbirleriyle çekişen, birbirlerini tekfir eden, kanlı bıçaklı kavgalara girişen, ardı arkası gelmeyen bölünmelerle korkunç bir sınav veren ümmetin ezici çoğunluğunun ya bu kavgalardan haberi olmamış ya da konum ve şartlar gereği raşid halifelerin çizdiği çizgide inanmaya devam etmiştir. Ancak, tabiatıyla bunlar ana kitleyi oluşturmakla birlikte, toplumun sıradan insanlarıdır. Tüm toplumlarda kopan fiili, fikri ve akıdevi fırtınalarda bu kesim hep ortada yer almıştır. Tüm değişimlerin bir çekirdek kadrosu vardır ve bu çekirdek kadro ana kitleyi etkileyebildiği oranda hedefine ulaşmıştır. Sözkonusu ihtilaflarda da bu toplumsal kanun bozulmamıştır. Ancak tartışmaların odağını Medine, Kufe, Şam, Basra gibi ilim merkezleri oluşturmuş, görüşler ve karşıt görüşler, devrimler ve karşı devrimler, tezler ve antitezler hep bu gibi merkezlerde ortaya çıkmıştır.

Böylesi bir karmaşada sanki her şey atomize olmaya hazırdır. Akşam birlikte düşünüp, birlikte savaş veren insanlar bir de bakmışsınız küçük bir ihtilaftan dolayı sabah parçalanmışlar, çok geçmeden bu küçük ihtilaf büyütülmüş ve

bayraklaştırılmış; dün falancalara karşı birlikte savaşan insanlar bugün birbirleriyle savaşacak konuma girmişler.

Sıffin'de mızrakların ucuna takılan Kur'an ayetlerinin nasıl işe yaradığını öğrenen karşıt gruplar birbirlerine karşı aynı yöntemi kullanarak galip gelmeye çalışmışlar, diline ayeti geçiren 'selli seyf' etmiştir. Bazıları ayetle de yetinmemiş, onun altına mevzuat'tan destek bulmaya da çalışmıştır.

Aslında bir çoğu samimi niyetlerle yola çıkan fırkalar, kör taassubun tesiriyle kısa sürede düşman kamplara dönüşmüştür. Belki, fırkaların kurucusu olduğu söylenen insanlar bile kurdukları varsayılan hizipleri tanıyamamış, iyi niyetle çıktıkları yolun nasıl çarpıtıldığını görüp kendileri bile şaşırmışlardır. Aynı ekolün insanları birbirlerini, hatta ekolün kurucusunu bile tekfir etmekten çekinmemiştir.

Tarihin bu kesitine bakarken, her zaman düşülen yanlışa düşmek istemeyiz. Hizipleri tarihi birer olgu olarak ibret almak ve İslami hareketin tecrübe dağarcığına katmak için değil de, çoğu geçmiş gitmiş, artık mensubu bile kalmamış hizipleri ve insanları ta yüzlerce yıl geriden kıyasıya taşlamak, bunu yaparken de ümmetin ortak menfaatlerini değil meşrep gayretini esas almak doğru bir yöntem olmasa gerek. Eğer eleştirilecekse bugün ümmet için tehlike teşkil eden düşünceler ve akımlar eleştirilmeli, bu yapılırken onların yaptığını tersinden yapmak gibi bir hataya düşmek yerine, İslami hareketin ortak menfaatleri gözönünde tutulmalıdır. Bu eleştiri yapılırken de adaletli ve itidalli olmaya dikkat edilmelidir.

Bu dönemde ortaya çıkan bu ekollerin hiç mi iyi yönü olmamıştır? Buna "hayır" demek, başta olayların yaşandığı zamanı ve yaşayan neslin İslam'ın doğuş tarihi içindeki farklı yerini görmezden gelmektir.

Gerek Şia, Mürcie, Mutezile ve Hariciye; gerekse bun-

ların ilk asırdaki kolları zaman itibarıyla hicri ilk yüzyılda ortaya çıkmış hareketlerdir. Bu hareketleri ortaya çıkaran olaylar başka bir coğrafyada çıkıp İslam toplumuna taşınmamıştır. Bütün bu hareketlerin içinde az ya da çok asr-ı saadetin birinci, ikinci, üçüncü kuşağından (sahabe, tabiin, tebeu't-tabiin) insanlar doğal olarak bulunmuşlardır. Bunun aksini düşünmek de tabiatıyla mümkün değildir. Elbette bu '*insan*'lar da her toplum gibi '*insanlık*'larının gereğini yapmışlardır.

İslam'ın ideal bütünü parçalanınca her hizip hakikatin bir parçasını ellerinde bulunduruyorlardı. Örneğin Şia sarsılan adaleti yüceltirken, Mürcie kaybolan sevgi ortamını yeniden ortaya çıkarmak için "iman sevgidir" aşırılığına kaçmıştı. Hariciler Mürcie batınıliğine tepki olarak kaybolmakta olan "amel"i yücelteyim derken onu putlaştırmış, Mutezile ise "nass" ticaretiyle geçimini temin eden ve Emr-i bi'l-ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker'i fitne sayan sakat anlayışa tepki olarak aklı ön plana çıkarıp zındıklara karşı tevhid'i, zalim yöneticilere karşı da Emr-i bi'l-Ma'ruf Nehy-i Ani'l-Münker'i bayraklaştırmışlardır.

"Cehenneme varan yollar iyi niyet taşlarıyla döşelidir" diyen gerçekten doğru söylemiştir. Bu hakikat parçaları kimi hiziplerin taşkınlığına engel olamamış, parçalanan hakikat hakikat olmaktan çıkıp sahibinin elinde hakikatı katleden bir araca dönüşmüştür. Örneğin sevgi ve muhabbet hakikatını diline dolayan Mürcie, Bizans'ın devletin dine müdahale etme geleneğini İslam'a ilk sokan hizip olmuştur. Yüzyıllardır tartışılagelen ve fedakar insanların ömürlük gayretleriyle durultulmaya çalışılan hadis ırmağını bulandırmakla Mürcie bugün kökü kesilmiş Hariciler'den daha kötü ve kalıcı tahribat yapmıştır. Her zaman her toplumda bu ekoller gibi düşünen insanlar çıkabilecektir. Bu asr-ı saadette de olmuştur. Harici reisi Abdullah b. Zi'l-Huveysıra buna

örnektir. Bu kısmi ve münferit örneklerden yola çıkarak bir genelleme yapmak sanırım doğru olmaz. Ancak, bu inanç biçimlerinin organizeli ve örgütlü olması durumunda iş değişmekte; hele elinde devlet gücünü de bulunduruyorsa, bu toplumsal bir sapma anlamına gelmektedir. Çağdaş Mürcie'nin bugünkü durumu budur.

Evet, hicrî birinci yüzyılın siyâsî, îtikâdî ve fıkhî haritasını gözler önüne serdiğimizde içinden çıkamayacağımız bu karmaşada birilerinin çıkıp parçalanan hakikati bütünleştirmesi ve dengeli, ilk örneğine uygun bir ekol oluşturması gerekiyordu.

Bu öyle bir tavır olmalıydı ki; ezilen mazlumları savunurken kendisi fiili, kavli ya da fikri bir zulme sapmamalı, anarşiyi reddederken statükocu ve düzenci konumuna düşüp, ne aklını Mürcie gibi kalbine kurban etmeli, ne kalbini Mutezile gibi aklına kurban etmeli ve ne de Hariciler gibi her ikisini kavline ve bileğine kurban etmeliydi.

Bu tavrı sistemleştirmekle kalmayıp onu yaşantısıyla somutlaştıranlardan biri de *İmam-ı Azam Ebu Hanife*'dir.

O, ihtilafların başlangıcından kendisine kadar olan zamanda usulüyle tedvin edilip yaşantıyla örneklenmemiş olan "cumhur-u ulema"nın düşüncesini tedvin etti ve hayatıyla da örnek oldu. Ondan önce elbette bu konuları düşünen, yazan, yaşayan fertler gelip geçmişti. Lakin bunlar münferit kalmış; bu dengeli tavır bir usul çerçevesinde tedvin edilmemişti. Hem siyasette, hem fıkıhta imam olan Ebu Hanife'nin hayatı ve görüşleri kendisini O'na nisbet eden çağdaş alimlerin teslimiyetçi tavırları karşısında daha bir önem kazanıyor.

Burada şunu belirtmekte yarar görüyorum: İslam tarihinde her türlü anlayışa bol bol örnek bulmak mümkün. Tarihten örnek bulmuş olmak bir davranışı meşrulaştırmaya yetmiyor. Aslolan meşru örnekleri almaktır. Tarihimiz yal-

nız hainlerden, ahmaklardan, cahillerden, zalimlerden ve zelillerden müteşekkil değildir. Bu tarihin nebevi çizgisini temsil eden sadıklar, şehidler, mücahid ve müttaki alimler, izzetle ölmeyi zilletle yaşamaya tercih eden asil insanlar da vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM-I AZAM EBU HANİFE

Tarihleşen İnanç-İnançlaşan Tarih

Tarihçilerin bir yargısı vardır: Tarih ilimlerin anasıdır. Müslümanlar olarak bilim, kültür ve siyasetin de dinamiği olan *tarih* karşısında yeterli hassasiyeti gösterdiğimiz söylenemez. Günü yaşayalım, hali değerlendirelim diyoruz. Bunlar geçmişe lakayt kalmamızın mazereti olamaz. Geçmişe önem vermek, daha hızlı sıçramak için geriye gerilmektir. Ciddi çıkışlar geçmişi ve geleceği ciddiye alan insanların işidir. Geçmiş de gelecek de *hayat* adını verdiğimiz bu '*sırat*'ın bir parçasıdır. Ciddi insanlar ise köksüz ve temelsiz bilgilerle değil, sağlam kaynaklara dayalı sağlıklı bilgilerle yetişir.

Tarih bazıları için nostaljik duyguların tatmin edildiği bir mefahir silsilesidir. Bu bakışaçısına göre o hep 'anlı ve şanlı' tarihtir. Uyanıkken tatlı rüya görmek isteyen, içinde bulunduğu zamanın uygun bir yerinden giriverir bu at kişnemeleri ve nal sesleriyle şenlenen zaman tüneline. Şahlanan özlemini, acıkan duygularını böyle bir yöntemle tatmin eder. Ucu tarihperestliğe kadar varan bu tavrı '*inançlaşan tarih*' deyimi güzel ifade eder.

Şanlı tarihi bilmek yeterli değildir; ona inanmak gerekir bu anlayışa göre. Onu ayıklamak, eleştirmek, elemek, tahlil

etmek caiz değildir. Hoşa gitmeyen sahneleri *cilve-i rabbani* olarak görmek, o da olmazsa te'vil etmek gerektir. Bu anlayıştakilerin maksadı 'tarihi hayatlaştırmak' değil, hayatı tarihleştirmek, ona antik ve moral bir boyut eklemektir.

Bunun tersi bir anlayış da en az bu kadar sakat: *Tarihleşen inanç*... İnancını hayata hakim kılacak gayreti sergilemeyen onu müzelik bir eşya gibi tarihleştirme yolunu seçmekte. Hayatı tarihleştiren birine tarih denen kadim canlı ne verebilir? Böyle birinin, olaylara ve şahıslara bakarkenki durumu rahmetli babasından kalan antika bir hatıraya bakıp iç geçiren adamın durumu gibidir.

Bir müslüman için tarih bütün bunlardan farklı değerlendirilir. O bazen *ilim ve ibretler meşheri* olmaktan çıkıp bir *akide* oluverir. Tarih; bağrından Kur'an'ı çıkarıp, Rasulullah (s)'ı çıkarıp uzatınca size, inancınıza konu olduğunu anlayıverirsiniz. Böylesi bir durumda o "esatiru'l-evvelin" (evvelkilerin hikayeleri) değil, bir inanç manzumesidir.

Cahiliye çağının ataperestleriyle çağımızın ataperestlerinin ortak bir saldırı üslubu var: İslami değerleri zamanın müdahalesine açık tarihi bir olay olarak sergilemek. Çağlarüstü mesajı belli bir çağa, belli bir zaman dilimine hapsetmek; yani her çağın mesajı olan İslam'ı çağdışı bırakmak. Onların bu cinayetlerine tarih şuurundan yoksun müslümanlar da iki şekilde ortak olmaktalar. Birincisi geçmişe ilgisiz kalarak, ikincisi İslam'ın saadet çağını insanüstü, doğaüstü bir konuma yükseltip onu kutsayarak.

Tarih ve Amel

Tarihin akidemize konu olduğunu söylemiştim. Bu, akidenin tarihleşmesi ya da tarihin akideleşmesinden çok farklı bir şey. Belki '*akidenin tarihileşmesi*'dir. Zaman akidemize konu oluyor da amelimize olmayacak mıdır? Bu sorunun cevabı 'evet'tir ve 'niçin'i de mezhep vakıasında yatmaktadır.

Mezheplerin *fıkhi ekoller* olduğu gözönüne alınırsa bu olguyu fıkıhtan bağımsız değerlendiremeyeceğimiz açığa çıkar. Mezhepler İslam fıkhının yapısından kaynaklanan dinamizmin doğal bir sonucudur. Ne yazık ki İslam fıkhının dinamizmini temsil eden mezhepler, mensuplarının cehaleti ve taassubu sayesinde kaynaklandığı İslam fıkhının canlılığını temsil etmekten fersah fersah uzak bir konuma düşürülmüşlerdir günümüzde. Konumuz mezhepler olmadığından burayı geçiyoruz.

Fıkhın tariflerinden biri de, kişinin lehinde ve aleyhinde olanları delilleriyle birlikte bilmesi biçimindedir. Bu klasik tariften yola çıkarsak fıkhın sadece ilmi disiplinlerden bir disiplin değil bir hayat, daha yaygın adıyla bir hal ilmi (ilm-i hal) olduğu anlaşılır.

Bir mü'min için '*ilm-i hal*' hayatla et ve tırnak gibi içiçe bir mefhum; belki hayatın ta kendisi. Hal'in ilmine vakıf olmak her mü'min için farz-ı ayn. Tarih ise, halimizi tanzim eden ilkelerin aktığı tek kaynak. Mezhep imamları bu ilkeleri bizim için tanzim ve tasnif eden emektar kadro. Mukallid olduğumuz sürece içiçe yaşadığımız bu kadroyu tanımak ve tanıtmak bizler için vazgeçilmez bir görev.

Mezhep vakıasıyla içiçe yaşadığımız bir gerçek. Bu vakıa İslam coğrafyasında evrensel İslami hareketin yaptığı son ataklar sayesinde tüm canlılığıyla yeniden gündemimize geldi. Dinlerini bile unutmaya yüz tutmuş insanlar bu gelişen hadiselerle 'mezhep'lerinin farkına yeniden vardılar. Bir mezhebe mensup olduklarını bunca zaman sonra da olsa yeniden hatırlatan gelişmeler yaşadılar.

Aslında günümüzdeki mezhep tartışmalarının tek faydalı yanı belki de bu olsa gerek. Gerçi, dinleriyle ilişkileri kopma noktasına gelmiş bir toplumdan mezhepleriyle sıcak ilişkilere girmesini kimse bekleyemez. Dine lakayd kalanların mezhep olayı karşısında sergiledikleri göstermelik has-

sasiyetin temelinde üzüm yemek değil bağcıyı dövmek gibi artniyetli bir maksat yatmakta.

Bir çok konuda olduğu gibi dengesizliğe kurban verdiğimiz vakıalardan biri de mezhep. Tarihteki çarpık anlayışların, bir benzeriyle günümüzde de sürdüğünün belirtisidir bu. Amacımız 1300 yıldır kabuk bağlamaya yüz tutmuş yarayı kaşıyarak kanatmak değildir, olmamalıdır. Ancak sağlıksız yaklaşımlara dikkat çekmek de görevimiz. İmam Azam'la ilgili bir çalışmada bu konuya da bir kaç cümleyle temas etmeyi pratik açıdan faydalı buluyoruz.

İfrat ve Tefrit Arasında

Mezhep konusundaki ifrat tavrın ayırıcı özelliği mezhepdaşlığı dindaşlıktan önde tutması, mezhep taassubunun din taassubuna galebe çalmasıdır. Kişinin mezhep taassubunun, meşru sınırları zorlayarak "ben haktayım" yerine "hak benim" deme cüretkârlığını göstermesidir. Bu ifrat tavrın uç noktası -hoşlanmadığımız isimle- 'mezhepçilik' yapmaktır ki, bu durumda mezhep, takip edilen bir fıkıh ekolü olmaktan çıkıp tezgahta pazarlanan, tüketime elverişli bir metaya dönüşmüştür. Kişinin mensup olduğu mezhebe bundan daha büyük bir hakaret yapabileceğini düşünemiyorum. Bir simitçinin simit tablasına bakışıyla böyle birinin mezhebe bakışı arasında fark yoktur.

Bunda -Allah taksiratlarını affetsin- kuşağımıza üstadlık yapanların olumsuz tavırlarının payını unutmamak gerek.

Bir çoğu çağımızda yaşamış kimi İslam alimlerine olumsuz isimler takıp onları olmadık ithamlara maruz kılarak gençliğe atış hedefi göstermek, toplumlarına emeği geçmiş, İslam ilim ve kültür mirasına inkar edilemez katkılarda bulunmuş bu insanları bir tahripçi, mezhepsiz, hatta mezhep düşmanı gibi tasvir ve tavsif etmek bu muhterem büyükleri-

mizden bizim kuşağımıza kalan tatsız miras olmuştur. Bunun açtığı en büyük yara *ilme ve ihtisasa hürmetin kalkmasıdır.*

Bir şeyleri 'muhafaza' etme gayretiyle yola çıkan bu insanlar bilmeden bindikleri dalı kesmişlerdir. "İlme ve ihtisasa hürmet" işte bu dal idi. Bir nesle vaziyet etme makamında olanlar bu kötü çığırı açınca kendilerinin yıkmağa çalıştıkları tavra geçit açmış oldular. Süpürmek isteyen herkes o geçitten girdi. Hadleri aşmak işi, elbette sadece ustalara mahsus değildi. Bu konuda çıraklar daha cür'etkâr davrandılar ve bir Frankeştayn gibi ustalarını da yediler. Ardından bu çığırı açanlar da ne olduğunu bilemedi. Açtıkları kötü çığırı tashih etmek gibi bir fazilete yanaşmadan göçtü bazıları. Artık ortalık bomboştu. Herkes her istediğini 'eleştirmek' adı altında silip-süpürebilirdi.

Her tefrit bir ifratın gayri meşru çocuğudur. Mezhep konusunda da böyle oldu bu. Kendisini mezhebi savunma makamında gören insanlar İslam kültür mirasına ciddi katkılarda bulunmuş kimi eski-yeni ulemayı seviyesiz ve gayri ciddi bir biçimde 'mezhepsiz'lik suçlamasına hedef kılınca buna gösterilen tepkiler de aynı cinsten oldu.

Artık hadler aşılmış, sınırlar geçilmişti. İhtisasın dışındaki konularda konuşmak adeta moda olmuştur. 'Yeterlilik' gibi bir ölçü çoktan unutulmuştu. Kamuoyu aleyhte söylenen sözlere inanmaya oldukça yatkın hale getirilmiş, bu konudaki hassasiyet *kör taassuba* kurban edilmişti. Bu durumu bir kelime çok iyi karşılıyordu: *'Süpürücülük.'*

Ustaların bu tavrı çıraklara geçince durum daha bir vahimleşti. Doğurdukları *tefrit* tavrın eline *süpürücülük* gibi bir silahı veren 'ifrat tavır', sonucun böylesine vahim boyutlara ulaşacağını tahmin etmemişti. Kendlierini 'gençliğin mimarı' yerinde görenler, dışardan gelen en ufak etkiye anında tepki gösteren temelsiz binaya değil de, bu çürük binayı sal-

layan rüzgara buldular kabahati. Bu nedenle çeviri eserlere karşı anlamsız bir savaş başlattıkları gibi yerli malı olmayan alim ve düşünürlere de pek iyi gözle bakmadılar.

Güneşin zararlı ışınlarını süzerek ondan istifade etmek yerine güneşi karartmaya çalışmak demeye gelen bu tutum sonsuza dek süremezdi. Müslüman kamuoyu ile İslam'ın evrensel kültür mirası arasına çekilen suni setler tüm çabalara rağmen fazla dayanamayarak bir yerlerinden yıkılıverdi. Bu bir gelişmeydi. Ama pek sağlıklı olduğu söylenemezdi. Bu kez hazırlıksız yakalanmanın hazımsızlığı baş gösterdi. Dengesizlik, karşı uçta bir düşman kardeş daha kazanmıştı kendisine.

Bütün bu 'muhafazakar' tavırlar adeta yeni bir dalgaya yataklık etmişti. Bu dalganın genç mensubu, 'din' adlı bu zorlu ve meşakkatli yolun elde kor tutan yolcusu olma liyakati içinde öncülere ulaşmanın ne denli gayret ve çaba isteyen zor bir iş olduğunu anlayınca, çok daha kolay ve ucuz bir yöntem geliştiriyordu: Liyakatiyle ispatlayamadığı yoldaki varlığını cinayetiyle ispatlamak... Ve başlıyordu dilinin keskin yanıyla kendinden öcne yola çıkanları silip-süpürmeye. Kahramanımızın ilk kurbanı son dönem alimleri oluyor; ardından inhitat ve durgunluk dönemlerinin tüm mirası temizleniyor; sıra müçtehit imamlara geliyordu. Onlar da göz kırpmadan temizlenince sadr-ı İslam'daki üç kuşak çıkıyor önüne. Yerli ve yabancı müsteşriklerin yardımıyla onların da süpürülmesi üzerine yolda Rasulullah (s) (sünnet) ve bir de kahramanımız kalmıştır. Eğer cür'eti onu da temizleyecek kadar gözünü bürümüşse muradına ermişliğin verdiği doygunlukla artık yapacağı şey bellidir: Ya yolu terkedip kendine temizleyecek yeni yollar arayacak, ya da cinayet aletini şahsına çevirerek manevi bir intiharla bu serüveni tamamlayacaktır.

Mezhepli mi? Mezhepçi mi?

Bu süpürücülük serüveninde mezhep imamlarının ve mezheplerin temizlenme gerekçesi de vardır: Mezhepler ayırıyor, bölüyor, parçalıyor; ümmetin vahdetini engelliyor...

Sahiden doğru mu bu? Ayıran, bölen mezhepler mi? Mezhep imamlarının hayatları, düşünceleri, içtihatları ve verdikleri mücadele gözönüne alındığında böyle bir şeyi iddia etmek doğru olur mu?

Şöyle bir itiraz yapılabilir. O halde tarihte ve günümüzde mezhep adına yaşanan bir yığın tatsızlığı ne yapalım; nereye yerleştirelim? İslam tarihinin bunca netameli sayfasını yok mu sayacağız?

Elbette değil. Mezhep kışkırtıcılarının ve mezhebi saltanatları için bir kaldıraç olarak kullanan zalim yöneticilerin halkın *cehalet*inden ve alimlerin *taassub*undan yararlanarak körükledikleri mezhep tartışmaları, çatışmaları elbette görmezden gelinemez. Hatta ibret almak için bu gibi olayları müstakil olarak ele alıp işlemek ve müslümanların istifadesine sunmak da yapılacak hayırlı çalışmalar cümlesinden.

Ne ki iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekiyor: *Mezhepli olmakla mezhepçi olmak*. Ayıran *mezhepler* ve *mezhepliler* değil, mezhep taassubunu din taassubuna eş ya da daha üstün tutan *mezhepçiler*dir. Bu kesim yüzünden mezhebin hayatımızdaki yerini küçümsemek ya da kestirmeden onu yok sayıp inkar etmek ne büyük hamakat. Mezhepçi ya da mezhepsiz değil *mezhepli* olmaktır itidal. Mezhepli olmak; *fıkıhlı* olmak, fıkha dayanmak, hukuksuz iş yapmamaktır. Korkulacak şey hukuka dayanmak değil, heva ve heveslere uymaktır.

Mezhep anlayışında ortaya çıkan bu dengesizlikteki en büyük payı kişilerin mensubu oldukları mezhebi tanımayışlarına veriyorum. Bir mezhebin tanınması için elbette o

mezhebin nisbet edildiği şahsın tüm boyutlarıyla tanınması gerekmekte.

Mukallidlik hiç bir dönemde, günümüzdeki gibi çarpık ve ucuzcu bir anlayışın adı olmamıştı. *Müçtehid* olmanın yüksek bedelini ödeyemeyenlere mukallid olmaktan başka yol kalmıyordu. Ancak mukallid olmak, bir mezhebe mensup olduğunu söylemek, şimdi sanıldığı gibi öyle basit ve külfetsiz bir iş miydi? Mukallid olmanın da bir bedeli yok muydu? İnsanlar ben *hanefîyim*, ben *şafiiyim* vs. deyince gerçekten Ebu Hanife'yi ya da Muhammed b. İdris eş-Şafiî'yi taklid etmiş mi oluyorlardı? Bir mezhebe mensup olmak için sadece dil ile "ben falanca mezheptenim" demek yetiyorduysa, bu, kişinin kendi mezhebini, genelde mezhep olayını hafife aldığının bir göstergesi değil miydi?

Mezhebin İşlevi

Mezhep insanlardaki 'akletme' ve 'düşünme' melekesini atıl bırakan bir kurum değil, aksine toplum içerisindeki eğilimleri meşru sınırlar dahilinde yaşatarak, kulluk görevini îfada kendisine tanınan manevra alanı içerisinde kişiliklere en uygun anlayışı özgürce seçme hakkının tanınmasıdır. *Irsi* bir olay gibi kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçen; bir *miras* gibi babadan evlada kalan bir kurum sanmak, mezhebi atıl bırakmaktır. Takım tutmakla mezhep tutmak arasında fark olmalı. Futbolun futbolseverlere ve amigolara ihtiyacı olabilir. Ama mezhebin 'mezhepsever'lere ihtiyacı yoktur. Mezhep, *kulluk yarışında bir yürüyüş üslubudur*. Onun toplum içerisindeki işlevi 'moral değer'den daha ileri bir işlevdir.

Mezhep kışkırtıcılığı yaparak geçimini temin eden çevreler eğer niyetlerinde samimilerse tamamen bir ünvan haline sokulup işlevsizleştirilen mezhebe, yeniden, doğuş yıllarındaki dinamizmi kazandırmaya çalışsınlar. Sureta

mezhepli, cahil kitleleri bu konuda aydınlatmaya çalışsınlar. Mensup olduğu mezhebi tüketerek övünmek yerine onu üreterek yüzünü ağartsınlar.

Bütün bunları yapabilmek için bilmek gerekmekte. Kişi bilmediği birinin nesini taklid edecektir?

Bugün, büyük imam Ebu Hanife (r)'nin, kendisini taklid edenlerce layıkıyla tanınmıyor oluşunun izaha gelir bir yanı yok. İslam hukuk okulları içerisinde en önemli yerlerden birini işgal eden İmam'ın tanıtılması; onun fıkhı yanında, hayatını adadığı siyasi inanç ve düşüncelerinin derinlemesine incelenmesi, tartışılması herkesten önce "ben hanefiyim" diyenlerin vefa borcudur.

İmam'ın tanıtılması gerekliliğinin bir hatır-gönül meselesinden ibaret olduğu sanılmasın. İslam hukukundaki tartışılmaz yeri, çoğunluk mezhebinin imamı oluşu, emsalleri içeresinde hak ettiği 'büyük imam' sıfatı, dünya hukukuna yaptığı katkılar, mücahede ve mücadelesi, zalim yöneticiler karşısında hak sözde sebatı... Bütün bunlar Ebu Hanife (r)'nin meziyetlerinden sadece bazıları. Onu değişik açılardan değerli bulanlar; kendilerince önemli buldukları meziyetleri öne çıkararak tanıtmışlardır.

Mesela o bir fakih olarak, bir müçtehid olarak, bir zahit olarak, bir abid olarak öne çıkarılmış ve defalarca işlenmiştir. İmam'ın bütün bu boyutları üzerine çalışmalar yapılmış ve kitlelere de hep bu yönleriyle tanıtılmıştır. Ancak Ebu Hanife'yi "imam-ı azam" kılan, emsallerinde ondaki kadar açığa çıkmayan siyasi mücadelesi ve 'mücahid alim' kimliğidir. Değilse fıkıhtaki üstünlüğü olsun, zühd ve takvadaki üstünlüğü olsun emsallerince aşılamayan, ulaşılamayan üstünlükler değildir. Zaten fıkhi ekolleri böyle bir düzlemde ele almak da doğru değildir. Usulcülerin de kabul ettiği gibi her fıkhi ekolün zayıf ve güçlü tarafları mevcuttur. Bu açıdan mutlak bir ölçüyle şu mezhep şöyledir, bu mezhep böy-

ledir gibi kesin ve toptancı hükümlere varmak ilmi bir yaklaşım olamaz.

Bir Siyaset İmamı

Tekrar vurgulamak gerekirse Ebu Hanife (r)'yi emsallerinden ayıran en bariz özellik onun siyasi boyutudur. O yalnız akâid ve fıkıhda değil; aynı zamanda '*siyasette de imam*'dır. Ve onu İslam tarihi içerisinde farklı bir yere oturtan da, sonunda hayatına malolan bir mücadeleyi bir ömür yılmadan sürdürmüş olması ve bu alanda '*cihad*' ve '*içtihad*'ı birleştirmesidir. Ümmetin siyasi bir irtidatla yüzyüze geldiği çağımızda, onun siyasi boyutu daha bir önem arzetmekte.

O halde, '*İmam Azam fıkhı*'nın ve zühdünün gördüğü ilgi, '*İmam Azam siyaseti*'nden niçin esirgenmiştir? Niçin, İmam Azam, erbabınca zaten bilinen yönleriyle ele alınıyor da verdiği tarihi mücadele geçiştiriliyor, gereken önem verilmiyor?

Bunun nedenlerinden bir kaçını sıralayalım:

1. Hanefiliğin, İmam Azam'ın bir ömür mücadele verdiği ısırıcı melikler, sultanlar, halifelerin vesayeti altında yayılmak gibi garip ve çelişkili bir kaderi yaşamış olması.

Bu durumda hanefi olduğunu söyleyen zalim yöneticiler kendi aleyhlerine olacak bir tavrın tanıtılmasından tabiatıyla hoşlanmayacaklardı. İmam Azam'ın siyaseti *muhalif siyaset* olduğu için onun fıkhındaki muhalif ögeleri de ustalıkla gizlemişler ya da gizlenmesine, aktarılmamasına çalışmışlardır.

2. İmam Azam'ın müktesabatının varisi olan öğrencileri, içinde yaşadıkları siyasi ortam gereği, İmam'ın siyasi mirasını üstlenememişler, hatta bu mirası aktarmaktan çekinmişler, onun adına izafe ettikleri eserler e imamlarının siyasetini, fıkhının siyasi boyutunu ve siyasi mücadelesini al-

mamışlardır. Bu yapılamayınca İmam Azam siyaseti İmam Azam fıkhının imkanlarından mahrum kalmış, hatta İmam'ın '*muhalif fıkhı*' mevcut yönetimlerin de manevi baskısı ve sonrakilerin katkısıyla '*muvafık fıkıh*' ve '*mutabık fıkıh*' haline getirilmeye çalışılmıştır.

3. İmam Azam'ın fıkıhta emsallerini hayli geride bırakacak varisleri olmuş ancak *İmam'ın siyasi mücadelede varisi olmamıştır*. Yani, İmam Azam'ın fıkhına ve ilmine talip olan talebeleri çıkmış, onun siyasetine ve muhalif hayatına talip olan öğrencisi olmamıştır. Ebu Hanife'nin halefleri sadece fıkıhta haleftir, siyasette değil. Onun siyasî geleneğini yaşatma konusunda pek istekli davranmadıkları için İmam Azam fıkhının elde ettiği imkanlardan İmam Azam siyaseti mahrum kalmıştır.

Bu sözlerimizden İmam Azam'ın güzide öğrencilerine tarizde bulunduğumuz sonucu çıkarılmamalı. Onlar emsalleri arasında cidden ilimde temayüz etmişlerdi. Gerek İmam'ın fıkıh mirasının bugüne gelmesindeki inkar edilemez katkıları ve gerekse kendilerinin bizatihi İslam fıkhına getirdikleri yeni soluk sayesinde övülmeyi fazlasıyla hak etmişler, İslam ilim tarihindeki haklı mevkilerini gösterdikleri liyakatle ispatlamışlardır.

Ebu Hanife'nin otuz senelik hocalığının hasılatı olan sekiz yüz öğrenci içerisinden ellisi kaynaklardan fıkhi hüküm çıkarabilecek seviyedeydi. Bunların içerisinde 'müçtehid' payesi taşıyanların en ünlüleri ise Ebu Yusuf, Muhammed ve Züfer. Bu talebeleri içerisinde onun sağlığında destek verdiği 'kıyam'lar karşısında, imamlarının hassasiyetine saygı duyup onu benimseyenler çoğunluktaydı. Hatta bunlar zamanın halifesine karşı kıyam eden Nefsü'z-Zekiyye Muhammed'in kıyamına katılana 70 hac sevabı verileceğini söyleyerek, Kûfe halkını saltanata karşı kıyama teşvik ediyorlardı.

Şu da bir gerçek ki, İmam'ın isim yapmış öğrencileri, İmam'ın net ve tavizsiz siyasi tavrını maslahata uygun bulmamış olacaklar ki, şehadetinden sonra bu tavrı sürdürmeye yanaşmadılar. Hatta öğrencilerinden Züfer b. Hüzeyl (öl. 158 h.) teklif edilen görevi reddettiği halde ünlü öğrencisi Ebu Yusuf, İmam'ın reddettiği görevi almakta bir beis görmedi. Elbette kimse Ebu Yusuf'u 'saray mollası' olmakla suçlayamazdı. En azından onun Kitabu'l-Harac'ına bir göz atmak bunu anlamak için kâfidir. Ebu Yusuf'un yönetime karşı gösterdiği tavrın temelini 'maslahat' oluşturuyordu. Ancak saltanat sahibinin hatırı hoş olsun diye saltanata medhiye dizmedi. Aksine kitabında verdiği tüm örnekleri Nebi ve raşid halifeler döneminden verdi. Kitabında ne Emeviler'den ne Abbasiler'den hiç bahsetmemesi, onların adını bile anmaması elbette boşuna değildi. Hatta başyargıçlığı döneminde halife ve halifenin karısı aleyhine hükme bağladığı dâvâlar bile olmuştu. Gerek görevi süresince baktığı dâvâlarda, gerek bir hukuk kitabı olan Kitabu'l-Harac'ında yaltakçılığa ve dalkavukluğa rastlanmadığı da ayrıca belirtilmeli.

Bütün bunlara rağmen hüküm cümlemiz bu güzide insan için de geçerlidir. Ebu Yusuf da dahil talebelerinden hiç biri onun siyasi mirasını üstlenmemiş ve yaşatmamıştır.

Yukardan beri müsbet özelliklerini sıraladığımız Ebu Yusuf'un, ayyaşlığıyla ünlü Abbasi sultanı Ebu Cafer Mansur'un yargıçlığında bulunması bir yana, bir hukuk ve siyaset kitabı olan Kitabu'l-Harac'ında İslam siyasetinin en temel meselelerine hiç değinmemiş oluşu elbette gözden kaçmıyor.

İslami yönetimin şûra esasına dayandığı gerçeği, zalim ve zorba bir yöneticinin hukuki durumu; zor kullanarak ümmetin başına musallat olmuş bir 'zorba'nın imametinin caiz olup olmadığı gibi konularda bir tek cümleye rastlamak mümkün

değil. Zalim yöneticiye karşı kıyamın hükmü; zorba sultan yerine adil bir imam nasbetmenin gerekliliği gibi konulara Kitabu'l-Harac'da cevap aramak nafile.

Özetle, eğer sorumluysa, diğer öğrenciler gibi İmam'ın bu ünlü öğrencisi de yazdıklarından değil, yazmadıklarından sorumludur.

İşte bütün bu nedenlerden dolayı İmam'ın siyasi boyutu ya unutturulmaya çalışılmış ya da fıkhının ve zühdünün ardına saklanmıştır. Onun siyasi hayatına vakıf olanlardan bazıları ise kendi başlarının selameti açısından böyle bir konuya girmemeyi yeğlemişlerdir. Bunca asır sonra biri kalkıp da İmam Azam siyasetini tüm boyutlarıyla ortaya koymak istese, bir sağır duvara tosladığını hayretle görecektir.

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı halefsiz kalan İmam'ın siyasetini birinci ağızlardan almamız mümkün olmamakta. Öğrencilerinin ona nisbetle yazdıkları eserler, bize bu konuda bir şey söylememek hususunda direnmektedir. Bu büyük şanssızlık karşısında, hüznünüzü menakıp kitapları ve İmam'ı konu alan tarihler teskin etmektedir. Burada ünlü Mezhepler Tarihçisi merhum M. Ebu Zehra'nın, Abdulhalim el-Cündî'nin ve Mevdudi'nin çalışmalarını takdir ve şükranla anmak gerekmekte.

Belirtmekte yarar umduğum bir şey var: Bir mü'minin hayatının siyasi, ameli, ibadi, ekonomik, sosyal, itikadi vs. gibi bölünemeyeceği gerçeği. Öz ifadesiyle "*siyaseti ibadet, ibadeti siyaset*" olan İslâm, hayatın her alanını kuşatan mükemmel nizamıyla mensuplarının hayatında bir boşluk bırakmamıştır. İslam'ın yapısından kaynaklanan bu hakikat kimsenin inkar etmeye yeltenemeyeceği kadar açık ve nettir.

İmam Azam'ı anlatırken kullanmak zorunda kaldığımız terminoloji (siyasi hayatı-fıkhi hayatı)'den yola çıkılarak böylesine laik bir anlayışa prim verdiğimiz sanılmasın.

Hoş, fıkıhtan bağımsız bir siyaset, hayattan bağımsız bir ilim, ibadetten bağımsız bir siyasi mücadele mümkün de değildir ya. Özellikle İmam Azam gibi inandığı gibi yaşayıp, yaşadığı gibi inanan birinin hayatında nasıl böyle laik unsurlar olabilir.

İmam Azam fıkhının İmam Azam siyasetinden bağımsız olması elbette düşünülemez. Kaldı ki uzun çalışmalar gerektiren "*İmam Azam Fıkhı'nın Siyasi Boyutu*" ya da "*İmam'ın Siyasi İçtihatları*" araştırılmayı bekleyen bakir konulardır. 'İmam Azam siyaseti' tam manasıyla ancak bu konularda yetkin araştırmalar yapıldıktan sonra ortaya konur.

Bizim yapmaya çalıştığımız, şehadetle taçlanan ve zalimler karşısında sonuna dek eğilmeyen bir başın uğruna feda edildiği '*İmam Azam siyaseti*'ne bir giriş denemesidir.

II. HAYATI

1. KUFE

Zaman ve mekan ferdin kendisinden kayıtsız kalamayacağı iki unsur. İmam'ın yaşadığı "çağ"ı özetledik. Topu topu yarım yüzyıl içinde nurun nasıl zulmete dönüştüğünün en tipik misaliydi bu çağ. Şimdi de kişinin üzerinde en çok iz bırakan çevresel faktörlerden biri olan mekan'ı; yani "Kûfe"yi tanıyalım.

Bölgede İslam ordusunun konaklayabileceği tek yerleşim merkezi olan Enbar'ın bataklıktan dolayı bol sivrisinekli olması askeri rahatsız ediyordu. Durumu Hz. Ömer'e bildiren Sa'd b. Ebi Vakkas, halifeden Medine ile arasında deniz olmayacak bir yerde yeni bir yerleşim merkezi kurma emrini aldı. Böylece h. 17'de Kûfe kurulmuş oldu.

Askeri maksatla kurulan bu kente ilk yerleştirilenlerin Yemenliler olduğunu söyler Belazuri. Kûfe adı verilen bu mekanın hem kurucusu hem de ilk valisi Sa'd b. Ebi Vakkas. Ne ki yeni kentin halkı sık sık onu Halife'ye şikayet etmektedir. Halife, bu şikayetlerden dolayı Hz. Sa'd'ın yaptırdığı kamıştan evi gönderdiği müfettişe yaktırır; lakin şikayetler yine kesilmez. Hz. Sa'd onlar için şu bedduayı yapar:

"Allah'ım hiç bir yöneticiyi onlardan, onları da hiç bir yöneticiden memnun etme!"

Vali değiştirilerek yerine Ammar b. Yasir atanır. Bu kez "yönetimde zayıf kalıyor" gerekçesiyle şikayet edilen odur. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle der:

"Kûfe halkını benim gözümde kim mazur gösterecek? Onlara güçlü birini tayin etsem onu azgın ve facir gösteriyorlar, zayıf birini tayin etsem küçümsüyorlar."

Bu olaylardan da anlaşılacağı gibi Kûfe'nin ilk yerlileri olan araplar çok geçimsiz ve vefasızdırlar. Gerçek şu ki; Kûfe daha sonraları sırasıyla Hz. Ali'ye, Müslim b. Akil'e, Hz. Hüseyin'e ve İmam Zeyd'e de yâr olmayacaktır. Hz. Sa'd'ın dediği gibi; kimse onlardan, onlar da kimseden memnun olamayacaklardır.

2. DEDEDEN TORUNA

Kûfe'de doğan İmam Azam'ın aslen arap olmadığında bütün kaynaklar müttefiktir. "Nerelidir?" sorusuna cevabı ilk kaynaklardan arayacağız:

O'nun hakkında yazılmış derli toplu ilk ciddi kaynaklardan olan *Mekkî* (öl. 568/1172)'nin *Menakıb-u Ebi Hanife*'sinde dedesinin "Zota" adında biri olduğunu yazar. İmam'a ait çaplı bir menakıp yazan *Kerderî* (öl. 827/1423) de aynı bilgiyi doğrulamakta.

Her iki kaynakta da, İmam'ın nesebi (soyu) bahsinde gerçek nesebin "takva" olduğunu hatırlatarak bu konudaki ayet ve hadisleri sıralama gereği duymuşlardır. Bu biraz da o çağın toplumsal psikolojisinden kaynaklanmaktadır.

İmam'ın dedesi Zota aslen Kabilli bir Farstır. Kendisi mecusî iken bir muharebede esir alınıp Kûfe'ye getirilmiş, müslüman olup orada yerleşmiştir. Zota'nın Kûfe'ye getirili-

şi hususunda bir ipucu verebilir düşüncesiyle *Fütûhu'l-Buldan*'da bulduğumuz şu bilgileri aktaralım: "Kadisiye'de ünlü İranlı komutan Rüstem'in dört bin seçme askeri vardı. Bunlara "Cünd-i şehinşah" deniliyordu. Kisra'nın ordusu bozguna uğrayınca bu seçme askerler istedikleriyle andlaşma yapmak, istedikleri yerde konaklamak ve kendilerine tahsis (ata') verilmesi şartıyla teslim oldular. İstedikleri kendilerine verildi. Onlar da Temimoğulları'ndan Zühre b. Sa'd ile anlaştılar. Zühre onlara biner dirhem tahsisat verdi. Bunlara "Furs" derlerdi. Sonradan İbn Ziyad (vali) onların bir kısmını Şam ve Basra'ya yerleştirdi. Onlar da oradaki esirlere katıldılar. Kazvin'de yaşayan esirler de Basra'daki esirlerin bir takım şartlarla müslüman olduklarını haber alınca aynı şartlar üzerine onlar da müslüman oldular. Kûfe'ye gelip orada yerleştiler."[1]

Kuvvetle muhtemeldir ki Kûfe'ye yerleşen bu mühtedi esirler arasında Zota da vardır. Zota Hz. Ali'ye çok bağlıydı. Hatta o dönemde Halife'ye ancak varlıklıların yiyebildiği bir çeşit tatlı ikram etmişti.

Zota'nın oğlu Sabit de Hz. Ali'nin duasını almış, halife onun nesline Allah'tan hayır ve bereket niyazında bulunmuştu.

Savaş vs. yoluyla müslüman olan a'cemi (arap olmayan)ler arap ırkçılığının devlet politikası haline getirildiği Emevi uygulamalarını görünce Emevi muhalefetini temsil eden Ehl-i Beyt'e kendilerini daha bir yakın hissettiler. Bu sempati daha sonra Ehl-i Beyt mensuplarının aşırı zulümlere maruz kalmasıyla dostluğa ve fiili yardıma dönüşecektir.

İmam'ın doğumundan önceki yarım yüzyıl bir kıyamlar dönemidir. Babasının ve dedesinin bu kıyamları görerek, duyarak yaşadığı düşünülürse Ebu Hanife'nin yetiştiği ailenin sosyal ve siyasal tercihleri tahmin edilebilir.

1. *Belazuri, Futûhu'l-Buldan, s. 387.*

Adı Numan. Künyesi Ebu Hanife. Lakabı İmam Azam (büyük imam) Baba adı Sabit. Doğum yeri Kûfe. Doğum yılı hicri 80 (699 m.).

Zamanın halifesi Mervan oğlu Abdülmelik, Kûfe'de oturan Irak genel valisi ise döktüğü kanlar ve işlediği cürümler sebebiyle adı tarihe "zalim" olarak geçen Haccac b. Yusuf.

İmam ömrünün elli iki yılını Emeviler, onsekiz yılını Abbasiler döneminde yaşadı. Haccac döktüğü kanda boğulduğunda onbeş yaşındaydı. Ömer b. Abdülaziz'in kutlu çağını gördü.

Daha sonra Irak valileri Yezid ibn Muhelle ve Nasr ibn Seyyar'ın Irak'ta estirdikleri devlet terörüne şahit oldu. Emevi zulmünün Irak'taki son temsilcisi olan İbn Hubeyre eliyle saltanatın hışmına uğradı. İmamet ve saltanatın birbirine hasım mensupları, İmam'ın şahsında, tarihin bu kesitinde bir kez daha karşı karşıya gelmişlerdi.

Tüm haşmet ve dehşetine rağmen bütün benzerleri gibi korkunç tarrakalarla yıkılan Emevi saltanatı ve eski zalimlere musallat edilen yeni zalimler... Bütün bu fırtınaların koptuğu kent Kûfe.

Devrimler ve karşı devrimler, zulümler, kargaşalıklar, ihanetler, kıyamlar ve kıyımlar kenti Kûfe. Abbasoğullarına bir süre başkentlik de yapan bu şehir tüm olumsuz yanlarına rağmen kurban verme geleneğini bozmuyor. Hicr b. Adiyy ve Said b. Cübeyr'le başlayan kurban imamlar zincirine bu kez büyük bir halka daha ekleniyordu: İmam Azam. Ebu Hanife, Abbasi halifesi Ebu Cafer Mansur zamanında çeşitli acılar ve işkenceler altında hicri 150 yılında (m. 767) şehid edilecektir.

Ebu Hanife hayatını öğrencilerine anlatırken, daha küçük yaşta Kur'an, kıraat, hadis, nahiv, edebiyat, şiir, kelâm gibi o günün gözde ilimlerini tahsil ettiğini belirtecektir.

Bu ilimler o dönemin en geçerli ilimleridir. Günün modası kelamda o denli ileri gitmiştir ki *Mekkî*'nin naklettiği kendi ifadesine göre insanlar Ebu Hanife'yi parmakla gösterir olmuşlardır. Mu'tezileyi anlatırken değindiğim sebepler dolayısıyla güçlenen kelam ilmi Basra'da zirveye ulaşmıştı. Bu kent fırkalararası tartışmaların merkezi durumuna gelmişti. Ebu Hanife, bu yüzden Basra'ya yirmi kez gidip geldiğini, hatta orada altı ay kalıp Mu'tezile, Haricîler ve daha başka fırkalarla bizzat tartışmalara girdiğini anlatmakta.

İmam'daki üstün deha bu dönemde farkedilmiş; muarızlarını kendine özgü akıl yürütmeler ve mantık usulüyle altetmesi dikkatleri üzerine çekmiştir. Genç yaşta kendisini çağın sıcak fikir tartışmalarının ortasında buluveren Ebu Hanife, öğrenilmesi yıllar isteyen bir çok şeyi üstelik hayatın içinden öğrenmiştir. İleride, bu tartışmalar sırasında edindiği hayat tecrübesi, O'nun fıkhının belirgin özelliği olarak ortaya çıkacaktır. Bu özellik Ebu Hanife'nin mezhebinin 'kitabî' değil 'hayatî' (yani kitapların arasından değil hayatın damarlarından süzülmüş; bireyin ve toplumun sorunları, kişilikleri, yapıları, eğilimleri, zaafları gözönünde tutularak elde edilmiş) olmasıdır.

Zaten cins bir kafa yapısına sahip olan Ebu Hanife girdiği kelâmî tartışmalarda karmaşık meseleleri, mantık oyunlarını, zihin bilmecelerini bu konudaki olağanüstü yeteneğiyle kavrar ve çözer. Bunun onda bir melekę halini alarak onu emsallerinden farklı kıldığını daha sonraki olaylardan öğreniyoruz.

Kelâm'ın sonunun olmadığını anlayan Ebu Hanife ki-

mi tevafuki hadiselerin de yardımıyla fıkıh (İslam hukuku) ilminde yoğunlaşmaya karar verir. Kûfe rey ashabının merkezidir. Bu ekolün kadim öğretmenleri olarak Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ud gösterilmektedir. Bu silsile Mesruk, İbn Mes'ud'un öğrencisi Şureyh, Alkame, İbrahim en-Nehai ve en son olarak da İmam'ın hocası Hammad'a kadar uzanır.

Çağının ünlü fakihi Şa'bi'nin tavsiyesiyle Hammad'ın ders halkasında fıkıh okumaya başlayan Ebu Hanife, hocasının ölümüne kadar -yaklaşık yirmi yıl- sürdürür öğrenciliğini. Hatta bu esnada artık yetkinleştiği kanaatiyle ayrı bir ders halkası oluşturmayı aklına koymuşken hocasının geçici bir süre görevi kendisine bırakmasıyla bu işin zorluğunu anlamış, henüz bu konuda tam yetkinleşmediğini farkederek hocasının ölümüne kadar ayrılmamaya karar vermiştir. Hocası öldüğünde İmam kırk yaşlarındadır. Hammad'ın boş bıraktığı kürsüye geçerek otuz yıl o makamda bugüne kadar gelen içtihatlarını oluşturur. Rasulullah'tan kendisine kadar gelen ilim geleneğini İmam Azam kendisinden sonra en yetkin öğrencisi -aynı zamanda arkadaşı- İmam Züfer'e terkedecektir. Bugün 'Hanefilik' adını verdiğimiz fıkıh ekolünün temelleri işte bu otuz yılda atılmıştır.

Bu süre zarfında altmış bin (seksen üç bin diyenler de var) hukuki soruna çözüm getirmiş, yaklaşık sekiz yüz öğrenci yetiştirmiş, bunların içinden müçtehit olabilecek çapta insanlar çıktığı gibi, bunlardan bir çoğu İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerinde yargı makamında bulunarak Hanefi ekolünü yaygınlaştırmışlardır.

İmam'ın hayatının büyük bir bölümünü kapsayan öğrenciliği döneminde onun siyasi kişiliği de yavaş yavaş oluşur. Bir kişiliğin oluşmasında eğitimin ve eğiticilerin kimliğinin katkısı küçümsenemez. İmam'ın şahsiyetine damgasını vuran iki farklı ilim silsilesi vardır. Birini yukarıda saydık. Saydığımız bu silsilenin Rasulullah'a dayanan başka

ilim silsileleri içinde çok özgün bir yeri vardır. Bu özgünlük sözkonusu isimlerin takip ettikleri fıkıh usulünden çok yaşantılarında ortaya çıkan siyasi tavırlarında aranmalıdır.

Rasulullah'ta başlayıp İmam Azam'a ulaşan silsiledeki isimler yalnız usuli bir cerh ve ta'dilden, sika (güvenilir) olarak çıkmazlar. Aynı zamanda siyasi bir cerh ve ta'dile (Hadis usulü terimleridir. Rivayet zincirindeki kişilerin güvenilirliklerini araştıran bir ilim dalıdır.) tabi tutulduklarında, bu isimlerin *siyaset fıkhı*'nda da sika oldukları ortaya çıkar. Özelde İmam Azam'ın, genelde Hanefi fıkhının bu ilk taşıyıcılarının siyasi defterlerini açtığımızda önümüze kendi içerisinde ortak bir tavır geliştiren ve benzer özellikler taşıyan bir silsile çıkmaktadır.

Ebu Hanife'nin şahsiyetini oluşturan ikinci silsile ise Zeyd b. Ali, Abdullah b. Hasan, Muhammed Bakır gibi Ehl-i Beyt imamlarıdır. Ebu Hanife bunlardan ders almış, hadis nakletmiş, onların sohbetinde bulunmuştur. Bu imamlardan özellikle İmam Zeyd, Ebu Hanife'de derin izler bırakmıştır. İmam Azam bu hocasının kıyamını Rasulullah'ın Bedir'deki çıkışına benzetmiş ve onu zamanın "hak imamı" ilan etmiştir.

İmam'ın böylesi bir ilim geleneğine sahip olması onun siyasi tavırlarını belirleyen en önemli faktörlerdir.

İmam'ın siyaseti "muhalif" bir siyasettir. Ebu Hanife bir parça ümitlenip ardından ümitlerini yitirdiği Abbasiler'in ilk dönemi hariç bütün bir hayatını yönetime muhalefetle geçirmiştir. Çünkü, çocukluğunda yaşadığı Hz. Ömer b. Abdülaziz dönemi hariç her iki yönetim de istibdat ve zulümle saltanat sürmüşlerdir.

İmam'ın oldukça varlıklı bir aileden gelmesi ve kendisinin ticaretle iştigal edip maddi sıkıntı çekmemesi, hayattaki en büyük desteklerinden biri olmuştur.

Dede mesleği olan "Hazz" (bir çeşit dokuma kumaş)

imalatını kendisi de sürdürmüştür. Ticaretteki yeteneğini kısa sürede ispatlayan Ebu Hanife mamullerini uzak iklimlere kadar ihraç ettiği bir atölye de kurmuştur.

Kendisine çok itimat edilen bir tüccar olan İmam, aynı zamanda Kûfe'nin ayaklı emanet sandığıdır. Onun dillere destan takvası ve güvenilir kişiliği dost düşman herkesin gözünde onu "emin" kılmıştır. Bu cümleden olarak şehadetinde sandığından o zamanın devlet hazinesine eş kıymete haiz olan, elli milyon dirhem değerinde mal ve nakit çıkmıştır.

İmam'ın mali bağımsızlığı şu açılardan önemlidir:

1. Tarih boyunca alimler, hayatlarını ilme vakfettiklerinden geçimlerini başkasına ihtiyaç duymadan temin etme konusunda başarılı olamamışlardır. Bu durum onlar için en büyük zaaf sebebi olmuş, yönetimler de alimlere hep bu yanlarından yaklaşmak istemişlerdir. Alimler çoğu zaman, zalim yöneticiler karşısında müstağni kalamamışlar, kimi zaman ilmin vakarından taviz vermek zorunda bırakılmışlardır. Bu bazen öyle kötü sonuçlar doğurmuş ki; alimin ilmini parayla satın almak isteyen yöneticiler bununla alimleri etkisiz hale getirmek istemişler, başarabilirlerse onun ilmini saltanatlarına bir kaldıraç olarak kullanmışlardır.

Ebu Hanife'yi bu vartaya düşmekten alıkoyan sadece maddi bağımsızlığı değildi elbette. Varlık sahibi olmasa da, herkesce bilinen takva ve vakarıyla bundan başka bir tavır sergileyemezdi. Ancak ilminin vakarına toz kondurtmamasında maddi bağımsızlığının rolü inkar edilemez. Daha sonraları bir "ekmek teknesi"ne dönüşecek olan ilim, sahibinin karnını doyuran; lakin izzet kazandırmayan bir "meslek" halini almıştır. Bu yüzden de alimlerin yöneticiler üzerindeki caydırıcı etkisi kaybolmuş, onlara alınıp-satılan bir "meta" gibi bakılmaya başlanmıştır.

2. Ebu Hanife servetini, yalnız kendi ilminin vakarını muhafaza etmekte kullanmamış, çağdaşı olan alimlerin ve

öğrencilerinin de ihtiyaçlarını karşılayarak onları yöneti me muhtaç konuma düşmekten korumuştur.

Bir keresinde ünlü Muhaddis İbrahim b. Uyeyne dört bin dirhem borcunu ödeyemediği için hapse mahkum olmuştu. Arkadaşları onu kurtarmak için para toplamaya çıktılar. Ebu Hanife'ye de geldiler. Halbuki İbrahim b. Uyeyne Ebu Hanife'ye muhalifti. Onu ve meclisini kötülüyordu. İmam kendisini olur olmaz suçlayan bu zatın borcunun tamamını kendi cebinden ödeyerek daha önce başkalarından toplananları iade ettirdi.[2]

Bu olay üzerine İbrahim'in kardeşi Süfyan b. Uyeyne "*gözlerim Ebu Hanife gibisini görmedi*" demekten kendini alamayacaktı.

Çağdaşı olan İbn Ebi Leyla'ya, İbn Şübrüme'ye ve hatta hocaları Hammad ve Şa'bi'ye sürekli maddi destekte bulunur, onlardan muhtaç olanı gördüğünde onların vakarını zedelemeyecek bir biçimde ihtiyaçlarını gideririrdi. Yine bu cümleden olarak oğlu Hammad'a Fatiha'yı öğretmesi karşılığında bir alime bin dinar verdiğini *Mekki* nakletmekte.

Talebelerinin hem kalbî, hem ruhî ve hem de bedenî ihtiyaçlarını gideren İmam yoksul olan ünlü talebesi Ebu Yusuf'un ihtiyaçlarını karşıladığı gibi ailesinin de ihtiyaçlarını karşılardı.

3. İmam Azam fıkhını diğer fıkıh ekollerinden farklı kılan özelliklerden biri de ekonomi hukukuyla ilgili hükümlerdeki isabet ve hayata uygunluktur. Herkes bilir ki, bu gibi meseleleri en iyi bir biçimde meslekten anlayanlar çözebilir. İmam'ın mesleğinin ticaret olması İslam Ekonomi Hukuku için mükemmel bir fırsattır ve İslam Ticaret Hukuku bununla çok şey kazanmıştır.

İmam Azam, Beni Ümeyye yönetiminin olumsuzluklarına küçükten beri şahit olmuş, eline geçen her fırsatta onları

2. *Mekki, Menakıbu Ebî Hanife, s. 240.*

eleştirmekten geri kalmamıştır. Kendisinden hadis naklettiği hocası İmam Zeyd'in kıyamı Ebu Hanife için de zor yılların başladığı dönem olmuştur.

Kerbela katliamından kurtulabilen tek Hüseyin evladı olan Ali Zeynelabidin'in oğlu İmam Zeyd kendi adına izafe edilen bir ekolün (Zeydiye) de kurucusudur. İlimle meşgul olan İmam Zeyd çağın halifesi Hişam b. Abdülmelik'in küfür ve tahriklerine daha fazla dayanamayıp dedesinin yarım bıraktığı işi üstlenir.

Kûfe'de kendisine onbinler biat ettiği halde ceddine yapılan ihanet ona da yapılır. Kararlaştırılan gün geldiğinde kulaktan kulağa fısıldanan "Ya Mansur" parolasına bir avuç insan icabet eder.

İhanetin ardından gelen korkunç cinayetler, İmam Zeyd'in önce darağacına çekilip ardından yakılan cesedi ve oğlu Yahya ile Horasan'da, torunu Abdullah'la Yemen'de, sonu hep kan ve kıtalle biten kıyamlar...

İmam Azam Ümeyyeoğulları'nı hilafete müstehak olarak görmüyordu. Onlara hilafetin gasıbı olarak baktığı için İmam Zeyd'in Kûfe'de Emeviler'e karşı başlattığı kıyamı şöyle niteliyordu:

"*Onun bu çıkışı Rasulullah'ın Bedir'deki çıkışı gibidir.*"

Bu kadar tasvip ettiği bir kıyama niçin katılmadığı sorulduğunda şöyle diyordu:

"Yanımda insanların emanetleri var. Onları İbn Ebi Leyla'ya devretmek istedim kabul etmedi. Sorumluluğumu yerine getirmemiş olarak ölmekten korkuyorum..."[3]

Mekki'nin rivayetinde İmam Zeyd'in elçisi kendisine Zeyd'in kıyam çağrısıyla gelince elçiyi şöyle cevaplar:

"Eğer insanların, ceddi Hüseyin'i terkettikleri gibi onu

3. *Kerderi, Menakıbu'l-İmami'l-A'zam, s. 267.*

da yarı yolda bırakmayacaklarından emin olsaydım ona katılır, onun ardında cihad ederdim. Çünkü hak imam odur. Lakin ben ona malımla yardım ediyorum ki, onunla kendine uyanları koruyup kollasın." Sonra elçiye dönerek dedi ki: "Mazeretimi İmam'a ilet!" O elçiyle İmam Zeyd'e on bin dirhem yolladı. Başka bir rivayette ise hastalığından dolayı özür dilemişti.[4]

İmam Azam'ın İmam Zeyd kıyamındaki tavrını ve görüşlerini özetleyecek olursak:

a. Zalim otoritenin zulmüne karşı çıkışı Rasulullah'ın "Bedir Savaşı" kadar gerekli ve soylu bir çıkış olarak niteliyor. Zulmü ve zalimleri, bu benzetmeyle en ufak bir tevile yer bırakmayacak şekilde mahkum ediyordu.

b. Zalim sulta karşısındaki kıyâmın meşruluğunu onaylayarak şu hükmü veriyordu: "*Çünkü hak imam odur.*" İmam Azam'ın buradaki tercihinin illeti "olan"la olması gereken arasındaki "meşruiyet" farkıydı. O "olan" (status-quo)ı değil olması gerekeni tercih ediyordu. Bu tavrıyla Maverdi ve İbn Haldun gibi isimlerin daha sonra sistemleştirdikleri, bazılarının da kasıtlı olarak Ehl-i Sünnet'in tavrı diye lanse etmeye çalıştıkları "devletçi" siyaset tezini kökünden reddediyordu.

c. Mazeretin cinsi şu ya da bu, İmam meşru bir mazeret göstermek gerekliliği duyuyor, mazeretin meşruluğunu anlatabilmek için "İbn Ebi Leyla'ya vermek istedim, kabul etmedi." gibi bir ayrıntı verme lüzumu hissediyordu. İmam'ın yüksek karakterini ve cesaretini bilenler onun mazeret belirtirken de ciddi olduğuna inanmak zorundadırlar. Mazeret uydurduğuna inanmak ona hakarettir. "*...emin olsaydım ona katılır, onun arkasında cihad ederdim.*" deyişi mazeretinin ne denli meşru ve geçerli olduğunun belirtisi olduğu gibi kıyamı gönülden tasvibinin de ifadesidir. O böyle bir kıyama

4. *Mekki, Menakıb-ı Ebi Hanife, s. 239.*

mazeretsiz katılmamayı meşru saymamış, kendisi de mevcut halifeye rağmen "hak imam" kabul ettiği İmam Zeyd'den özrünün kabulünü istemiştir.

d. Meşru saydığı bir kıyamı mazeretinden dolayı canıyla destekleyemeyen ve kıyam liderinden bu hususta özürlü sayılmasını isteyen İmam Azam kıyamı malıyla desteklemiş, o günkü alım gücü çok yüksek bir meblağı İmam Zeyd'in elçisine vererek adeta özrünün keffaretini mâlî yardımla ödemek istemiştir.

"Eğer ben ve oğlum yalnız başımıza olsak dahi yine de sulta'ya karşı ayaklanırdık. İmam sırtına cübbe geçirmeyi beceren değil, kılıcını kuşanandır."

Tarihçiler İmam Zeyd'in bu soylu cümlelerini nakletse de sonucu bir felakete dönüşen bu kıyamın ibret alınacak kimi noktaları var:

Hicri 120 (m. 738)'de gerçekleşen İmam Zeyd kıyamı gerçekte aceleye getirilmiş bir kıyamdı. Bir şahidlik dolayısıyla Medine'den Kûfe'ye getirilen İmam Zeyd, Kûfeli Şiilerce ikna edilir. İçten içe kaynayan toplumsal huzursuzluk kendisini onun önderliğinde dışa vurmuştur. İmam Zeyd Kûfe'ye gelince, halk, onu beklenmedik bir ilgiyle ve tezahüratla karşılamış, bir önceki ihanetin (Kerbela) sızısını içlerinde bir ur gibi büyütenler ihanetlerinin faturasını ödeyip rahatlamak için İmam'ı ayaklanmaya teşvik etmişler, İmam da verilen sözlere ve gösterilen ilgiye bakıp razı olmuştur. Ne ki, altı ay gibi kısa bir sürede halledilmeye çalışılan hazırlıklar, organizenin olmaması ve en çetini Kûfe halkının o tanıdık ihaneti hareketin başarısızlığının ana sebepleridir.

İmam Azam bütün bunları Kûfeli biri olarak elbette biliyordu. Bir de şu: İmam o günlerde hocası Hammad'ın postuna henüz oturmamıştı. Kendisine "Doğunun Fakihi" denilmiyordu daha. Kıyama katılsa bile bu münferit bir hareket

olarak kalacaktı. Daha sonraları İmam Azam ününün zirvesine doğru tırmanırken iktidar için ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştır.

Aslında İmam saltanata muhalefet eden alimlerin ne ilkiydi, ne de sonuncusu olacaktı. Ondan önce de ilminin izzetini koruyan bir imamlar silsilesi vardı. Hz. Hüseyin örneği bilindiğinden onu geçiyorum.

O dönemde yönetimle iyi geçinen alim halk nazarında kendi kuyusunu kazmış oluyordu. O çağın "suskun çoğunluk" dediğimiz halk kesiminde öyle bir toplumsal ahlâk vardı ki bir fakihi sultan kapısında gördüklerinde onun işi bitiveriyor, o fakih halkın gözünden düşüveriyordu. Kimse gelip ona mesele danışmadığı gibi şöhreti ve saygınlığı da kalmıyor, "sulta alimi" olarak vasıflandırılıyordu. Kimi alimleri yönetimle ilişkiye girmekten sakındıran da bu durumdu. Ancak bir çoğu haksızlığa ve zulme ortak olmamak gibi samimi ve soylu bir duyguyla uzaklaşıyorlardı yöneticilerden. Örneğin Said b. Cübeyr, eş-Şa'bi, İbn Ebi Leyla, Ebu'l-Bahteri gibi öncü fakihler Emeviler'e karşı ayaklanan Abdurrahman İbn el-Eş'as'ı desteklemişlerdi.

Said b. Cübeyr İbn Eş'as kıyamında şöyle der:

"Onlarla ta yürekten savaşın. Çünkü onlar zulümle hükmediyorlar. İslam'ın emirlerini dinlemiyorlar. Zayıfları eziyorlar, namazı boşveriyorlar."

İmam Azam'ın hocalarından Şa'bi'nin Emeviler hakkındaki fetvası şudur:

"Ey müslümanlar! Onlarla savaşın. Onlarla savaşmanızda bir sorumluluk yoktur. Allah'a yemin olsun ki bugün yeryüzünde, hükümde onlardan daha zalim ve daha günahkâr bir kavim bilmiyorum."

Ünlü fakih İbn Ebi Leyla ise aynı olayla ilgili olarak şunları söyler:

"Ey müminler! Hakkı bilmeyen, bid'atları helal kılan bu cahiller güruhuyla savaşın."[5]

Hicri 130'lara gelindiğinde Emevi saltanatı her tarafından dökülmeye başlamıştı. Yaklaşmakta olan sonu hisseden yöneticiler bu sonu geciktirmek için ellerinden gelen her çareye başvuruyorlardı.

Emevilerin Irak'taki son valisi Ömer İbn-i Hübeyre de bu bağlamda kimi girişimlerde bulunuyordu. Bunlardan biri de fakihlerin ününden yararlanmaktı. Böylece hem fakihlerin muhalefetinden emin olacak, hem de halkın nazarında sarsılan Emevi nüfuzunu yeniden güçlendirecekti. İbn Ebi Leyla, Davud b. Hind, İbn Şübrüme ve diğer ünlü fakihleri çağırdı. Her birine birer görev verdi. Sıra Ebu Hanife'ye gelmişti. Yapılan teklif şuydu:

"Üzerine imza koymadığın hiç bir kanun yürürlüğe konmayacak, sen izin vermeden devlet hazinesinden kuruş çıkmayacak."

Bu, en yüksek yargı ve yürütme gücünün onun eline verilmesi demekti. İmam şiddetle reddetti. Vali İmam'ı zindana atarak işkence etmeye başladı. Onu her gün kırbaçlatıyordu. Diğer fakihler *"Kendine yazık etme. Biz nasıl istemeyerek kabullenmişsek sen de öyle yap"* dedilerse de İmam şahsiyetine yediremedeği bu teklifi şu kesin sözlerle reddediyordu:

"Eğer vali benden Vasıt mescidinin kapılarını saymak gibi sıradan bir iş istesin, yine kabul etmem. O bir insanın zulmen katline hükmedecek, ben mühür basacağım ha? Allah'a yemin ederim ki bu mümkün değil!"

Bu arada İbn Hubeyre İmam'ın gönlünü çelmek için oldukça yumuşak davrandı ve ona sureta hürmet ve ikramda bulundu. Değişen bir şey olmadı.

Hiç bir teklifi kabul etmeyen İmam'a son olarak Kûfe

5. *Taberi, Tarih, VI/357, 358.*

başkadılığı teklif edildi. Onu da kabul etmeyince vali ona bu işi kabul ettireceğine dair yemin ederek tekrar işkenceye aldı. İmam ise bu durumu şu sözlerle karşılıyordu:

"Bu dünyada kırbaç yemek ahirette ceza görmekten evladır. Valinin beni öldürmeye gücü yeter; fakat tekliflerini kabul ettirmeye asla!"

Günlerce süren kırbaçlama işi öyle bir raddeye gelmişti ki işkenceci polis İmam'ın ölmesinden korkup valiye durumu iletti. Emeviler'e daha fazla düşman kazanmak istemeyen vali İbn-i Hubeyre onu öldürmekten çekiniyordu. Şöyle dedi:

"Onu ikna edecek biri yok mu? Hiç değilse benden süre tanımamı istesin. Ve bu arada beni ikna edici bir çare düşünerek yeminimden kurtarsın."

Bunun üzerine İmam ona haber yolladı: *"Beni bırak, bu konuyu bir de dostlarımla istişare edeyim."*

İmam bırakıldığında gurbeti zillete tercih ederek bineğine atladığı gibi çok sevdiği Beytullah'a doğru yola koyuldu. İmam'ın Kûfe'den Mekke'ye hicreti hicri 130'da gerçekleşti.

İbn-i Hubeyre'nin İmam Azam'a yaptığı bu teklifler geriden bakılınca insanın ağzının suyunu akıtacak cinsten. Bugünlerle kıyaslandığında nakıs da olsa bir İslam devleti olan bir yönetimde kim olsa bu teklifleri reddetmezdi. Buna pek parlak gerekçeler bile bulunabilirdi. Hele böylesine bir teklifi kırbaçlanma ve ölümün eşiğine gelme pahasına reddetmenin hiç mi hiç anlaşılır bir tarafı yoktu. İmam Azam gibi takvanın, cömertliğin zirvesinde bulunan biri ayağına gelen bu 'hizmet'i neden reddetsindi? Hem, onun gibi bir 'dava adamı' böyle bir makamı 'dava'sının yararına kullanamaz mıydı?

Evet, bütün bu gerekçelere rağmen hiç kimsenin inkar edemediği bir gerçek vardı orta yerde: İmam Azam kendisi-

ne teklif edilen bu parlak görevleri kırbaç altında can verme pahasına kabul etmemiş, hatta bununla da kalmayarak Emevi valisinin "Vasıt Mescidi'nin kapılarını saymak" gibi basit bir emrini bile yapmayacağını ısrarla vurgulamıştı.

İmam Azam'ın niçin böyle yaptığını anlayabilmek için yönetimin bu teklifi hangi amaçlarla yapmış olabileceğini bilmek gerekiyor:

1. *İmam'ı susturmak:* Binlerce insanın teveccühünü kazanmış bir alimi emirle susturmanın zorluğu ortada. Ancak İmam'ın kalbî olmaktan çıkıp fiilî ve kavlî bir hal alan yönetim karşıtlığını etkisiz hale getirmek için onun muhalefetinin engellenmesi gerekmekte. Engellenmezse de fiilî ve kavlî olmaktan çıkartılıp kalbî hale getirilmek istenmekte. Zaten kalbî bir muhalefete kimsenin bir şey dediği yok.

2. *Sistemi meşrulaştırmak:* İmam'ın *devlet kapısı*nda aldığı görevi delil göstererek rejimi meşrulaştırmak. Öyle ya; Ebu Hanife gibi büyük bir fakihin görev yaptığı yönetim meşru değilse hangisi meşru olabilir ki? Tabi yönetim muhalifleri kırmak için kaldırdığı kılıcın ucuna Ebu Hanife'nin adını geçirmeyi düşünmekte.

3. *Muhalefeti parçalamak:* Ehl-i Beyt'in İslam topraklarındaki en şöhretli ve güçlü desteğini etkisiz hale getirerek muhalefetin can damarlarından birini kurutmak. Diğer muhalif ulemaya da bu şekilde bir mesaj yollayarak onları yılgınlığa sürüklemek.

4. *Dişlileri yağlamak:* Sistemin yürümeyen organlarını yetişkin, işinin ehli, dürüst ve kalifiye bir '*eleman*'la takviye edip onları iyi çalışır hale getirmek.

Suiistimale müsait tüm makamların, özellikle de para kasalarının başına geçirmek için, en fasık ve facir yönetimler bile dini bütün, dürüst, etliye sütlüye karışmayan "düz" tipler aramışlardır. İbn Hubeyre'nin yapmak istediği de, İmam'ı uzmanı olduğu böylesine bir göreve getirerek onun

sırtından saltanatı güçlendirmek ya da muhaliflerini saltanat açısından taraftardan daha kullanışlı hale getirmeyi istemektir.

5. *Tuzağa düşürmek*: Şöhreti dünyayı tutmuş Ebu Hanife'nin bu haklı şöhret ve nüfuzunu kırmak. Onu sui isti'mallerin doğal hale geldiği şaibeli bir makama oturtarak ekarte etmek. Asılsız şaibelerle çevresi boşaltılınca müstamel bir alet gibi kaldırıp atmak.

İmam hicaza gittikten sonra Emevi yönetimi fazla yaşamayacak, hicri 132'de büyük gürültülerle devrilecektir.

4. ABBASİ DÖNEMİ

İmam Azam Emeviler'in yıkılışına kadar Mekke'de kaldı. Burada bir yandan ibadet ve taatla meşgul olurken bir yandan da İmam Malik gibi ünlü alimlerle tanışıp fikir alışverişinde bulunuyordu. İbn-i Abbas'ın, Hz. Ömer'in ve Hz. Ali'nin fıkhını onların haleflerinden tahsil etti. Bir tarafta İmam Muhammed Bakır ve Hasanu'l-Müsenna'dan ders alıyor, öte yanda peşini bırakmayan yetenekli öğrencilere ders veriyordu.

Yönetimin zulmünden bıkan halkın da yardımıyla Emevi hanedanı devrilince Haşimoğulları'na mensup olmanın bedelini saltanata tahvil etmeyi iyi beceren Abbasoğulları yönetimi ele geçiriverdi. Herkes zulmün bittiğini, herşeyin değiştiğini, hilafetin layık olanların eline geçtiğini sanıp seviniyordu. Sevinenlerden biri de İmam Azam'dı. Hiç bir zaman tasvip etmediği, sürekli aleyhine çalıştığı Emevi yönetiminin çöküşüne İmam'ın sevinmesi elbette doğal karşılanmalıydı.

Ebu'l-Abbas, Mekke valisi eliyle ulemadan biat talep

edince Ebu Hanife şu konuşmayı yaptı:

"Bu iş (hilafet) peygamberimizin yakınlarına geçerek hak yerini buldu. Bu Allah'ın lutfu ve keremidir. Ey alimler; bunlara yardım etmeye en layık olan sizsiniz! Size istediğiniz kadar ikram ve ihsan var. Halifenize biat ediniz. Biat ahirette sizin için emniyete kavuşmaya bir vesiledir. Allah'ın huzuruna biatsız ve imamsız çıkarak huccetsiz ve delilsiz kalmayınız."

Ortalık yatıştıktan sonra Kûfe'ye dönen İmam diğer alimlerle birlikte halifeyi ziyaret ederek şu konuşmayı yaptı:

"Allah'a hamdolsun ki hakkı nebinin yakınlarına verdi ve üzerimizdeki alçaltıcı zulmü kaldırdı. Ve yine hamdolsun ki dilimize hakkı söyletti. Allah'ın emri üzere sana biat ettik. İşine vefa gösterirsen kıyamete kadar ahdimizde vefakâriz. Allah bu işi nebisine yakınlığınızdan dolayı boşa çıkartmaz."[6] Bu konuşmalar İmam Azam siyaseti'nin de temel ilkelerini ortaya koyması açısından oldukça manidardır.

Alimlere yaptığı konuşmasından anlıyoruz ki, onun, hilafeti Kureyş'in hakkı görmesinin altında yatan hissi gerçek bu makamın varislerinin Rasulullah'ın yakınları olduğuna inanmasıydı. Çıkardığımız başka bir sonuç ise İmam'ın "biat" olayına verdiği önemdi. O biatı ahirette emniyet vesilesi, biatsızlığı huccetsizlik ve delilsizlik olarak niteleyerek Mürcie gibi adil-zalim, fasık-facir demeden her yöneticiye biat etme fikrini hayatıyla reddederken; Hariciler gibi biatsızlığı ve başıbozukluğu da hoş görmüyor, bu konudaki adil ve mutedil görüşü ortaya koyuyordu.

Halifenin yüzüne karşı yaptığı ikinci konuşmasında da biat etmekle birlikte bu biatın şartlı biat olduğunu (adalet) ima ediyor, şimdiye kadarki muhalefetinin salatanatla içli

6. *M. Ebu Zehra, Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye, s. 350.*

dışlı kimi hasetçi alimlerin dediği gibi müzmin bir inattan ya da "fitne" ve "anarşi"yi sevmekten kaynaklanmadığını ispat etmiş oluyordu. Onun tek kaygısı vardı; zalimin zulmüne susarak dahi olsa ortak olmamak. Zalime karşı kayıtsız kalmaktansa mazlum olmayı tercih etmek, tenine ve canına kastedildiğinde bile zulmü meşrulaştıracak davranışlardan uzak durmak...

İmam yukardaki örnekte de görüldüğü gibi onayladığının (inandığının) altını çekinmeden imzalar; onaylamadığını ise hiç bir şeyden korkmayarak açıkça reddeder ve eleştirirdi. Eyyamcılığın hiç bir türüne meyletmedi. Değil üç paralık şeyler, can ve ten kaygısı bile ona imanın izzet ve vakarını çiğnetmedi.

İlkelerine bağlıydı. Onun ilkeleri Nebi (a)'ın ilkeleriydi. O müçtehid olduğu halde ilkeleri zamana uydurma adı altında işine gelir bir biçimde kullanmaktan imtina etti ve siyasette de imam olduğunu "*siyasi azimet*"i tercih ederek ispatladı.

Çok kan döktüğü için tarihe "seffah" (çok kan dökücü) olarak geçen ilk Abbasi halifesi Ebu'l-Abbas hilafete geçerken verdiği sözleri unutup Emevilerden Ehl-i Beyt'in intikamını alma bahanesiyle zulmetmeye başlayınca İmam sükûta geçti. Ancak Seffah ölünceye kadar da biatını bozduğuna dair bir tavır göstermedi. Bu dönemdeki tavrından da anlaşılıyor ki umduğunu bulamamanın pişmanlığı ve ezikliği içindeydi.

Halk bunca fedakârlıktan sonra saltanatın elinden yakasını yine sıyıramamıştı: Hamam ve tas aynı kalmış, sadece hamamcı değişmişti. Abbasi hanedanının, yönetimi nebevi temelleri üzerine yeniden oturtmak gibi bir niyetlerinin olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştı.

Tarih boyunca örnekleri görüldüğü gibi saltanata sahip olanın gözünü kan bürüyordu. Onu kaybetmemek için çiğ-

nemeyeceği değer, yıkmayacağı yapı, tecavüz etmeyeceği sınır yoktu.

Emevi zulmünün gidişine halkın az bir kısmı olsun üzüntü duymamıştı. Hilafete aday olarak ortaya atılan yeni gücün iddiası "*Biz, Kur'an ve sünnet öncülüğünde ülkeyi yöneteceğiz. Uygulamalarımız Allah'ın koyduğu sınırları aşmayacaktır*" biçimindeydi. Hicri 132'de biat alan Ebu'l-Abbas Seffah halka şu vaadi yapıyordu: "*Ümid ediyorum ki, şu anda iktidara gelmiş bulunan aileden zulüm, zorbalık ve haksız muamele görmeyecek, hoşunuza gitmeyen davranışlarla karşılaşmayacaksınız.*"

Çok geçmeden bu vaadlerinin ne anlama geldiği anlaşılacaktı. Abbasi ordusu Şam'a girince elli bin insanı öldürecek, Ümeyye camii yetmiş gün ahır olarak kullanılacaktır. Hz. Muaviye'ninki de içinde tüm Emevi hanedanının kabirleri açılarak ölülerin kemikleri çıkarılacak, Hişam b. Abdulmelik'in henüz çürümemiş cesedine kırbaç vurulacaktır. Cesetler halka teşhir edildikten sonra hızını alamayan yöneticilerce yakılarak külü havaya savrulacaktır. Emeviler'in muhaliflerine yaptığını Abbasiler de onlara yapacak, bu sülaleye mensup bebeler bile "siyaseten katl" edileceklerdir. Kimi aile fertlerinin öldürülen cesetleri caddelerde sürüttürülerek sonunda köpeklere parçalattırılacaktır.

Tarihi kaynakların aktardığı malumat bu kadar değil elbet. Bu cinayetlerin çok daha dehşetlileri başka bölgelerde işlenmiştir. Örneğin Musul'daki isyanı bastırmak için gönderilen halifenin kardeşi Yahya, "eman" verdiği on bin kişiyi doluştukları mescitle birlikte ateşe vermiş, Yahya'nın seçme Berberî askerleri Musul'un müslüman hanımlarına günlerce tecavüz etmişlerdir.

Bu arada İmam Azam'ın canına kasteden Emevi valisi İbn Hubeyre (valiliği: 127-132 h.) halifenin bizzat yazdığı emannameye rağmen verilen söz tutulmayarak öldürülmüş,

o da Emeviler gibi ettiği zulmün cezasını bir başka zalim eliyle bulmuştur.

İktidarı sağlama alan Abbasoğulları önceki iktidarın yöntemine el atmış, zulümlere dur diyen ulemayı öldürmeye başlamışlardır. İlk kurbanlardan biri ünlü fıkıh alimi İbrahim İbn-i Meymun es-Saig. İmam Azam'ın da dostu olan bu zat vaadlerine inandığı Abbasoğularına her türlü desteği sağlamışken iktidara geldiklerinde Ebu Müslim eliyle Horasan'da katledilmiştir.

Ebu Ca'fer Mansur iktidara geldiği zaman Abbasilerin gerçek yüzü ortaya çıktı. Yönetimi ele geçirene kadar Ehl-i Beyt'in heder edilen haklarını koruyacağını iddia edenler Emevilerden beter yüklenmeye başlamışlardı Ehl-i Beyt'e. Halkın olağanüstü itibar gösterdiği Muhammed Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim, Mansur arattırdığı için saklanıyorlardı. Halife onların yerini öğrenme bahanesiyle ailelerine olmadık işkenceler yaptırıyordu. Onları yaşlı-çocuk demeden zincirlere vurarak işkence içinde Medine'den Irak'a getirtmişti. Kıyamcı İmam İbrahim'in oğlu Muhammed'i, canlı canlı bir duvarın içine atarak katletti. Yine İmam İbrahim'in kayınpederine çıplak olarak 150 kırbaç vurduktan sonra kafasını kesip Horasan'da teşhir etti.[7] Daha sonra Nefsü'z-Zekiyye de şehit edilip cesedi Medine'de Sel Dağı civarındaki Yahudi mezarlığına atılacaktır. İşte bu ve kardeşi İbrahim İmam Azam'ın hocalarından Hz. Hasan'ın torunu Abdullah b. Hasan'ın iki oğluydu.

Bu esnada ihtiyar yaşına rağmen Abdullah b. Hasan hapse atılmış, çektiği acılara dayanamayarak orada vefat etmişti.

Sözkonusu kıyam Hicri 145 (Miladi 762-763) yılında gerçekleşti. İmam Muhammed Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşi İbrahim'in hazırlıkları ta Emevi döneminde başlamıştı. Hat-

7. *Taberi, Tarih, VII/537-546.*

ta Taberi halife Mansur'un bizzat Nefsü'z-Zekiyye'ye biat ettiğini yazar ki doğrusu da budur. Horasan, Rey, Taberistan, el-Cezire, Yemen gibi ülkelere davetçiler yollayarak ora halklarını biata çağırıyordu. Mansur daha önceden bütün bu çalışmaları bildiği için ondan korkuyordu. Abbasilerin başlattığı hareketle atbaşı gidiyordu Nefsü'z-Zekiyye ve kardeşinin hareketi. Abbasoğulları yönetimi ele geçirince Emeviler'in yıkılmasında kendilerinden fazla rolü olan diğer hareketi ezmenin çarelerini araştırdılar. Baskı yapmaya ve zor kullanmaya kalktılar.

Bu baskıya daha fazla dayanamayan İmam Muhammed Medine'de, kardeşi İbrahim Irak'da hicri 145'de ayaklandılar. O sırada Bağdat'ı inşa ettirmekte olan Mansur apar topar Kûfe'ye geldi. Çok şaşırmış, eli ayağına dolaşmıştı. Çünkü ardı ardına şehirlerin düştüğü haberi geliyordu. Böyle giderse saltanatının gününü göremeyecek demekti. Sıkıntısından gece yatağa girmiyor, herhangi bir durumda kaçıp canını kurtarmak için atları eğerli bekletiyordu. Çeşitli nedenlerden dolayı başarıya ulaşamayan kıyam İmam Muhammed'le birlikte yüzlerce insanın şehadetiyle sonuçlanıyor, kardeşi İbrahim Irak'da kıyamı sürdürüyorsa da o da sonunda katlediliyordu.[8]

Bu kıyamlar olduğunda İmam Azam ününün zirvesindeydi. Tereddütsüz her iki kıyamı da desteklediğini *Cessas, Mekki, Kerderi* ve *Zehebi* gibi kaynaklardan öğreniyoruz.

Kıyamlardan dolayı yönetimin kadrine en fazla uğrayan kentlerden biri de başkent Kûfe. İlan edilen sıkıyönetimle hukuksuzluğa zemin sağlanmış kentte devlet terörü estirilmeye başlanmıştı. Ebu Hanife bu şartlar altında İmam Muhammed'in kıyamını vargücüyle destekliyordu. Öyle ki, bir ara bu taraftarlık onun ve öğrencilerinin hayatını iyiden iyiye tehlikeye sokmuştu. Halkı kıyama katılarak İmam İb-

8. *A. g. e., VII/552-608.*

rahim'e biat etmeye çağırıyorlardı. Öğrencileri de aynı gayreti gösteriyorlardı. İmam'ın ders halkası kıyamın danışma bürosu gibi çalışıyordu.

İmam'ın öğrencilerinden bazıları halkı teşvik etmek için şu fetvayı veriyorlardı:

"İbrahim'le birlikte kıyama katılanlara yetmiş nafile hac sevabı vardır."

Cessas'ın naklettiği bir haberden İmam'ın ve öğrencilerinin zalimlere karşı yapılan bu kıyamları kafirlerle cihaddan efdal gördüklerini anlıyoruz.

Ebu İshak el-Fezari'ye şöyle sesleniyordu:

"-İbrahim'in kıyamına katılan kardeşinin elde ettiği ecir, senin kafirlere karşı yaptığın cihadının ecrinden daha hayırlıdır."

Bu içtihattan da anlaşılıyordu ki İmam Azam ve öğrencileri ümmetin iç siyasetini zulümden arındırmayı dışardaki kafirlerle savaşmaktan daha önde tutuyorlardı. Bu uğurda çalışanın da diğerinden daha fazla ecir alacağını söylüyorlardı.

Kerderi, İbrahim b. Suveyd adında birinden şu haberi nakleder:

"İbrahim b. Abdullah ayaklandığında Ebu Hanife'ye sordum:

-Farz olan haccı yaptıktan sonra sence İbrahim'e katılarak onunla birlikte kıyam etmek mi yoksa hacca gitmek mi efdaldir?

-Onun kıyamına katılmak elli hac'dan efdaldir, dedi."[9]

Menakıb-ı İmam Azam yazarı Kerderi'nin rivayet zincirleriyle birlikte aktardığı örneklerden biri de şu:

"İbrahim kıyamında bir kadın Ebu Hanife'ye gelerek:

9. *Kerderi, a. g. e., s. 344.*

-Oğlum İbrahim b. Abdullah'la birlikte yönetime karşı savaşmak istiyor bense buna engel oluyorum; ne dersin?

-Ona engel olma."[10]

Hasan b. Abdullah der ki Nefsü'z-Zekiyye Abbasiler tarafından Medine'de şehid edildiğinde İmam'ı gördüm, ağlamaktan gözleri kan çanağına dönmüştü.[11]

İmam Ebu Hanife'nin kıyamcılara verdiği maddi ve manevi destek bu kadarla kalmıyordu. Onun yaptığı bir başka hizmet daha vardı ki bizzat kıyama katılsa o denli yararlı olamazdı. Sözkonusu hizmet hilafet orduları başkamutanı Hasan b. Kahtaba'yı İmam İbrahim'in üzerine gitmekten caydırmasıydı. Hasan'ın babası Kahtaba Ebu Müslim'le birlikte Abbasi iktidarını hazırlayan ikinci kişidir. İktidar el değiştirdiğinde onun bu hizmeti karşılıksız kalmayarak başkomutan yapılmış, ölünce yerine oğlu Hasan getirilmiştir. Cesaretiyle ünlenen Hasan b. Kahtaba iç isyanlardaki başarısından dolayı halifenin en çok sevdiği komutandır. Kûfe'ye gelince İmam Azam'ın içtihatlarına uyar ve onun meclisine katılırdı. Bir gün İmam Azam'a sordu:

"*-Benim nasıl bir görevde bulunduğumu ve neler yaptığımı biliyorsun. Bütün bunlara rağmen benim için tevbe mümkün mü?*

-Evet.

-Bu nasıl olacak?

-Allah senin niyetinde sadık ve tevbende samimi olduğunu biliyor. Ondan geri şunu yapmanı tavsiye ederim: Eğer bundan böyle öldürülmen pahasına bir müslümanın canına kıymaktan vazgeçersen; geçmişte yaptıklarını bir daha yapmamak üzere söz verir, bu sözünde sebat gösterirsen; işte o zaman tevbe etmiş olursun.

-Şüphen olmasın ki bu söylediklerinin hepsini yapmayı

10. A. g. e., s. 345.
11. A. g. e., s. 345.

kabul ettim. Bir müslümanı öldürmek de dahil tüm amellerimde Allah'a verdiğim bu sözden dönmeyeceğim."

İmam İbrahim ayaklandığında halife kıyamı bastırma görevini ona verdi. O da doğruca hocası Ebu Hanife'ye gelerek:

"-'Bu adam bana şerri emrediyor' dedi. İmam şu cevabı verdi:

-Haydi bakalım. Allah'a verdiğin sözü tutmanın zamanı geldi. Hatırladığın gibi Allah'a söz vermiştin. Eğer o sözde durursan Allah tevbeni kabul eder. Eğer tevbenden dönersen tevbenin hükmü kalmaz ve geçmişte yaptıkların zulme dönerek onların da cezasını çekersin."

Hasan "Allah şahidim olsun ki savaşa katılmayacağım" diyerek Mansur'un yanına geldi. Ona şöyle özür beyan etti:

"-Ey müminlerin emiri! Şimdiye kadar hizmetinizde bulundum ve emirlerinizi yerine getirdim. Eğer bu yaptıklarım Allah'a ibadet ise bu kadarı bana yeter. Yok eğer bunlar Allah'a isyan ise bundan böyle daha fazla günah işlemek istemiyorum. Beni bu işten mazur görünüz."

Komutanın bu sözlerine kızan Mansur onun tutuklanmasını emretti. Hasan'ın kardeşi Hamid, Mansur'a şöyle dedi:

"Hasan yılbaşından beri garip tavırlar sergiliyor. Korkum o ki Hasan'a bir şeyler olmuş. Sanırım kafasından rahatsız. Siz onu bırakın, bu işi ben üstleneyim."

Mansur olayı farketmiştir. Kaynağını öğrenmek ister:

"-Hasan hangi fakihin yanına gidip gelmektedir?

-Ebu Hanife'nin meclisine devam ediyordu."[12]

İmam Azam'ı siyasette de 'imam' kılan bu tavizsiz ve inkılabî tavır aynı zamanda onun içtihatları hükmündedir. Ta-

12. *Mekki, a. g. e., s. 440; Kerderi, a. g. e., s. 301.*

rihte eşine az rastlanan bu örnek tavır gözönüne alınmadan İmam Azam'ın fıkhı ve müessisi olduğu "Ehl-i Sünnet İtikadı" tam anlamıyla kavranamaz.

İmam bu tavizsiz tavrında o kadar sebat göstermiştir ki öğrencilerinden Züfer b. Huzeyl'in ondan aktardığı şu söz asil İmam'ın zulüm sistemleri karşısındaki tavrının özetidir:

"Vallahi boyunlarımıza ipleri takıp süründürseler verdiğimiz sözü bozmayacağız."[13]

Buradan Ebu Hanife'nin İmam Zeyd'e olduğu gibi İmam İbrahim'e de biat ettiğini anlıyoruz.

Kendisini onun mezhebine nisbet edenlerden bazıları, İslam'ın izzetine yakışmayan tavırlarını mazur göstermek için örtmeye ve tevil etmeye çalışsalar da İmam'ın bu siyasi tavrı, Hanefi fıkhına da yansıyacaktır. Ekolün iki ünlü imamı Serahsi ve Ebubekir el-Cassas'ın üzerine basarak vurguladıkları bu tavrın fıkhi hükümlerine daha sonra değineceğiz.

Halife İmam'ın bu tavrına çok içerlemekle birlikte nüfuzundan dolayı bir bahane bulup ondan intikamını alamamıştı. Önce İmam'ı kendi safına çekmek istedi ve bunu da parayla denedi. Bugün de piyasası hayli hararetli olan "satınalma" mekanizmasını çalıştırıyordu.

Bu cümleden olmak üzere sık sık İmam'a hediyeler gönderen Mansur'un, bunların tümünü münasip bir üslupla reddedip geri yollayan İmam'a olan kini artıyordu.

Halkın malı üzerinde keyiflerine göre tasarruf yapan saltanat sahiplerine yollanan hediyeleri bile caiz görmeyen İmam, hiç bir dönemde saltanat sahiplerinden hediye kabul etmemişti. O, gönderilen hediyenin genel hazineden değil de şahsi servetten olması durumunda meşrulaşacağını söylü-

13. *Mekki, a. g. e., s. 428.*

yordu. Yolladığı hediyenin geri çevrilmesine içerleyen Mansur'la İmam arasında geçen şu konuşma onun bu konudaki hassasiyetini ele veriyor:

"-Hediyemi niçin kabul etmedin?

-Şahsi malınızdan bana bir hediye gelmedi ki onu kabul edeyim. Siz bana ümmetin hazinesinden aldığınızı yolladınız. Oysa ümmetin malında benim hakkım yok. Ben silah altında asker değilim, böyle bir askerin çocuğu da değilim. Fakir de değilim ki hazinenin tahsisatından yararlanayım. Yolladığınız şeyleri bundan dolayı alamazdım."[14]

Daha sonra Mansur İmam'a başyargıçlık teklif ettiğinde İmam kabul etmediği için otuz kırbaçla cezalandırılacak, kanlar içerisindeki İmam'ı gören halifenin amcası Abdussamed yeğenini şöyle uyaracaktır:

"Sen ne yapıyorsun? Bu yalnız Irak'ın değil, bütün doğunun fakihidir. Böyle yapmakla aleyhine yüzbin kılıç hazırladın."

Pişman olarak özür dileyen Mansur her kırbaca bin dirhem olmak üzere otuz bin dirhem verilmesini emretti. Bu paraları reddeden İmam:

"Bunları alınız, hayır işlerinde harcayınız." şeklinde karşılık verdi. Ardından da ekledi: *"Mansur'da helal para var mı ki hayır hasenata sarfedilsin?"*[15]

Bir keresinde Mansur'la arasındaki bir anlaşmazlığı hükme bağlayan İmam'a para, elbise, cariye ve bir katır yükü hediye yollayan halifenin karısı "ben bu işi para için yapmadım" diyen İmam'a hediyelerini kabul ettirememişti.

Bütün bu olanlara rağmen yapacağı işler için zaman zaman İmam'dan fetva isteyen Mansur Musul halkı isyan edince alimlerin görüşünü alma gereği duydu. Musullular 138 (m. 765) yılında Mansur'a karşı başkaldırmışlar, Halife

14. A. g. e., s. 191.
15. A. g. e., s. 191.

ayaklanmayı bastırdıktan sonra bir daha böyle yaparlarsa şehri yerle bir edeceğini, kan ve mallarını helal sayacağını ihtar etmişti. Halk bir kez daha ayaklandı. Halife onları topkeyün imha etmeyi aklına koymuş, gelecek tepkilere peşinen bir mazeret olsun için de alimlerden fetva istemeyi uygun bulmuştu. Gerekçesini de şöyle açıklıyordu:

"Rasulullah, müminler verdikleri söz üzerindedirler demiyor mu? Musul halkı bana karşı gelmeyecekleri konusunda söz verdikleri halde şimdi ayaklandılar. Üstelik vergi memuruma karşı koydular. Onların kanı bana helaldir."

Orada bulunan alimler halifenin maksadının fetva istemek değil, verdiği bir karara kılıf bulmak olduğunu bildiklerinden onu tasdik eder tarzda konuştular:

"Sen ne istersen yaparsın. Onları affedebilirsin. Bu senin büyüklüğünün göstergesidir. Ama onları cezalandırabilirsin de. Bu durumda onlar cezayı hak etmişlerdir. Bu iki yoldan birini seçmek halifeye kalmıştır."

Mansur o ana kadar hiç konuşmayıp sadece dinleyen Ebu Hanife'ye dönerek:

"-Üstad, bu işe sen ne buyuruyorsun? Yoksa biz nebevi bir hilafet üzere değil miyiz?" Kendi konumunu pek de iyi bilen Mansur'un, cevabı içinde olan bu kinayeli sorusuna İmam Azam şu tarihi karşılığı verir:

"-Onlar sana kendilerine bile helal olmayan bir şeyi - kanlarını- şart koşmuşlar. Halbuki İslam şeriatında bu hak ne size, ne onlara tanınmıştır. Örneğin bir kadın kendi kendisini herhangi bir erkeğe rızasıyla teslim etse, o kadının namusu o erkeğe helal olur mu? Yine bunun gibi, biri başka birine "gel beni öldür" dese ve diğeri onu katletse acaba bu helal ve caiz olur mu? Diyet lazım gelir. Müslümanın kanı üç şekilde helal olur. (Cana karşı can, imandan sonra küfür, evlendikten sonra zina). Bunların hiçbiri bu işte olmadığına göre Musul halkını bırak. Onların kanını dökersen zulmet-

miş olursun. Allah'ın şartı uyulmaya, kullarınkinden daha layıktır."

Mansur diğer fakihleri yollayarak Büyük İmam'a şunları söyledi:

"-Sözlerin gibi içtihatların da doğru. Fakat bu yaptığın ayıp. Evine dön, insanları bana karşı cesaretlendirecek hükümler verme. Ellerim haricilerin yakasında olacaktır."[16]

İmam Azam zorba yönetimlere karşı verdiği çeyrek asırlık destansı mücadelesinde yılgınlık göstermiyordu. Bir yandan yönetimin haksızlıklarına karşı direnirken diğer yandan da aşırı fırkaların tehdidine maruz kalıyordu. Yönetim ondan kurtulmaya karar vermiş; lakin bu işi daha öncekiler gibi eline yüzüne bulaştırmaktan da çekiniyordu. İmam'ın yüksek seviyesini bilen Mansur kabul etmeyeceğini çok iyi bildiği halde ona başkadılık teklifinde bulunacaktı. Sorun o değildi. Asıl mesele yönetim için ciddi bir tehlike oluşturan ve hiç bir şekilde İslami ilkelerden taviz vermeyen İmam'ın susturulmasıydı. Son nefesine kadar yönetimi zorlamaya devam eden İmam şehadetiyle bir destan daha yazıyordu İslam siyasi tarihine.

5. ŞEHADETİ

Beni gasbedilmemiş bir toprak parçasına gömün!

İmam Azam

Yönetimin hışmını İmam'ın üzerine çeken olaylardan sözettik. Onun işkence altına alınarak ortadan kaldırılmaya çalışılmasında bazı küçük sebepler de rol oynamıştır. Zikrettiklerimizle birlikte bunların tümünü üç maddede özetleyebiliriz:

---

16. Kerderi, a. g. e., s. 296.

1. Yukarıdan beri saydığımız olaylar; ki bunların başlangıcı Abbasiler'in zulümlerini Ehl-i Beyt'e kadar vardırmalarıdır. Ebu Hanife'nin hocası olan İmam Zeyd'in hicri 120 yılındaki çıkışına verdiği desteği, belki daha fazlasıyla yine hocası ve Hz. Hasan'ın torunu olan Abdullah b. Hasan'ın iki oğlunun kıyamlarında da vermiştir. Hatta halkı onlara biata çağırıp kendisi de sonuna kadar onları maddi manevi desteklemiştir. Yönetim onu hediyelerle susturmaya kalktığında İmam bunların tümünü reddetmiştir. Bütün bunlar halifenin ona karşı olan hıncını bilemiş, İmam'ın şehadetiyle sonuçlanmıştır.

2. İmam'la resmi kadı İbn Ebi Leyla arasında büyük bir muhalefet oluşmuştu. Kadı, İmam'ın içtihatlarına razı olmuyor, verdiği isabetsiz fetvaların onun tarafından düzeltilmesi gücüne gidiyordu. Bu durumdan yakınan İbn Ebi Leyla İmam'ı Mansura şikayet ediyor, Mansur da bunu bir fırsat biliyordu. İmam'ı Mansur'a gammazlayan daha başkaları da vardı. Ebu Hanife'nin yaptığı içtihatlarla menfaati zedelenenler soluğu halifenin yanında alıyorlardı.

3. Herşeye rağmen İmam'ın ilmini takdir eden Mansur'un hacibi Rebi' ve halifenin yakınlarından Ebu Abbas et-Tusi İmam'a karşı halifeyi dolduruyorlardı.

Bütün bu sebepler birleşince Mansur dahice bir çare buldu: İmam'a kabul etmeyeceği bir görev teklif etmek. Bu da başkadılıktan başkası değildi.

Bu teklif İmam'a yapıldığında münasip bir üslupla reddetti. Israr edilince Mansur'a şöyle söyledi:

"Eğer beni görev için buraya çağırdıysan bilmelisin ki ben bu işi yapamam. Bu işi yapacak kimse dirayetli olmalı. Size, ordu komutanlarına, makam sahiplerine söz dinletebilecek güce sahip olmalı. Sizin, çocuğunuzun ve rütbe sahiplerinin aleyline hüküm verebilmelidir. Buna ise benim gücüm yetmez."[17]

17. *Mekki, a. g. e., s. 191.*

Mansur İmam'ın yakasını bırakmamakta kararlıdır. Zira, o iyi bilmektedir ki İmam görevi kabul ederse mesele kendiliğinden kapanmış, o muhalifken sistemin işleyişine katkıda bulunan bir *eleman* durumuna düşürülmüş olacaktır. Yok eğer kabul etmezse yine mesele halledilecek, İmam'ın ortadan kaldırılmasına bir bahane bulunmuş olacaktır. Ne var ki biraz kanlı ve işkenceli olacaktır. Görünürde her iki halde de kazançlı çıkan yönetimdir.

Israr sürdükçe İmam'ın gerekçeli reddi de sürer. Bu arada ilginç konuşmalar geçer Mansur'la İmam arasında. Bu konuşmalarda kaybeden hep Mansur olmaktadır. İmam bu kez daha kesin konuşur ve yemin eder:

"*-Allah'tan kork. Bu görevi kabul etsem bile size yaranmam mümkün değil. Sizin aleyhinize olacak bir karar verebilirim. Bu durumda gazabınızdan emin olamam. Beni Fırat ırmağında boğmakla tehdit edersiniz. Boğulurum, fakat kararımı geri almam. Senin etrafındaki insanlar kendi arzu ve keyiflerine göre hüküm verecek birini istiyorlar. Vallahi bunda ben asla yanaşmam. Onun içinde bu görevi kabul edemem.*"

Mansur hiddetlenerek:

"*-Yalan söylüyorsun, sen düzeltebilirsin.*" İmam onun bu gafletini kaçırmadı:

"*-Bu sözünle sen bu konudaki hükmü vermiş oldun. Bir yalancının senin mülküne başkadı olması nasıl caiz olur?*"[18]

Bunun üzerine Mansur da görevi zorla kabul ettireceğine dair yemin etti. Ve İmam'ın zindana kapatılarak kırbaç vurulmasını emretti. Hergün on kamçı vuruluyor, bu gün gün katlanarak devam ediliyordu. Gündelik kırbaç sayısı yüz ona gelince ağır acılar içinde ruhunu teslim etti.

İmam'ın şehadetinin ayrıntısı konusunda kimi farklı haberler olmakla birlikte onun şehid edildiği kesin.

18. A. g. e., s. 428.

Öğrencisi ve halefi İmam Züfer'den gelen rivayette:

"Mansur'un Ebu Hanife'yi tutuklayıp göndermesi emrini içeren mektubu Kûfe valisi İsa b. Musa'ya ulaşınca İmam'ı alarak Bağdat'a götürdüler. Zindan'da ona zehir verdiler. Bunun sonucunda vefat etti."[19]

Mansur'un kendisini zehirlemek niyetinde olduğunu İmam'ın zındandayken farkettiğini şu rivayetten öğreniyoruz:

"İmam'ı zindandan sarayına getirten Mansur ona kavut (sevik) getirterek içmesini emretti. İmam içmekten kaçındı. Mansur "kesinlikle içeceksin" dedi. İmam yine içmemek için diretti. Halife o şeyi içirinceye kadar İmam'ı zorladı. İmam daha fazla karşı koyamayarak içti. Ardından sinirli bir şekilde kalktı. Mansur "nereye?" diye sordu. İmam da "senin beni gönderdiğin yere" diyerek zindana gitti ve hemen ardından vefat etti."[20]

"Mansur hergün on kırbaç vurulmasını ve günde bir o kadar artırılarak devam edilmesini emretti. İşkence sürerken devamlı ibadet ediyor, zikrediyor ve ağlıyordu. Şehadetine kadar taviz vermedi. Cenazesi zindandan çıkarılınca tüm insanlar onun için gözyaşı döktüler. Namazını kılıp Hayzeran mezarlığına defnettiler. Cenazesine katılanlar elli binden fazlaydı. Hicri 150 yılının Receb ayında yetmiş yaşında şehid oldu."[21]

Yetmiş yaşındaki bir insan için çok ağır olan bu işkence altında "*Allah'ım beni kudretinle onların zulmünden ve fıskından uzak kıl*" diye diye can veren Büyük İmam vefatından önce şöyle vasiyet etmişti:

"*Beni gasbedilmemiş bir toprak parçasına gömün!*"

İmam'ın bu vasiyetini duyan saltanat sahibi: "*Sağlığın-*

19. A. g. e., s. 428.
20. A. g. e., s. 429.
21. A. g. e., s. 429, 430.

da zorladığı gibi ölümünde de beni zorladı. Artık beni onun gözünde kim mazur gösterecek?" diyordu.

Allah'a adanmış şerefli bir hayatın öylesine şerefli bir ölümüydü bu. O, zalimlerin ve mazlumların ezeli mücadelesinde ezilenlerin safında yer almıştı. Zulmü sevip alkışlamadığı gibi bir köşeye çekilip ilmin ve kitapların gölgesine de sığınmadı. Bir peygamber varisi olarak Allah'a verdiği ahdi hiç unutmadı: "*Mü'minlerden öyle yiğitler var ki Allah'a verdikleri sözde durdular. (Şehid oldular.) Kimileri de (şehadeti) beklemektedirler. Ahidlerini bozmamışlardır.*" (Ahzab, 23). Yolunu takip edeceklere kanla imzalanmış şerefli bir sayfa bıraktı.

İlmi ticarete dönüştürmeyi aklından geçirmedi. Eğer zalimlerin zulmüne seyirci kalsaydı el üzerinde taşınır, her dönemde hürmet ve iltifat görürdü. "*Boyunlarımıza ipler takılsa yine de sözünden dönenlerden olmayacağız*" diyordu. Allah'a her hal ve şartta hakkı haykıracağına dair verdiği ezeli sözü unutmamıştı.

Hayatının hiç bir döneminde eyyamcı ve tavizkar davranmadı. Hakkı en zor zamanlarda kınayıcının kınamasından korkmadan savundu. Emevi valisi İbn Hubeyre'nin işkencesi karşısında "*Bu dünyada kırbaç yemek benim için ahirette ceza görmekten daha ehvendir*" diyordu.

Teklif edilen görevler üstesinden gelemeyeceği görevler değildi. Onun tek çekincesi zulme payanda olmaktı. Zalimlerin zulümlerini varlığıyla meşrulaştırmak istemiyordu. Memuriyete karşı bir allerjisi de yoktu. Daha önce Bağdat inşa edilirken, bir müddet fahri olarak hesap işlerine bakmıştı. Ne ki o, bu sıradan görevi yargı başkanlığıyla aynı düzlemde değerlendirmiyordu.[22] Bu görüşünde haklı oldu-

22. *İmamı, Abbasiler döneminde, Bağdat inşa edilirken inşaat malzemeleriyle ilgili hesap-kitap işlerini (Cessas 'saman' işi diyor) fahri olarak üstlenmişti. Bu bir memuriyet değildi ve imamın bu konudaki tavrıyla da çelişmiyordu. Kaldı ki Cessas, bu görevi de kabullenmediğini söylüyor.*

ğunu anlamak için tarihe bir göz atmak yeter. Zalim saltanat rejimleri ilmiyle takvasıyla çevresinde intişar etmiş isimlere çeşitli kademelerde görev vererek onların ilminden ve tecrübesinden istifade ediyor, hem onların muhtemel muhalefetinin getireceği zarardan korunuyor, hem de kendi gayri meşru varlığını o ismi kullanarak meşrulaştırıyordu. Bunu iyi kavrayan İmam, İbn Hubeyre için "*Vallahi bana Vasıt mescidinin kapılarını say dese yine yapmam*" diyerek gayr-ı meşru olana alet olma konusundaki hassasiyetini dile getiriyordu.

Siyasetin ve fıkhın Büyük İmam'ı iktidarların "hediye" adı altındaki satın alma mekanizmalarını boşa çıkarıyordu. O, misyonunu İslam'ın yararına en iyi bir biçimde kullanmak için kendisini yönetime karşı gebe bırakacak bir konuma yanaşmadı. Kendisi yanaşmadığı gibi diğer alimleri de bu tehlikeden korumak için maddi destek verdi. Zalimin ekmeğine kaşık sallamanın sonunun nasıl bir zillet getireceğini iyi biliyordu.

Zulme karşı yapılan yiğitçe çıkışları, kazanma şanslarının olmadığını bilse de candan destekliyor, malıyla, içtihadıyla, öğrencileriyle yardımcı oluyordu.

Kıyamlara karşı duyarsız kalabilirdi. Dahası hem davuluna hem kasnağına vurmak gibi çok yaygın bir tavrı benimser ve buna mazeret bulmakta da zorlanmazdı.

Kıyamları desteklememek için yeterli mazeretinin var olduğunu herkes biliyordu. Ancak o nerede zulme karşı bir çıkış var önce kendisi ona ittiba etmiş, ardından halkı da buna çağırmıştı. İmam Zeyd'in elçisine on bin dirhem vererek mazeretinin kabulünü rica etmiş, onun kıyamını Rasulullah'ın Bedir'deki çıkışına benzetmişti. Aynı şekilde İmam Muhammed ve İbrahim'in kıyamlarında da yönetimin tepkisini çekecek kadar taraftarlığını açığa vurmuş, imamların şehadetini haber alınca günlerce evine kapanıp gözyaşı dök-

müştür. Katiyen onları suçlayıcı bir tavra girmemiş, kendini temize çıkarmak için haklı eleştiriler getirmeye bile tevessül etmemiştir.

İbn Mes'ud'un, Said b. Cübeyr'in, İbrahim en-Nehai'nin zulme karşı başlattıkları muhalefet fıkhını "tedvin" etmiş, dostlukta da düşmanlıkta da adaleti elden bırakmayarak sünnet ehlinin dengeli orta yolunu sistemleştirmiştir. Bunu yaparken ne Harici anarşizmine prim vermiş, ne de Mürcie oportünizmine iltifat etmiştir. Rasulullah'ın ve ashabının yarım yüzyıl içinde sultanlar eliyle tahrif edilen kutlu mirasını kendine has fıkıh usulüyle aslına uygun bir biçimde tedvin etmiştir.

İmam "siyaseti ibadet, ibadeti siyaset" olan bir dinin mensubu olduğunun bilinciyle hareket etmiş, nefislerini temize çıkarmak için zalimler karşısındaki zilletlerine mazeret bulanlara bu konudaki en kesin sözü hayatıyla söylemiştir. Ne kokar ne bulaşır cinsten profan bir din anlayışının İslam'la uzak-yakın bir ilgisinin olmadığını bir kez de o dile getirmiştir.

Son nefesinde "*beni gasbedilmemiş bir toprak parçasına gömün*" diyen asil İmam dirisini bulaştırmadığı zulme ölüsünü de bulaştırmak istememiş, yalnız fıkıhta değil kendisine tabi olanların siyasette de İmamı olduğunu bir kez de böyle ispatlamıştır.

Ona zulmeden zalimler tarihin diğer tüm saltanatçı zorbaları gibi unutulup gitmişler; lakin onun toprağı sulayan kanı her an canlı, her an taze ürünler vermeye devam etmiş ve etmektedir.

III. BAĞIMSIZ HUKUK ŞURASI

Saadet asrında müslümanlar sorunlarını Rasulullah'a götürüyorlar, Rasulullah da bildiklerine cevap veriyor, bilmedikleri ise kendisine vahiyle öğretiliyordu. Herşey canlıydı. Hiç bir şeyi biriktirmeye ya da saklamaya ihtiyaç duymuyorlardı. Yani bilgi bir "miras" değildi. Çünkü aralarında bir peygamber yaşıyordu. Bir konuda kuşkuya düştükleri zaman vahyin yolgösterici ışığını önlerinde buluyorlardı. Vahyin iniyor olması, saadet nesline bilgiyi biriktirme, (hıfz), ayrıştırma (tasnif) ve derleme (tedvin) ihtiyacı bırakmıyordu.

Raşid halifeler döneminde de öyle oldu. Henüz sıcağı soğumamış vahiy, vahiyle eğitilmiş dinamik nesil ve meselelerin üstesinden gelen tecrübeli çekirdek kadro sayesinde müslümanların meseleleri çözüldü.

Ardından gelen dönemde bir takım yeni meseleler çıktı. Bunların birçoğunun çıkışı siyasi idi. Yönetim "nebevi" temellerinden çıkartılıp "sultani" bir şekil alınca bir ikilemle yüzyüze gelindi. *Dini önderlik, dünyevi önderlik.* Nübüvvet ve hilafet dönemlerinde birbiriyle özdeş olan bu iki önderlik, yani yönetimin layık olanın değil güçlü olanın eline geçmesi "hakk" ile "güç"ü birbirinden ayırdı.

Dini önderliği temsil eden bilginler (ulema-fukaha)

hakk'ı ellerinde bulunduruyorlar, dünyevi önderliği temsil eden saltanatsa *güç*'ü elinde bulunduruyordu. Ezeli mücadele yeniden başlamıştı. "Güç"ü elinde bulunduranlar "hakk"lı olanlara hakk'ı teslim etmemek için bu güç'ü kullandılar. Hakk'lı olanlar tabiatıyla bu gücün önünde baş eğmedi. Sonuçta çatışma çıktı: Hakk'lılarla güç'lülerin savaşı... Hakk'ı güce kavuşturmak için yapılan her çıkış güç'ü elinde tutan otorite tarafından en acımasız bir biçimde bastırıldı. Artık araya kan girmişti. Dava kan davasına dönüşmüştü.

Bu mücadelede güçlüler hakk'ı zorla elde edemeyince değişik yollara başvurdular. Satınalmak, makam vermek bu yollardan bir kaçıydı. Onların,hakk'ı güçle birleştirmek gibi bir kaygıları olmadı. Ne ki ellerindeki gücü meşrulaştırmak için hakk'ın en büyük dinamiği olan *ilmi* elde etmek istediler. Bunun için de özel müesseseler kurdular, tahsisat ayırdılar, "güç"ün kanatları altına sığınan, ancak hiç bir zaman güçle eşit hale gelmesine müsaade edilmeyen "hakk"ın temsilcisi olarak gördükleri alimleri gerektiğinde kullanmak için ellerinin altında bulundurdular.

Hakk'a gelince... O kendisinden zorbalıkla ayrılan gücün birleşmesi için çok mücadele verdi. Çünkü güç'ü olmayan hakk'ın hak olmaktan çıkacağı biliniyordu. Bu uğurda çok kan döküldü. Bu mücadeleler önce siyasi alanda verildi. O alan güçlülerin elindeydi tamamıyla. O alanda verilen mücadeleler hem çok kanlı oluyor, hem de başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Bunu gören kimi hakk'lılar bedbinliğe düşüp suskun bir muhalefeti benimsediler. Kimisi bu işlerden tamamıyla el-etek çekip işi "takdir"e bıraktı. Kimileri herşeye rağmen sonu çok kanlı biten mücadeleyi sürdürürken kimileri de hakk'ın en büyük desteği olan "ilmi", "güç" karşısında kullanmayı denedi.

Bu sonuncu bayağı tuttu. Güç sahipleri onlara muhtaç oluyorlar, onlar da bunu amaçlarının gerçekleşmesi yolunda

değerlendiriyorlardı. Alimlerden bazıları, "güç" karşısında halka yaslandı. Halkın kalesinin burçlarında tutunarak kendine göre bir "güç" elde etmiş oldu. Halk 'güç'e yaslanan 'ulema'dan kaçınıyordu. Halkın bu tabiatı onları cesaretlendirse de bu cesaretten yararlanıp organizeli bir kurumlaşmaya giden çıkmıyordu.

Bu arada, genişleyen topraklar, yeni dine giren farklı dilleri konuşan kavimler ve yeni yeni meseleler bir yığın soruyu gündeme getirdi. Fertlerin üstesinden gelemeyeceği kadar büyüktü mesele. Piyasada o kadar çok mesele ve bir o kadar da görüş vardı ki, iş doğruyu ispatla bitmiyor, yanlışın da iptali gerekiyordu. Bu ise, tek kişinin gerçekleştirmesi imkânsız bir durumdu. Bu işi organize edecek güç'e sahip olan tek merci, resmi otoriteydi. Ancak ona da halk itibar etmiyordu. Halkın muhalefetini görmezden gelsek bile, bu kez, bu işi üstlenebilecek kapasitede olanların razı edilmesi meselesi vardı ki, o daha da zordu. Sultan kapısına yanaşmak istemeyen fakihlerden kaçıp kurtulabilen kaçıyor, kaçamayanlar ya halk nezdindeki nüfuzlarını kaybetme pahasına kerhen görevi kabul ediyor ya da İmam Azam gibi ölümü göğüslüyorlardı.

Ancak her halükârda ümmetin artan soruları ve sorunları halledilmeyi bekliyordu. İşte, devletin muhalefet nedeniyle üstesinden gelemediği, alimlerin de kadrosuzluk ve imkansızlık nedeniyle başaramadıkları bu işe, ilk kez İmam Azam el atıyordu.

Önce çoğu cins kafalardan seçilmiş bir kadro oluşturmuştu İmam. Bunların blançosunu *Mekki* onun ağzından nakleder:

"Bu otuz altı kişiden yirmi sekizi yargı makamına layıktır. Altısı üstün yetenekleriyle sorunlara kaynaklardan çözüm getirecek kapasitede, ikisinin ilmi kariyeri ise çok üstündür."[23]

23. Mekki, a. g. e., s. 508.

O öğrencilerini bir yana bırakıp içtihat işini tek başına yürütmedi. Onların kıymetini anladı ve takdir etti. Onlar arasında adeta ilmî bir taksim yaptı. Örneğin İmam Züfer Şûra'nın hadis otoritesiydi. Bir konu geldiğinde önce o konunun şûradaki mütehassısından görüş alınırdı. Üzerinde hep birlikte düşünürlerdi. Komisyonun tüm fertleri teker teker görüş açıklama yetkisine sahipti. Bu görüşlerin tümü komisyonun zabıt katipliğini yapan Ebu Yusuf tarafından yazıya geçirilirdi. Ebu Yusuf diyor ki: "*Zabıtlar okunacağı zaman sadece İmam'ın görüşünü okurdum. Bir kezinde unutup diğer görüşleri de okuyunca 'Bu kimin kavlidir?' diye sordu.*"

Komisyonun kimi konular üzerine aylarca durduğu olurdu. Her konuda araştırmaya girişilir, getirilen sorunların tümü çözülmeye çalışılırdı.

Halk bunu bildiğinden her kesimden ve ülkenin dört bir yanından meselelerine çözüm bulmak isteyenler sorularıyla gelirler, sorunlarını hallederek yurtlarına dönerlerdi. Halkın tek temyiz mahkemesi, başvuracağı biricik "danıştay" haline gelmişti İmam'ın ders halkası.

Öyle meseleler olurdu ki günlerce süren mubahase sırasında İmam hiç bir şey söylemez, herkes engin bir fikir hürriyeti içinde görüşünü açıklar, en sonunda İmam kendi fikrini ortaya koyardı. Kerderi diyor ki: "*O zaman orada bulunanların tümü susar, kimseden çıt çıkmazdı. Sanki mecliste kimse yokmuş gibi olurdu.*"

Abdullah b. Mübarek anlatıyor:

"Bir keresinde, oturumlardan birinde bir mesele üzerinde üç gün sürekli tartışıldı. Ancak üçüncü günün akşamı, namaz vakti mesele halledildi."[24]

İmam'ın bânîsi olduğu bu "Bağımsız Hukuk Şûrası"nda yaklaşık 83.000 meseleye çözüm getirilmişti. Bu meseleler çeşitli olup, ekonomik, siyasi, ibadi, medeni, ferdi, iç-

24. *Kerderi, a. g. e., s. 488.*

timai konuları içermekte, hatta uluslararası ilişkiler ve milletler hukukunun da nüveleri burada atılmaktaydı. Daha sonra derlenen Ebu Yusuf'un *Kitabu'l-Harac*'ı ve İmam Muhammed Hasan eş-Şeybani'nin uluslararası hukuk'u da içine alan *Kitabu's-Siyer*'i bu birikimin ürünleridir.

İmam'ın fıkhı, devlet bazında "adalet"i, fert bazında "hürriyet"i esas alarak oluşturulmuş bir fıkıhtır. Bu fıkhın üç meyvesi vardır:

1. İmam Azam'ın şahsında gerçekleşip onu siyasette de İmam yapan örnek hayat.

2. İslami siyasetin temeli olan şûra'nın ilme taşınarak gerçekleştirilen özgün yöntemle yetiştirilen hukuk elemanları.

3. Adalet ve hürriyeti esas alan bir usulle çözülüp tedvin edilmiş binlerce mesele ve bunların ortaya çıkardığı ekol.

Hanefi ekolünün bunca yaygın olmasının ana sebeplerinden biri de mezhebin yapısal özelliğinden (reyci) kaynaklanan "imkan genişliği"dir. Yönetimler Hanefi Hukuku'nu "benimsemek"ten daha çok "kabul etmek zorunda kalmışlardır" demek daha uygundur. Her fıkıh ekolü her şartta uygulanmaya müsait değildir. Özellikle bazı fıkıh ekolleri yapısal bir özellik olarak ferde ve topluma çok dar bir manevra alanı bıraktıklarından pek tutulmamış, tutulsa bile "kullanışlı" olmadığı anlaşılarak terkedilmiştir. İmkanlarının genişliği nedeniyle Hanefi Hukuk Ekolü yönetimlerin *ihtiyacına cevap verebilmiştir*. Ancak yönetimler, onun bu özelliğini kötüye kullanarak "örf" ve başka adlar altında hevalarını ve saltanatlarını meşrulaştırmaya çalışmış olabilirler. Tarihte görülen böylesi çarpık ve yanlış uygulamaların faturası elbette mezhebin kendisine çıkarılmamalıdır.

Konumuz gereği İmam'ın siyasi içtihatlarından sözetmeden geçemezdik. "Siyasi" "ibadi" gibi yanlış bir mantığa dayanan ayrımlara, temelde karşı olmakla birlikte, meramı-

mızı ifade etmede bir kolaylık sağlar düşüncesiyle başvurduk.

İmân'ın vicdanlara, İslam'ın mescidlere, fıkhın (hukuk) kitaplara hapsedildiği bir dönemde bazı şeyleri konuşmanın bedeli oldukça ağırdır. Bu bedeli ödemeyi göze almadan bir takım gerçekleri dile getirmek mümkün olmayacaktır. Bunlardan biri de 'din ve siyaset' konusu.

İmam'dan söz edip de onun bütün bir hayatını kapsayan ve uğruna canını koyduğu siyasi ilkelerinden sözetmemek yumurtasız omlet yapmaya benzer. Ondan bahsedip de bu boyutuna değinmeyenlerin bu işi nasıl becerdikleri meraka değer doğrusu.

Adı üstünde *hukuk,* baştanbaşa *siyaset* demektir. İmam ise yalnız İslam tarihinin değil dünya tarihinin yetiştirdiği ender hukukçulardan biridir. Biz onun artık anlatıla anlatıla ezberlenmiş yanlarına değil, onu tanımayan nesle kılavuzluk yapacak olan siyasi içtihatlarına şöyle bir göz atalım. Bu içtihatların bugün de hararetle tartışılan kimi konulara cevap bulmada yardımı dokunabileceğini ümid ediyoruz.

1. ÖNDERLİK

Din ve Siyaset

Görmüyor musun ki göklerin ve yerin hükümranlığı, yönetimi yalnız Allah'a aittir...
Kur'an-ı Kerim

Siyaseti kısaca yönetmeye ilişkin her şey olarak tarif edersek bu tarifin dışında bir insan düşünmek mümkün değildir. Bir insan ya yönetendir, ya yönetilendir. Ama çoğunlukla her ikisidir. Yani hem yönetmekte hem yönetilmektedir. Bu anlamıyla her insanın bir yönetme, sevk ve idare etme üslubu vardır. İşte bu üsluba o insanın siyaseti denir. Gerek başkasını yönetiyor, gerekse başkası tarafından yönetiliyor olsun bu böyledir. Her siyaset bir takım kurallara (yasa) dayanır. Bu kurallar bütününe o kuralları koyanın -ya da koyanların- şeriatı denir. Örneğin Nemrud'un şeriatı, Firavun'un şeriatı gibi.

Bu şeriatlar gerek yasa koyucu, gerekse yasaya uyucu açısından çok çeşitlilik arzedebilir. Ferdin fert için, ferdin

toplum için, toplumun bir kesiminin başka bir kesimi için, azınlığın çoğunluk için koyduğu şeriatlar ki bunların uygulanması işlemine 'tahakküm' diyoruz.

Bu, yerlere ve zamanlara göre değişen farklı tahakküm çeşitlerine farklı isimler verilmiştir. Örneğin oligarşi, monarşi, teokrasi, demokrasi vs. gibi. Bu isimlerin çeşitliliklerine, tezahürlerinin ve yöntemlerinin farklılıklarına rağmen tümünün ortak bir yanı vardır: İnsanın insanı yönetmek için kurallar koyması, bu kurallarla hemcinsleri üzerinde otorite kurarak onlara tahakküm etmesi...

Otorite ve teşri (kanun koyma) açısından siyaset ikiye ayrılır: Allah'ın siyaseti, kulların siyasetleri.

Neden Allah'ın siyaseti?

Siyaset deyince akla ilk gelen şey yönetme, yasa koyma, hükmetmedir. Bir yerde yönetmekten, yasa koymaktan, hükmetmekten sözediliyorsa orada akla ilk gelecek olan Allah'tır. Çünkü bütün bu vasıflar yaratıklardan önce yaradana yakışmakta. Çünkü güç ve kudret açısından yarattıklarından hiç biri O'nun dengi ve benzeri olamamakta. Bütün bunlardan dolayı bir yerde "siyaset" dendiği zaman orada ilk akla gelen Allah olacaktır. Kendisine uyulması istenilen kurallar (şeriatlar)'dan sözedildiği zaman da *Allah'ın şeriatı* akla gelecektir.

Öyle ya! Yarattıklarını yönetme hakkına yaradandan daha layık kim olabilir? Bunca şeyi O'nun yarattığına inanıp da bütün bu yarattıkları için bir takım kurallar koymadığını zannetmek akılsızlıktır. Elbette O, insanları ve diğer yaratıkları oynamak için yaratmamıştır. (Enbiya, 16).

Kitab'ında kendisini bir tek kanun koyucu ilan eden Allah (Rum, 4; En'am, 57; Kasas, 70; Furkan, 2) yönetmeye ilişkin kimi kavramları da zatı hakkında kullanmaktadır.

Örneğin O'nun partisi vardır; hizbullah... "*Kim Allah'ı ve Rasulünü ve iman edenleri veli edinirse (Allah'ın şeriatına*

boyun eğerse) bilsinler ki galip gelecek olan Allah'ın partisidir." (Maide, 56). *"Allah onlardan razı olmuş; onlar da Allah'dan razı olmuşlardır. İşte onlar Allah'ın partisidir."* (Mücadile, 22). Allah'ın siyasetinin karşısında ise Şeytan'ın siyasetini temsil eden "Şeytan partisi" vardır. Kur'an'da bu kesimden de şöyle sözedilir: *"Dikkat! Şeytanın partisi... İşte onlar hüsrana uğrayanlardır."* (Mücâdile, 19).

Allah'ın ordusu vardır; cündullah... *"Göklerin ve yerin orduları Allah'ındır."* (Fetih, 4 ve 7). *"... Ve bizim ordumuz onlara galip gelecektir."* (Saffat, 173).

Allah'ın gözetleyici memurları (kiramen katibin), ödülü, saltanat'ı (mülk. Al-i İmran, 26), yasaları (Yusuf, 40), güc'ü (Mülk, 1), yargılaması (Tin, 8) ve daha yönetme işi için gerekli olan her bir şeyi hem de en âlâsıyla O'nda mevcuttur. Üstelik O kendisini biz yaratıklarına tanıtırken Kral (Melik), Yargıç (Hakim), Yargıçlar yargıcı, baş yargıç (Ahkemu'l-hakimin), Yöneten (Müdebbir), Gücü olan (Kadir), Yücelten (Muizz), Alçaltan (Muzill), Bağışlayan (Rahim), İnsanların yöneticisi (Meliku'n-Nâs) olarak tanıtmaktadır.

O'nun bildirdiği bütün bu açıklayıcı bilgilere rağmen hâlâ Allah'ın siyasetinin (yönetime ilişkin kuralları) olmadığını söylemek gerçekte O'nu yalanlamaktan başka bir anlam taşımamaktadır. O'nu doğrudan yalanlayamayanlar böylesine dolaylı bir yol seçerek O'nun siyasetini inkâr etmek cüretini göstermektedirler.

Allah'ın siyasetini inkâr etmenin onu inkâr etmek olduğunu anlamamız için O'nun Kitab'ında şöyle kısa bir yolculuğa çıkmamız gerekecek.

"Gökten yere işi (emr) düzenler.." (Secde, 5)

"Görmüyor musun ki, göklerin ve yerin hükümranlığı, yönetimi yalnız Allah'a aittir?" (Bakara, 107)

"Saltanat (mülk)ta O'nun bir ortağı da yoktur." (Furkan, 2)

"Göklerde ve yerde ne varsa hep O'na aittir, hepsi O'na boyun eğerler." (Rum, 26)

"Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında ne var ne yoksa hep O'na aittir." (Ta Ha, 8)

"Attığınız meniyi gördünüz mü?

Onu siz mi yaratıyorsunuz, yoksa biz miyiz yaradan?

Aranızda ölümü biz takdir ettik. Bizim önümüze geçilmez...

(...) Ektiğinizi gördünüz mü?

Onu siz mi bitiriyorsunuz; yoksa biz miyiz bitiren?

Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik...

(...) İçtiğiniz suyu gördünüz mü?

Onu buluttan siz mi indiriyorsunuz; yoksa biz miyiz indiren?

Dileseydik onu tuzlu yapardık. Ama şükretmeniz gerekmez mi?

Yaktığınız ateşi gördünüz mü?

Onun ağacını siz mi inşa ettiniz (yarattınız); yoksa biz miyiz inşa eden (yaratan)?" (Vakıa, 58-72).

"Başta da sonda da hamd O'na mahsustur. Hüküm (yargı, yönetim, karar)'de O'na aittir. Siz de O'na döneceksiniz." (Kasas, 70)

"Kuşkusuz hüküm yalnızca Allah'ındır." (En'am, 57).

"Derler: Acaba bize de emr'den (yönetim işinden) bir hisse düşer mi? Söyle; elbetteki emr (yönetim işi) Allah'a aittir." (Al-i İmran, 154).

"Göklerin ve yerin hükümranlığı (mülk) O'nundur. Bütün işler (emr) O'na döndürülecektir." (Hadid, 5)

"...Önce de sonra da iş (emr) Allah'a aittir. O gün müminler sevinirler." (Rum, 4)

"O, öyle Allah'tır ki O'ndan başka tanrı yoktur. Padişah-

tır, mukaddestir, selam (esenlik veren, barışçı), mümin (güven veren), müheymin (şefkatle koruyan), aziz (güçlü, galib) cebbar (istediğini zorla yaptıran), mütekebbir (çok ulu)dur! Allah onların ortak koştuklarından münezzehtir." (Haşr, 23).

"*Mülkü (her şeyi ve her şeyin yönetimini) elinde bulunduran, her şeye gücü yeten Allah'ın şanı ne yücedir!*"(Mülk, 1)

"*Her şeyin yönetimi O'nun elindedir, siz de O'na döneceksiniz.*" (Yasin, 83).

"*De ki: 'Siz Allah'tan başka yalvardığınız şu tanrılarınızı görüyorsunuz ya, bana gösterin bakalım onlar yerden hangi şeyi yaratmışlar?..*" (Fatır, 40).

"*Allah zeval bulmasınlar diye gökleri ve yeri tutmaktadır. Andolsun zeval bulsalar, kendisinden başka artık onları kimse tutamaz. Kuşkusuz O, halimdir, çok bağışlayandır.*" (Fatır, 41).

"*Onların O'ndan başka bir yardımcısı yoktur. Ve O kendi hükmüne kimseyi ortak etmez.*" (Kehf, 26).

"*Göklerde ve yerde her ne varsa isteyerek (itaat ederek), yahut istemeyerek (zorla) O'na teslim olurlar.*"(Al-iİmran, 83)

"*Kurtarıcı (ancak) O'dur ve O'nun için başka bir kurtarıcı sözkonusu değildir.*" (Müminun, 88).

"*İşte Allah dilediği gibi hükmeder.*" (Maide, 1).

"*Allah hükmedenlerin en güzel hükmedeni (yargıçlar yargıcı) değil midir?*" (Tin, 8).

"*De ki: Allah'ım, mülk sahibi sensin. İstediğine mülk verirsin, istediğinden de mülkü alırsın; istediğini yüceltirsin ve istediğini alçaltırsın. Hayır senin elindedir; elbette sen her şeye güç yetirensin.*" (Al-i İmran, 26).

"*Elbette yeryüzü Allah'ın (malı)dır. İstediği kulunu ona varis kılar.*" (A'raf, 128).

"*De ki: Sığınırım ben, insanların Rabbine; insanların padişahına...*" (Nas, 1-2)

"Aranızda bir şey hakkında ihtilafa düşerseniz onun hakkında hüküm vermek Allah'a aittir." (Şûra, 10).

"Dikkat! Yaratma (halk) ve yönetim (emr) O'na aittir." (A'raf, 54).

"...Hüküm yalnız Allah'ındır. O yalnız kendisine tapmanızı emretmiştir. İşte doğru din budur. Ama insanların çoğu bilmezler." (Yusuf, 40).

"...Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte kafirler onlardır!" (Maide, 44).

"...Ve kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte zalimler onlardır." (Maide, 45).

"...Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse işte onlar fasıklardır." (Maide, 47).

"Yoksa cahiliyye hükmünü mü arıyorlar? İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?" (Maide, 50).

"Aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Rasulüne çağırıldıkları zaman inananların sözü ancak 'işittik ve itaat ettik' demeleridir. İşte korktuklarından kurtulup umduklarına nail olanlar onlardır." (Nur, 51).

İşte bu manadaki Allah'ın siyasetine tabi olan İmam Azam bir ömür bu siyaseti hakim kılmak için mücadele vermiş ve bu uğurda da canını feda etmekten çekinmemiştir.

İmam'ın siyasi içtihatlarına yaklaşırken İslam'ın bu konudaki belirleyici çerçevesini bilmek gerekiyordu. Çerçevesi genel hatlarıyla Allah tarafından vaz'olunan bu siyasetin uygulayıcısı Rasulullah olmuştur. Hulefa-i Raşidin'den sonra İslami siyasette görülen sapma bir yığın soruları da peşinden sürüklemiş, kanlı çarpışmalara dönüşen ifrat ve tefrit görüşler ortalığı kaplamıştır. İmam, tavizsiz hayatının da desteğiyle yıllardır tartışmaların temelini teşkil eden siyasi meselelere adil ve mutedil çözümler getirerek ideal tavrı ortaya koymuştur.

Benden sonra, kötü bir sınıf yönetime gelir. Söylediklerini yapmaz, yapmadıklarını söylerler. Emrolunmadıkları şeyleri yaparlar, kim eliyle onlara karşı koyup savaşırsa o mümindir. Diliyle onlara karşı savaşırsa o yine mümin kimsedir. Kalbi ile onlara karşı buğzeden kimse de mümindir. Bundan sonrasında hardal tanesi kadar iman yoktur.

Hadis-i Şerif

Yukarıdaki ayetlerden de anlaşılacağı gibi İslam siyasetinde mutlak otorite, mutlak güç, mutlak kanun koyucu, Allah'tır. Şeriatını (fert ve toplumu kuşatan hukuk kuralları bütünü) Kitab'ta (Kur'an) vaz'eden Allah, onu kendisi adına yürütme (hilafet) işini elçisi eliyle gerçekleştirmiştir.

Bunun ilk şartı ilahi hukukun uygulanacağı toplumun onun hakimiyetini, otoritesini kabul etmesidir. İslam siyasetinde bir fert, aile, sınıf veya zümre Allah'ın otoritesine ortak olamaz. İslam bu yönüyle teokrasi değildir. Teokrasi din adına ortaya çıkmış bir zümrenin tahakkümüdür. İslam'da ise böyle bir zümre yoktur. Çünkü 'dinî olan-dinî olmayan' ayrımı, Allah'ı dünyanın ve ahiretin tek otoritesi telakki eden; hakimiyeti kayıtsız şartsız O'na has kılan bir siyasette geçersizdir.

Allah koyduğu hukuk kuralları önünde yaratılmış vasfına sahip olan herkesi -onu uygulama makamında olanlar da dahil- eşit görmekte, İslam siyasetinin temeli, *hukukun üstünlüğü* ilkesine dayanmaktadır.

İslami siyasette "devlet" bugün dünyada geçerli olan devlet anlayışından farklıdır. Çağdaş ya da antik, İslam dı-

şındaki tüm devlet anlayışları ve örnekleri ekonomik, askeri ve diğer alanlarda "örgütlenmeye" dayalıyken İslam devlet anlayışı şeffaf yapısıyla fazilete dayalıdır. İslam dışı siyasetlerde "devlet" halka rağmen yaşayabilecek kadar örgütlenerek elinde bulundurduğu yasama, yargı ve yürütme imkanlarını bir "şahs-ı manevi" halini alan "devlet" adlı "örgüt"ün tahakkümünü pekiştirmek için kullanır. İslami siyasette halktan ayrı ve bağımsız "devlet" adlı bir şahs-ı manevi yoktur. Çünkü bu siyasette halk "iyalullah"tır, devlet ise Allah'ın adaletinin dağıtıcısı ve halkın hizmetkarıdır.

"Kutsal örgüt" temellerine değil, fazilet ve adalet temellerine dayanan İslami yönetim mekanizması, evrensel adaleti toplumda geçerli kılmanın adıdır. (Şûra, 15).

İslam hukuku, dokunulmazlığın ve imtiyazın olmadığı bir hukuktur. Kanunu uygulayanlardan yürütmenin başı (halife)'na kadar herkes onun önünde eşittir.

İslami siyasette yönetenle yönetilen arasındaki ilişki otokontrole dayanan ilişkidir. Birbirlerini denetlerler. "Allah'a itaat etmeyene itaat yoktur" ilkesi İslami siyasetin temel ilkelerindendir. Zalim bir yöneticiyi uyarmak en büyük cihad olarak nitelenir.

Şûra'ya dayanan İslami siyaset saltanata dayalı her türlü uygulamayı şiddetle reddeder. Yöneten yönetilen ilişkileri üzerine söylenmiş şu hadisler İslam siyasetinin mantığını içeriyor:

"Benden sonra, kötü bir sınıf yönetime gelir. Söylediklerini yapmaz, yapmadıklarını söylerler. Emrolunmadıkları şeyleri yaparlar, kim eliyle onlara karşı koyup savaşırsa o mümindir. Diliyle onlara karşı savaşırsa o yine mümin kimsedir. Kalbi ile onlara karşı buğzeden kimse de mümindir. Bundan sonrasında hardal tanesi kadar iman yoktur."[25]

25. *Ebu Davut, Kitabu'l-Melahim, bab: 17, Tirmizi, Kitabu'l-Fiten bab: 12, Nesei, Kitabu'l-Bîa, bab: 36.*

"Cihadın en faziletlisi, zalim hükümdarın karşısında hakkı söylemektir."[26]

"Halk başlarına geçen bir zalimin zulmüne engel olmazsa Allah'ın onlara kapsayıcı bir bela göndermesi umulur. Benden sonra bazı yönetimler işbaşına gelecekler. Onların yalanları doğrudur diyenler onların işledikleri zulme yardımcı olanlardır. İşte onlar benden değildir, ben de onlardan değilim."[27]

"Uzak olmayan bir vakitte sizin başınıza öyle yönetimler gelir ki, rızıklarınızı ellerine geçirirler (sömürür). Ne söyleseniz yalan, ne yapsanız kötü iş olur. Siz onların bayağılıklarına iyi demedikçe sizden memnun olmazlar. İşte o zaman siz, onları doğru yola getirmek için karşılarında hakkı söyleyeceksiniz. Eğer onlar azgınlık yapar haddi aşarlarsa ve bir kimse de bunlara karşı geldiği için öldürülürse elbette o şehiddir."[28]

"Her kim yönetimi hoşnut etmek için Allah rızasına aykırı olacak bir biçimde konuşursa, Allah'ın dininden çıkmıştır."[29]

Meşruiyyet (Yasallık)

Raşid halifeler döneminde meşruiyet sorunu olmamıştır. Yönetim Rasulullah'ın koyduğu temeller üzerinde devam etmiştir. Dahası ilahi seçimle gerçekleşen peygamberliğin kendine has özelliklerinden dolayı, örnek İslam siyaseti, oluşumunu daha çok râşid ve mürşid halifeler döneminde tamamlamıştır.

---

26. *Nesei, bab: 37, VII/161.*
27. *A. g. e., bab: 35, VII/160.*
28. *Kenzu'l-Ummal, H. No: 14876, VI/67.*
29. *A. g. e., H. No: 14888, VI/70.*

Meşruiyyet sorunu olmamıştır dedim. Bu demek değildir ki siyasal katılımda pürüzler çıkmamıştır. Hz. Ebubekir'in halife seçiminde Sa'd b. Ubade'nin bir ömür; Hz. Ali ve onun sözünden çıkmayan Haşimoğullarıyla Yemenliler'in altı ay geciken biatları bir siyasi kriz olmakla birlikte bünyesinde nebevi hilafetin meşruiyyetine yönelik bir eleştiri taşımayan mevzîî ve geçici olaylardır.

Daha sonra ortaya çıkan Hz. Osman'ın katli, Cemel ve hatta Sıffin olaylarında "meşruiyyet"i kimse sözkonusu etmemiştir. Biat ve Şûra'ya dayalı nebevi hilafet kendi özgün yapısı içinde dünyada eşi görülmemiş bir uygulamanın modeli olmuştur.

Hulefa-i raşidinden sonra bu yapı âni bir değişikliğe uğradı. "Halkın devleti" demeye gelen nebevi hilafet "devletin halkı" deyiminde ifadesini bulan teb'a siyasetine dönüşmüştü. Cihadın kurumlaştırılarak düzenli ordunun kurulmasıyla ümmetin denetimine karşı örgütlenen "devlet" kısa zamanda bir baskı aracına dönüştü.

İlk önemli değişiklik, o zamana kadar Bizans imparatorlarının ve İran kisralarının yöntemi olan babadan oğula veraset sistemi alınarak gerçekleştirildi. Bu değişiklik şu anlamlara gelmekteydi:

1. Nebevi hilafetin temel dinamiği olan şûra işlevini yitiriyor, halkın siyasal katılımı böylece önlenmiş oluyordu. Yönetime doğrudan katkıda bulunamayan halkın elindeki tek silah olan şûra da alınınca yönetim monarşiye dönüşüyordu.

2. Şûra ile iç içe olan ve İslami siyasette meşruiyyetin ölçüsü olarak kabul edilen biat kurumu da böylece devreden çıkarılıyor, halkın siyasal katılımı anlamına gelen bu kurum soysuzlaştırılıyordu. Hulefa-i raşidin'den sonra benimsenen veraset-saltanat usulüyle zaten bir hükmü kalmamıştı biatın.

3. Adalet mülkün, zulüm saltanatın temeliydi. Adaletin iki ayağı olan şûra ve biat felç ettirilince adalet adalet olmaktan çıkmış, yerini zulum almıştı. Hukukun üstünlüğü imtiyaza, ümmetin malı olan beytülmal ise devlet adlı örgütün çitfliğine dönüştü. Hazinenin *ümmetin malı* olmasıyla *devletin malı* olması arasında oldukça büyük farklar vardı.

Hulefa-i raşidinin dilinde beytülmal'in adı "ümmetin malı"dır. Ümmetin malı -adı üzerinde- ümmete aittir. Onu ümmet bir hak olarak ister ve o mal ümmetin refahı ve saadeti için kullanılır. "Devletin malı" ilk bakışta ümmetin gibi anlaşılsa da uygulamada hiç de öyle olmadığı ortaya çıkacaktır. Bazen bu mal ümmete rağmen devletin bekası için kullanılır. Bu malı devlet asli sahibi olan ümmete vermek zorunda kaldığı zaman bir hak olarak değil, bir *ihsan* olarak verir ve faturasını da yine ümmete çıkarır.

Burada "devlet" denilen bu mevhum varlığın mahiyeti de tartışılabilir. Ama her dünya görüşünde o dünya görüşünün yapısına göre değişen bir devlet tarifi vardır. Örneğin aşağı yukarı tüm monarşik saltanatlarda bu tarif Fransız kralı XIV. Louis'nin şu sözünde ifadesini bulur:

"*Devlet benim!*"

Evet, devlet 'kutsal örgüt'ün başıdır. Devlet o olunca devletin malı da onun malı olacak, saltanatın bekası için halkın öz malını keyfine göre kullanacaktır.

Bugün, artık eskiyen 'tek başlı saltanat' usulleri terkedilerek batının Eski Yunan'dan alıp rektefe ederek pazarladığı demokrasi vs. gibi adı daha tumturaklı olan 'çok başlı saltanat' usullerine dönülmekte; neticede mantık ve uygulama açısından değişen bir şey olmamaktadır.

Tek başlı saltanatlarla çok başlı saltanatlar arasında mahiyet farkı yok. Meselenin daha kolay anlaşılması için misallendirelim. Saltanat halkın omuzlarında yükselen bir piramittir. Bu piramidin taşlarını devlet adlı örgütün ayrıca-

lıklı elemanları oluşturur. Piramidin zirvesinde ise 'kutsal örgüt'ün başı bulunur. Monarşilerde piramidin ucu sivridir. Orada tek kişi oturur. Demokrasilerde ise küçük bir fark var. Bu fark, piramidin tepesinin düzlenerek tek kişi yerine meclis, senato vs. saltanatlarının oturtulmasıdır.

Nebevi hilafet böylesine kökten değişimlere uğrayınca meşruiyyet tartışmaları da doğal olarak başladı.

Tüm hizipler bunu tartışıyordu. Belki hiziplerin çıkışının temelinde yatan sebeplerin başında da meşruiyyet sorunu gelmekteydi. Sorular birbirini takip etti. Yönetim meşru muydu, değil miydi? Bu soruya, hanedan, devlet pastasını paylaşan 'mele' ve bir kısım Mürcie dışında selef içerisinden "meşrudur" cevabını veren çıkmamıştır. Özellikle ilk dönemlerin tanıdık simaları gönül rızasıyla bu soruyu müsbet cevaplamamışlardır. Zaten buraya kadar yukarıda sayılan azınlık zümre dışında hemen herkes muhalefette müttefiktir. Asıl ayrılık bundan sonra başlamaktadır.

Yönetimin gayr-ı meşru olduğunda ittifak eden insanlar bu yönetime karşı alınacak tavır konusunda ihtilafa düşüyorlardı. Herkes kendi tavrına delil buluyor, bunun en geçerli tavır olduğunu iddia ediyordu. Bunun sonucunda değişik ekoller, hizipler doğacaktı. Her hizip kendi haklılığını savunacak kendi gibi düşünmeyeni reddedecekti.

Ortada bir zulmün olduğuna herkes kânî, yöneticilerin büyük günah işlediklerine halk bizzat şahit idi. Bu kez büyük günah işleyenin durumu (mürtekib-i kebire) tartışıldı. Hizipler farklı şeyler söylediler. Ya da farklı sonuçlara varanlar, bu sonuçlar etrafında farklı hizipler oluşturdular. İfratlar tefritleri kovaladı. Ameldeki aşırılıkları meşrulaştırmak için akideden dayanaklar bulundu; bulamayanlar, tefsir ve te'vil ile halletmeye o da olmazsa uydurmaya kadar götürdüler işi.

Yönetimin İslami siyasete aykırı işleri karşısında takınılacak tavır da tartışma konusu ediliyordu. Bunlar arasında, meşruiyyet şartlarından sayılan biat'ın önemli bir yeri vardı. Biat ne zaman sahih biat olurdu? Zorla alınan biatın hükmü ne idi? Zalim ve fasık yöneticiye biatın cevazı? Bu bağlamda *'muhalefet fıkhı"* sorgulanıyor, emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker farizasının şartları tartışılıyordu. Yönetime karşı başkaldırının hükmü ve sınırları tesbit edilmeye çalışılıyordu.

Sahabenin görüşünü sistemleştiren İmam Azam'ın bu konulardaki tavırları ve ictihatları şimdiye kadar pek merak edilip ortaya konulmuş değildir. Bugün bulanık su avcılarının ve onlara gönüllü av olanların pek hoşlanmayacakları; hayata geçmiş bu ictihatları maddeler halinde sunalım:

2. İCTİHAT VE SALTANAT

Biat ve Şartları

> *"-Bizi buraya toplamanızın sebebi bizleri korkutarak saltanatınız uğrunda kullanmaktır. Böylece sizin adınıza halka tesir edelim, sizin eylemlerinizi meşrulaştıralım istersiniz. Siz hilafete, fetvaya yetkili iki kişinin bile görüş birliğine varmadığı gayr-i meşru bir usulle geldiniz. Oysa ki hilafet şûra ile olur."*
>
> İmam Azam

İmam Azam'ın hilafet'in meşruiyyeti konusundaki ictihadı şöyledir: Şûra ile değil de güç kullanarak yönetimi ele geçirip, ardından hiç bir yaptırım gücü olmayıp adet yerini

bulsun kabilinden alınan biatlar geçerli değildir. Böyle, verasetle yönetime gelip de ardından zorla alınan biatla halife olmak meşru usule aykırıdır ve caiz değildir.

Meşru olan hilafet görüş sahiplerinin (ehl-i rey) istişaresiyle halkın da katılımıyla gerçekleşir.

İmam bu inancını bizzat zamanın halifesinin yüzüne karşı söylemiştir. Ki o bu hükmü açıklamakla ölümü göze aldığını ispatlamıştır. İmam'ın bu konudaki içtihadını Halife'nin saray nazırı Rebi b. Yunus'un naklettiği şu olaydan öğreniyoruz.

Ebu Cafer Mansur çağın en ünlü fakihlerinden İmam Malik, İbn Ebi Zi'b ve İmam Azam'ı sarayına çağırarak şu soruyu sorar:

"-Allah'ın bu ümmetin hilafetini bana vermesini nasıl görüyorsunuz? Ben bu makamın layıkı mıyım?"

İmam Malik şu cevabı verir:

"-Eğer bu işe layık olmasaydın Allah seni halife tayin etmezdi."

İbn-i Ebi Zi'b ise şu karşılığı verir:

"-Dünya mülkünü Allah dilediğine verir. Fakat ahiret mülkü böyle değildir. Allah onu isteyene ve layık olana verir. Eğer Allah'a itaat edersen Allah'ın yardımı senin üzerine olsun. Umarım bunu yaparsın da O'nun tevfiki seninle olur. Fakat isyan ettiğin müddetçe Allah'ın bu yardımı senden uzaktır. Şunu iyi bil ki, hilafet takva ehlinin icmasıyladır. Biri kalkıp da hilafeti zorla ele geçirirse, burada ne takva ehli, ne icma, hiç bir şey yoktur. Böyle yapan kimse ve ona yardımcı olanlar Allah'ın tevfikinden çıkmışlar, yolundan ayrılmışlardır. Eğer siz temizlenmek istiyorsanız, Allah'tan selamet dileyip salih ameller ve iyi icraatlarla O'na yaklaşınız."

İmam bu olayı tasvir ederken şöyle söyler:

"İbn-i Ebi Zi'b bunları söylediği zaman, kellesinin ora-

cıkta vurulması ihtimaline karşı ben ve İmam Malik elbisemizin eteklerini onun kanı sıçramasın diye toplamaya başlamıştık."

Mansur İmam'a dönerek "Sen ne dersin" dedi.

İmam'ın cevabı:

"-Dini uğruna hakikati ve doğruyu arayan kişi Allah'ın gazabından uzaktır. Bakışlarını üzerimizden çekip de vicdanına çevirirsen bizi buraya Allah rızası için çağırmadığını görürsün. Bizi buraya toplamanızın sebebi bizleri korkutarak saltanatınız uğrunda kullanmaktır. Böylece sizin adınıza halka tesir edelim, sizin eylemlerinizi meşrulaştıralım istersiniz.

"Siz hilafete fetvaya yetkili iki kişinin bile görüş birliğine (icma) varmadığı gayr-i meşru bir usulle geldiniz. Oysa ki hilafet mü'minlerin icmasıyla ve şûrasıyla olur. Ebubekir (r) Yemenlilerin biatı kendisine gelinceye kadar altı ay hükümden (meşru olmaz kaygısıyla) elini eteğini çekmişti."

İmamlar dağılınca Mansur mabeyncisini üç kese altınla onların ardından yolladı ve ona şu talimatı verdi:

"-Bu altınları götürüp onlara ver. Eğer Malik alırsa verirsin. Yok eğer İbn-i Ebi Zi'b ya da Ebu Hanife alırsa oracıkta kellelerini kes ve bana getir."

Mabeynci Rebi altınları teklif edince İmam Malik kabul etti. İbn Ebi Zi'b bu teklif karşısında şunu söyledi:

"-Ben bu parayı Mansur'un kendisine bile helal saymazken nasıl olur da kendim için helal sayarım?"

İmam Azam'ın cevabı ise daha keskindir:

"-Allah'a yemin ederim ki kafamı kessen bu paranın dirhemine el süremem."

Rebi saraya dönüp durumu Mansur'a bildirince Mansur şöyle söyleyecektir:

"-Onlar böyle davranmakla canlarını kurtarmış oldular."[30]

Biat konusunda yalnız İmam Azam'ın içtihadı değil İmam Malik'in içtihadı da böyledir. Bir çok kaynağın ortaklaşa naklettiği şu olay buna delildir:

Nefsü'z-Zekiyye kıyamında İmam Malik'e sorarlar:

"-Şimdi bize ne yapmamızı tavsiye edersiniz? Biz Mansur'a biat etmiştik. Bu durumda halifelik iddiasıyla kıyam eden İmam Muhammed'e biatta bulunabilir miyiz?"

"-Mansur'un biatı zorla (cebr) alınmış biattır. Bu şekildeki biat, yemin, talak (boşama) ya da buna benzer, zorla istenmeden yapılmış şeylerin tümü geçersizdir."[31]

İmam Malik'in bu fetvası üzerine bir çok Medineli İmam Muhammed Nefsü'z-Zekiyye'ye biat ederek onun safına geçti. Bundan dolayı Medine'deki Abbasi valisi İmam Malik'i yakalatıp ellerinden çaprazlama asarak kolları kırılana dek kamçılattı.

Saltanat usulüyle gelen bir halifeye yapılan biatın gayrı meşruluğunu *Buhari*'nin Hz. Ömer'den naklettiği şu rivayet açıkça ortaya koyar:

"*Kim müslümanların şûrası olmaksızın bir adama biat ederse, bu biat meşru sayılmaz. Böyle bir durumda biat eden de edilen de ölümlerini hazırlamış olurlar.*"[32]

Hz. Ömer'in böylesine kesin bir tavırla karşı çıkıp, şûra olmadan kendisini gayr-ı meşru bir yolla halife ilan edenin öldürülmesine hükmetmesi aynı zamanda sahabenin saltanata bakışını da içermektedir.

Hz. Hüseyin de, Kerbela'da, kendisini 'Halife'ye biata davet eden Emevi komutanına böyle bir biatın caiz olmaya-

30. *Kerderi, a. g. e., s. 296.*
31. *Taberi, Tarih, VII/560.*
32. *Buhari, Sahih (İbn-i Hacer şerhi), Kitabu'l-Hudud, H. No: 6830, XII/148, 149.*

cağını söyleyerek, yönetimi gayr-ı meşru ilan ediyordu.

Zalim yöneticinin kötülüklerini söylemenin gıybet sayılmayacağı hükmünü veren Hasan Basri, yönetimi gayr-ı meşru addetmekle birlikte ona karşı başkaldırmayı başarısız kalınıp çok kan dökületeceği endişesiyle doğru bulmuyordu.

Zalim ve Fasığın Yöneticiliği

> *Ümmetin malını meşru olmayan yollarda harcayan ya da zulümle hükmeden ve Allah'ın emirlerini terkedip yasaklarını irtikab eden kimsenin yöneticiliği batıldır. Onun vereceği emirler ve hükümler geçersizdir.*
>
> İmam Azam

İslam siyaset tarihinde hiç bir fakih kafirin yöneticiliğini tartışmamıştır. Çünkü Kur'an'la sabittir ki kafirlerin müminler üzerinde *velayet hakkı* yoktur:

"*Allah kafirlere müminler üzerine asla velayet hakkı tanımamıştır.*" (Nisa, 141)

Asıl tartışılan konu fasık ve zalimin yöneticiliğidir.

Bu konuda Hariciler'i bir kenara bırakırsak birbirine zıt iki görüş vardır orta yerde. 1) Mürcie'nin görüşü: Ki bunlar "olan" olması gerekendir deyip statükoyu savunanlardır. Bunlara göre eğer birileri herhangi bir yolla yönetimi ele geçirmişse bunun ele geçiriş tarzına bakılmaz. O yönetici zalim ve fasık olsa da meşru addedilir. 2) Mutezile; ki bu kesim de fıskı ve zulmü görülen bir yöneticinin yönetimi gayrı meşrudur. O meşru olmadığı gibi o yönetimde görev yapan hakimlerin -isterse Allah'ın indirdiğiyle hükmetsinler- hükümleri de meşrû değildir.

Bu noktada İmam Azam daha dengeli bir tavrı benimsedi. Zalim ve fasığın yöneticiliğini kabul etmemekle birlikte sosyal faaliyetlerin yürütülmesi gerektiğini kabul ederek, eğer kendisi adilse zalim halifenin kadısının hükmünü kabul etmiş, sorumluluğu ferdin kendisinden başlatmıştır.

İmam Azam zalim ve fasık bir yönetimde görev alma konusuna bireysel açıdan yaklaşıyordu. Eğer fasık bir rejimde fert bulunduğu makamda İslam'ın ahkamını icrada bir engelle karşılaşmıyorsa onun o makamda bulunmasına cevaz veriyordu. Ancak ferdin fasık ve zalim olması durumunda bunu meşru saymıyordu. Tekrar başa dönerek sorumuzu soralım: İmam Azam'ın zalim ve fasığın yöneticiliği (imamlığı) konusundaki net görüşü ne idi? Bu sorumuza *Mekki* ve *Kerderi*'nin ortaklaşa aldıkları İmam'ın bir içtihadında cevap buluyoruz:

"Fey'i meşru olmayan yollarda harcayan, ya da zulümle hükmeden ve Allah'ın emirlerini terkedip yasaklarını irtikap eden kimsenin yöneticiliği (hilâfet) batıldır. Onun vereceği emirler ve hükümler geçersizdir."

Bazıları, İmam Azam'ın "*fasık imamın ardında namaz kılınabilir ve eğer adil ve salih ise yönetici zalim de olsa o yönetimin Kur'an ile hükmeden kadısının hükmü geçerlidir.*" görüşleriyle; "*zalim ve fasık'ın yöneticiliği gayrı meşrudur, onun hükümleri geçersiz, ona yapılan biat batıldır.*" içtihadı arasında bir çelişki olduğu zehabına kapılmıştır.

İmam Azam'ın namaz için fasığın imametine, zalim bir yönetimde kadılık yapan adil birinin meşru hükmünü tenfize cevaz verişinden yola çıkanlar "yanlıştan yanlış gelir" mantığıyla onun fasık ve zalim'in yöneticiliğini de kabul ettiğini sanmışlardır. Yani, zalim yöneticinin hükmü ne ise onun tayin ettiğinin hükmü de aynıdır demişlerdir. Mutezile'den bazıları bu zanlarından dolayı Ebu Hanife'yi taviz vermekle suçlarken bazıları da yine bu yanlış anlayışı kendi

batıl görüşleri olan zulümle uzlaşma çarpıklığına dayanak göstermişlerdir. İkisi de yanlış.

Hanefi mezhebinin ünlü İmam'larından Ebubekir Cessas'tan dinleyelim:

"İnsanlardan bazıları Ebu Hanife'nin fasığın imametine ve hilafetine 'olur' verdiğini ve halifeyle hakimin arasını ayırarak onun hükmünü caiz görmediğini zannederler. Bunu kelamcılardan "Zürkan" adında biri söylemiştir. Kuşkusuz bu lakırdı asılsızdır.

Ebu Hanife'ye göre halife ile onun atadığı hakim arasında (yönetme hakkı ve meşruiyyet açısından) bir fark yoktur. Yönetime gelişleri ve getirilişleri (hakim'in kendisi adil ve salih de olsa) gayr-ı meşrudur. Çünkü her ikisinin meşruiyyetinin şartı da adil olmaktır. Fasığın hilafeti ve hakimliği meşru olmadığı gibi şahitliği de kabul edilmez. Eğer peygamberden rivayet ettiği hadis varsa o da alınmaz."[33]

Cessas, "*Zalimler ahdime nail olamazlar.*" (Bakara, 124) ayetinden hüküm çıkarırken şunları söyler:

"Bu ayetin delaletiyle fasığın yöneticiliğinin batıl olduğu anlaşıldı. Fasık ve zalim biri halife olamaz. Hatta bu karakterde olanlar herhangi bir biçimde yönetim makamına gelseler fıskları yüzünden halkın kendilerine uymaları gerekmez. Bu konuda Rasulullah şöyle buyuruyor:

"Allah'a isyanda kula itaat yoktur." Bu hadis de delalet eder ki; fasık biri hakim olamaz, hükmettiği zaman verdiği hüküm yerine getirilmez, şahitliği kabul edilmez, peygamberden rivayet ettiği hadis alınmaz, müftü olup fetva verdiğinde fetvasına uyulmaz."[34]

"*Zalimler ahdime nail olamazlar.*" ayetindeki "*ahd*"den kasıt Mücahid'e göre peygamberlik'tir. İbn Abbas bu konuda şöyle der: Zalime verilen söze (biat) vefa gerekmez. Eğer

33. Cessas, Ahkâmu'l-Kur'an, I/86.
34. A. g. e., I/86.

ona verdiğin sözü yapmayınca zulme uğrayacaksan, o zaman sözünü yerine getir. Hasan Basri ise şu açıklamayı yapar: Zalimlere verilmiş ahid yerine getirilme. Allah ahirette onu yerine getirmeyen kişiyi sorumlu tutmayacağı gibi ecrini de artırır."[35]

İmam Azam'ın zalim ve fasığın (kafirin değil) yöneticiliği konusunda hem böylesine pratik hem de ideal bir yaklaşımı benimsemesi, üzerinde durulması gereken bir konu. İmam bu yaklaşımıyla olayı ferdin kendisinden başlatmış, kişiyi kendi yaptığı eylemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Böyle yapmakla "*olan*" ile "*olması gereken*" arasındaki tercihte bocalayan bir çok insana çıkış yolu göstermiştir. Bu yol anarşiye meydan vermeden zulme karşı çıkmanın yoludur. Bu yol toplum için ferdin önceliklerini, fert için toplumun önceliklerini ihlal etmeden yaşayabilmenin adıdır. Bu yol zalim ve fasık yöneticileri aklamak için kendilerince meşru bir takım mazeretler uyduranların mazeretlerini iptal eden yoldur. Ümmetin tepesine musallat olan zorbaların elinden ümmeti kurtarmak için bulunmuş dengeli bir mücadele metodudur.

İmam Azam, insanlara, zalim ya da mazlum olmaktan başka seçenek bırakılmayan ortamlarda, dengeli bir çözüm, meşru ve pratik bir çıkış yolu göstermiştir.

Emr-i bi'l - Ma'ruf Nehy-i Ani'l - Münker

Bizi uyarmazsanız sizde, sizi dinlemezsek bizde hayır yoktur.

Hz. Ömer

İnsan uyarılmaya her an ihtiyaç duyan bir yapıda yaratılmıştır. Elbet bu gerçek, toplumlar için de geçerlidir. Bu

35. A. g. e., I/85.

nedenle Allah sık sık peygamberleri aracılığıyla çizgiden çıkan insanı yeniden hizaya sokmuş ve kitaplar indirmiştir. Peygamberliğin Muhammed Aleyhisselam'la son bulması düzeltme işleminin de bittiği anlamına gelmemektedir. Yapısı gereği İslam, uyarı görevini tüm mensuplarının boynuna bir vecibe olarak yüklemiş ve adına da "emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker" demiştir.

Kur'an'da defalarca geçen bu farizaya ilişkin bir kaç ayet alalım:

"İnanan erkekler ve kadınlar birbirlerinin velisidirler. İyiliği emrederler, kötülükten menederler..." (Tevbe, 71).

"... İyiliği emredip, kötülükten meneden ve Allah'ın (yasak) sınırlarını koruyan insanlardır. O müminleri müjdele..." (Tevbe, 112).

"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendir. Kötülüğü emreder, iyilikten meneder ve ellerini sıkı tutarlar..." (Tevbe, 67).

"İçinizden hayra çağıran, iyiliği buyurup kötülükten meneden bir topluluk bulunsun; işte onlar kurtuluşa erenlerdir." (Al-i İmran, 104).

"Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler..." (Al-i İmran, 114).

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten menedersiniz ve Allah'a inanırsınız..." (Al-i İmran, 110).

"Yaptıkları kötülükten (birbirlerini) alıkoymuyorlardı. (Bu yaptıkları) ne kötüydü!" (Maide, 79).

"Affı tut; iyi olanı emret; cahillere aldırış etme!" (A'raf, 199).

"Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o Elçi'ye, o ümmi Peygamber'e uyarlar. O ki, kendilerine iyiliği emreder, kötülükten meneder..." (A'raf, 157).

"Onlar ki kendilerine yeryüzünde iktidar verdiğimiz takdirde namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar..." (Hac, 41).

"Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar kesin işlerdendir." (Lokman, 17).

Devletli bir toplumda devletin görevi toplumun can, mal, akıl, nesil ve din emniyetini sağlamaktır. Bu emniyetleri sağlamanın tek sigortası iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak anlamına gelen "emr bi'l-ma'ruf, nehy ani'l-münker"dir. Elbette yöneticiler bundan müstağni değildir.

Raşid halifeler dönemine bakıldığında halkın yöneticileri uyarmasının en güzel örnekleri göze çarpar. Sıradan bir vatandaş devletin en yüsek kademesinde bulunan yöneticiye "sen niçin bunu böyle yaptın?" diye sorabiliyordu. Tabii böyle vatandaşların şöyle söyleyebilen yöneticileri vardı:

"*Bizi uyarmazsanız sizde hayır yoktur, uyarınızı dinlemezsek bizde hayır yoktur.*"

Bu, dünya siyaset tarihinin ender gördüğü bir düşünce özgürlüğü örneğidir. Kaynağını İslam'ın insana verdiği değerden alan bu özgürlük saltanatın gelişiyle kısıtlandı. Bu kısıtlama öyle bir noktaya geldi ki Emevi kralı Abdülmelik minbere çıkıyor "Bana Allah'tan kork diyenin kafasını keserim" diyor ve kesiyordu da.

Saltanat yönetiminin de desteğiyle emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker farizası terkettirilmeye çalışılıyor, ısmarlama fetvalar verdiriliyordu. Mürcie düşüncesi bu farizayı ortadan kaldırma işini üzerine almıştı. Emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker'in yönetime karşı bir fitne olduğunu söylüyorlardı. Böylece zalim ve fasık yöneticilerin zulmüne ve fıskına ortak oluyorlardı.

İmam Azam'a göre emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker

farzdır. Ebubekir Cessas, İmam ile Horasan'ın ünlü fakihi İbrahim es-Saig arasında geçen şu olayı nakleder:

"İbrahim es-Saig ile şu konuda fikir birliğine vardık: Emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker farzdır. Benim bu sözüm üzerine İbrahim elini kaldırarak bu konuda kendisine biat etmemi istedi."

Olayı aktaran Abdullah b. Mübarek diyor ki:

"Zulmüne karşı sözüyle cihad ettiği için Ebu Müslim Horasani'nin İbrahim es-Saig'i öldürdüğü haberi Ebu Hanife'ye gelince o kadar çok ağladı ki hepimiz üzüntüden öleceğini sanmıştık. İmam şöyle diyordu:

"-Vallahi onun başına böyle bir şey gelmesinden hep endişe ediyordum. O çok akıllı bir zattı. O beni Allah'ın haklarından bir hakkı almak için bir işe (kıyam) davet etti. Ona şunları söyledim: "*Eğer bir kişi tek başına böylesine büyük bir yükün altına girerse hiç bir sonuç elde edemeden öldürülür. Bu da bir fayda sağlamaz. Fakat kendini Allah'a adayan salih kişilerle birlikte başarı için gerekli şartları hazırlayarak ayaklanırsa o zaman bu konuda bir engel yoktur.*"

İbrahim yine geldi. Israr ediyordu. Her gelişinde şöyle diyordum: "*Bu yönetime karşı başkaldırı işi diğer bir takım farzlar gibi tek başına eda edilecek bir farz değildir. Peygamberler bile kendilerine göklerin kapısı açılıncaya kadar buna güç yetiremediler. Bu farz (kıyam) diğer farzlara benzemez. Diğerleri tek başına yerine getirilir. Bunda ise tek başına çıkıldığında insan hayatıyla oynar. Kendi nefsinin ölümüne yardım etmiş olur. Eğer böyle olursa ondan sonra kıyama kalkacak olanlara olumsuz bir örnek olur, onların sevinci kırılır, bir daha kimse bu işe yanaşmaz.*"[36]

İmam Azam'ın bu konudaki görüşlerini yansıtması açısından oldukça önemli olan bu olayın ardından İmam Cessas'ın "Babu Farzi'l-Emri Bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehyi Ani'l-Münker" başlığı altında yazdıklarına göz atalım:

---

36. A. g. e., III/319, 320.

"Kur'an ve sünnetten çıkarılan hüküm o ki, emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker bir farzdır. Bu farz gerek salih gerek günahkâr herkes içindir. Emr bi'l-Ma'ruf nehy ani'l-münker farzı müstakil bir farzdır. İnsan bazı farzları terketmekle diğer farzlar ondan düşmez. İşte bunun gibi insan bir takım kusurları sebebiyle emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker farzını terkedemez. Öte yandan bir kimse Allah'ın tüm emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçındığı halde başkalarını münkerden nehyetmese bu farzı terketmiş olur. Ebu Hüreyre şöyle rivayet eder:

"Ashabtan bir grup Rasulullah'a şöyle sordular:

Biz iyiliği emredip emrettiğimizden daha az yapsak ve kötülükten de başkalarını sakındırıp onun birazından kaçınamasak yine de emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker yapalım mı?

Buyurdular ki: "*Siz iyiliğin hepsiyle amel edemezseniz ve kötülüğün tümünden kaçınamazsanız bile emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker yapın.*"

Rasulullah bazı vecibelerin yerine getirilmemesi durumunda bile emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker'i diğer farzlarla denk tuttu, onu da farzların arasında zikretti."[37]

Kıyam Hakkı:

Ne garip! Müslümanların kanlarının köpek kanı gibi akıtılmasına aldırmayanlar pire kanının hükmünü soruyorlar.

Hasan-ı Basri

İmam Azam zalim ve fasık yönetime karşı müslümanların silahlı başkaldırısını emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker farizasının bir parçası olarak görmüştür.

37. *A. g. e., II/320.*

Bu konuda İmam ilk değildir. Emeviler hilafeti ellerine geçirdiğinden beri silahlı kıyamı savunan sahabe ve ulema eksik olmamıştır.

Sahabe'den Hicr bin Adiyy ve arkadaşları bu görüşteydiler ve yönetim tarafından katledildiler. Hz. Aişe ve Abdullah b. Mes'ud gibi ünlü isimler de bu çıkışları desteklediler. Hz. Hüseyin zalim ve fasık yönetime karşı kıyamın (huruç ale's-sultan) farziyyetine inanıyor ve bu uğurda şehadeti göğüslüyordu. Hz. Ebubekir'in torunu Abdullah b. Zübeyr de aynı inanç uğrunda mücadele vermiş ve şehid edilmişti.

İbn Eş'as ayaklandığında tâbiînin en ünlü alimleri onun bu çıkışının şer'i olduğunu ilan ederek halkı yönetime karşı onu desteklemeye çağırıyorlardı. Bu cümleden olarak İbn-i Ebi Leyla, eş-Şa'bi, Ebu'l-Bahteri ve Said b. Cübeyr'i sayabiliriz. Zamanlarının en ünlü fakihleri olan bu zatlar İbn Eş'as kıyamının içinde yer almışlar, bizatihi yardımcı olmuşlardır.

Hasan Basri de kıyamları meşru görmekle birlikte başarılı olmasını şart koşmuş, başarılamaması durumunda çok kan dökülür gerekçesiyle kıyamların içinde bizzat yer almamıştır. Ancak yönetimin verdiği maaşı reddetmiş, işledikleri zulümleri bir bir saymış, bunun gıybet olacağını söyleyen bazılarına "*zalimin zulmünü dile getirmek gıybet değildir*" demiştir. Bu dönemde, her tarafta zalimler tarafından oluk oluk müslüman kanı akıtılırken alimlerden bazılarının 'ilim' adı altında fer'i meselelerle halkı oyalamasına içerleyen Hasan Basri hayretini şöyle dile getirecektir:

"Ne garip! Müslümanların kanlarının köpek kanı gibi akıtılmasına aldırmayanlar pire kanının hükmünü soruyorlar."[38]

İmam Zeyd ile İmam Muhammed ve İbrahim'in kıyamlarında İmam Azam'ın sergilediği tavır oldukça nettir. Kıya-

38. Muhammed Ammara, Muslimûne Sevvar, s. 154, 155.

mını Bedir Zaferi'ne benzettiği İmam Zeyd'e elinden gelen her türlü yardımı yapması onu çağının diğer fakihlerinden ayıran en önemli boyutudur. Bu olaylarda verdiği fetva ve sergilediği tavırlardan anlaşılan o ki İmam Azam, İmam Zeyd ile İmam Muhammed ve İbrahim'e biat etmişti.

İmam, İbrahim b. Hasan'ın kıyamında "*boynumuza ipler takılsa yine de sözünden dönenlerden olmayacağız*" diyordu. Basralı tabisi Ebu İshak'a: "İbrahim'in safında cihad eden kardeşinin aldığı sevap senin kafirlerle giriştiğin savaşta aldığın sevaptan üstündür" diyordu.

İmamAzam'ın zalim ve fasık yönetimler karşısında gösterdiği bu tavır konusunda çağdaşlarından fakih Evzai şöyle der:

"Ebu Hanife'nin tüm içtihatlarına tahammül ettik. Ne ki bu kez zalim ve fasık yöneticiye karşı silahlı kıyamı kabullenerek, üzerimize kılıçla geldi. Emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker'in vücubuna inanıyordu. Kendisine bu konuda hüküm soranlara Rasulullah'ın şu hadisini naklediyordu:

"Şehitlerin en erdemlisi Hamza b. Abdulmuttalib ve zalim yöneticiye iyiyi emredip kötüden sakındırdığı için öldürülen kimsedir."[39]

İmam Azam bu içtihadının altını kanıyla imzalamış, Allah da onun adını yüceltmiş ve ebedileştirmiştir.

İmam Azam'ın bu konudaki içtihatlarını ve tavrını çok net bir biçimde özetleyen Hanefi Mezhebi'nin ünlü imamı Ebubekir el-Cessas yöneticilerin zulmüne ve fıskına karşı hassasiyetini yitiren kimi tavizkâr alimleri eleştirerek şunları söyler:

"...Geçmişte ve günümüzde cahil ve lüzumsuz bazı hadisciler hariç İslam ümmetinin alimlerinden hiç biri böyle bir durumda silahlı kıyama karşı gelmedi. Bu cahil ve lüzumsuzlar bağı olan topluluğun öldürülmesini, emr bi'l-ma'ruf

39. Cessas, Ahkâmu'l-Kur'an, I/87.

nehy ani'l-münker'in silahla yapılmasını hoşgörmeyip ona karşı çıktılar. Allah'ın şu ayetini işittikleri halde silahla emr bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker'i fitne sayıp azgın zorbaların öldürülmesini kerih gördüler:

"*Saldırganlık yapanlarla Allah'ın hükmüne boyun eğinceye kadar savaşınız.*" (Hucurat, 9). Ayetin lafzı savaş işinin kılıç ya da başka silahlarla olmasını gerekli kılıyor.

Bazıları, sultanın zulmüne, fıskına, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canlara kıymasına karşı konulamayacağını ancak sultanın dışındaki yöneticilere de silahsız olarak sözle ya da başka bir biçimde karşı konulabileceğini söylemekle ümmete düşmanlardan daha beter kötülük ettiler. Çünkü onların bu gibi fetvaları insanları zorbaları öldürmekten, zalim ve günahkâr yöneticiye karşı koymaktan alıkoydu. İnsanlar ne zaman zalim yöneticilere marufu emredip -velevki silahla olsun- münkerden nehyetmediler, işte o zaman tüm islam topraklarını kesif bir zulüm bulutu kuşattı. Din de gitti, dünya da gitti elden ve bir çok zındıka akım türedi."[40]

---

40. A. g. e., III/320, 321.

"Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onların kazandıkları kendilerine sizin kazandıklarınız size aittir. Siz onların yaptıklarından sorulmazsınız."

(Bakara: 141)

Başkalarının yaptıklarıyla övünmek kişiye bir şey kazandırmaz, bu kesin. Bu tavır sadece boş bir avuntudur. Bunun tersi de geçerli: Başkalarının yanlışlarını kendi fazileti bilmek. Bu da bir avuntu, belki birincisinden daha kötü, sonuçları itibarıyla daha vahim.

Peki, o halde bize düşen ne?

Bilmek ve tanımak!

Neyi?

Her şeyi; kendini, Allah'ı, mahlukatı, Rasul'ü, dostu, düşmanı, iyiyi, kötüyü, tarihi ve bugünü...

Bilmenin ve tanımanın yolu çalışmaktan geçer. Her başarı ciddi ve zorlu bir gayretin ürünüdür. Bu, hayatın yasası; sünnetullahtır. Tek çıkar yol bu ölümsüz yasaya uymak; alın teri, zihin teri, yürek teri dökmek...

Kimse mûcize beklemesin. Mûcize gibi ilâhi bir nimete sahip olan nebîler bile bu yasaya uymaktan başka çıkar yol bulamadılar.

"Da'vamızın sonu âlemlerin Rabb'i olan Allah'a hamdetmektir."

"ÖNCE TARİHİ KAZANMAK GEREK.TARİH YENİDEN KAZANILMADIKÇA TARİH ŞUURU HİÇ KAZANILAMAYACAKTIR" *

♦ – *Kitabın konusundan başlayalım isterseniz. Hicretin ilk yüzelli yılı sözkonusu ediliyor bu araştırmada. Çoklarının "Fitne Dönemi" olduğu gerekçesiyle okumadığı, okutmadığı bir dönemi ele alma ihtiyacını niçin hissettiniz?*

– Gerek kitaplarımızın, gerek diğer yazılı, sözlü ve ameli etkinliklerimizin nicelik ve niteliğini "tasarrufta ihtiyaç" ilkesi doğrultusunda tesbit ettik. Çoğu akademik çalışmada yapıla geldiği gibi birileri bizim için bu konuları tombaladan çekmedi. Sözünü ettiğiniz kitabımız "İmamlar ve Sultanlar"ın konusu da öyle. O da bir ihtiyacın ürünü. Yaşadığımız hareketin bir parçası olan Türkiyeli Müslümanlar bu sorunları yüksek dozda yaşıyorlar. İlkelerle olguların amansız bir biçimde çatıştığı kimi noktalarda çıkmazlara giriyorlar. Bir çok sorunun cevabını ve meselenin çözümünü bulma konusunda yöntemsel bir şaşkınlık yaşıyorlar. En vahimi, **tarihi ilk örnekler** alanında entellektüel bir boşluk bulunuyor. Bu boşluk insanımızdaki idealizmi öldürüyor.

Her alanda "Hakk'ın batıla karıştırıldığı" bir ortamda Furkan (Hakkı batıldan ayıran) olan Kitab-ı Kerim'e dikkat çekmek, Allah'ın yeryüzündeki, nefislerdeki, dolayısıyla en büyük ayetler manzumesi olan tarihteki ayetlere dikkat çekmek gerekiyordu. Beni tarihe yönelten ne hobi, ne heves. Bir ibadet bilinci içerisinde kendimi yazmakla yükümlü hissedince önümdeki bu derin uçurumu farkettim. Bir el çağdaş islami hareketi dünyanın en zengin tecrübesinden mahrum bırakmak istiyordu. Halbuki bir

ağaç için kök ne ise, bir hareket için de tarih oydu. Herkes, hepimiz imanımızın bize yüklediği sorumluluktan kurtulmak için bir şeyler yapmak istiyorduk. İstiyorduk ki, bu tarihin en eski ve eskimez sitesine bir taş da biz koyalım. Hepimiz yeni birşeyler yapıyormuşuz gibi başlıyorduk işe. Ben buna 'gecekonduculuk' diyorum. Asıl yanılgı buradaydı. Bizden evvel yapılanları unutup yapısız, temelsiz, projesiz, fizibilitesiz yapılar konduruveriyorduk. Tabi bunlar da uzun ömürlü olmuyorlardı.

Her mümin gibi ben de taşı taş üstüne koymak istediğim zaman, önüme çıkan ilk sorunu aşmak, İslami hareketin kaybolan çağlarüstü temellerini bulup, ortaya çıkarmaK gereğine inandığım içindir ki tarihin bu karanlık ve tehlikeli dehlizine daldım.

Evet, birileri için "fitne dönemiydi" kitabımızda ele aldığımız dönem. Ama gelecekte kopacak daha beter fitnelere ibret olacak bu yönüyle örneklik edecek bir fitne dönemi. Müminlere kendi aralarında ihtilaf etmenin, hatta kavga etmenin edebini öğretecek bir fitne dönemi... Bu günden, içinde yaşadığımız şu çağdan daha beter bir dönem yaşamış mıdır tarihinde bu çilekeş ümmet? Bundan daha büyük fitne geçmiş midir başından? Küfrün işgalinin toprakları, ülkeleri, coğrafyaları aşıp kafaları ve kalpleri istila edecek kadar saldırısını yoğunlaştırdığı bir çağda siz olsaydınız islami hareket tarihinin hangi diliminden çözüm örnekleri sunardınız?

♦ ***– "Fitne dönemi" ni öğrenmenin gerçekten sakıncaları var mıdır? Yanlış anlaşılmaktan korkmadınız mı?***

– Allah'ın Kur'an'ında kullandığı üslubu bu. O'nun ahlakıyla ahlaklanması gereken bir müminin, kitabında kullanmasında ne gibi bir sakınca olabilir ki? Hz. Adem, Hz. Yunus gibi peygamberlerin bile hatasını aktaran Kur'an elbette bunları, geçen nebilere hakaret olsun diye aktarmamıştır.

Tarihi hataların adil ve mutedil bir üslupla, ibret maksadıyla

aktarılmasını istemeyen insanlar aslında bu konuda iç dengesini kurup kendine hakim olamayan ifrat ve tefrit tiplerdir. Bu tipler sevdiklerinde hata, yerdiklerinde sevap görmek istemedikleri için sizi de öyle zannedip, kendi yanlışlarına düştüğünüz zehabına kapılırlar. Halbuki Kur'an değil mümine sevgide ve yergide, kafire karşı bile aşırı gitmememizi emretmiyor mu? "Bazılarına olan kininiz sizi onlar hakkında aşırı davranışlar yapmaya götürmesin!" diyerek.

"Yanlış anlaşılmak..." Bunu önlemenin yolu yok. Ancak birinin, herkesin kendisini sürekli yanlış anladığından yakınmasının da anlamı yok. O noktada durup hoca gibi "Peki, hırsızın hiç mi suçu yok?" dememiz gerekir. İnsanın sorumluluğu yazdıklarının ve söylediklerinin doğru anlaşılması için özel bir gayreti gerektiriyor. Siz doğruyu doğru bir uslüpla, doğru bir zaman ve zeminde anlatın; bundan öte hâlâ yanlış anlamakta ısrar edenleri de kendi hallerine bırakın: "Qulillah sümme zerhum." Nasıl olsa o, yanlışı baktığında değil de bakışında aramadığı sürece hiç bir doğruyu göremeyecektir.

♦ ***– Kitapta en geniş yer İmam-ı Azam'a ayrılmış. Hatta kitabın iki bölümünden biri İmam-ı Azam'a dair. Söz dönüp dolaşıp İmam'a geliyor. İmam'ı bu denli önemli kılan şey nedir?***

– İmam-ı Azam. Adı üstünde "Büyük İmam" bunu herkes der, herkes kabul eder, ama nesiyle büyük pek bilinmez. Diyeceksiniz ki bir gecede bilmem şu kadar rekat namaz kılmasıyla, ömründe şu kadar Hacca gidip bir yılda bu kadar defa Kur'an'ı hatmetmesiyle büyük... İnanın bu rivayetler adeta O'nun asıl büyüklüğü görülüp anlaşılmasın diye O'nun gerçek kimliğinin üzerine geçirilmiş sis perdesi. Bu perdeyi aralama cesareti göstərdiğinizde önünüze çıkan şahsiyete hayran olmamanız pek mümkün değil.

Bugün çektiğimiz yokluk "celadet" yokluğudur. Alim celadetini kaybettiği zaman ilmini de namusunu da kaybeder. İşte Ebu

Hanife hasret kaldığımız bir alim modelinin prototipidir. O'nun bir ömür yıkmak için mücadele verdiği yönetimlere bugün islam devleti, hilafet diye sarılacak nicelerini görürsünüz. Kendini O'nun mezhebine nispet edenler arasında, O'nu katleden zalimlerden bin beter olanları meşrulaştırma gayretine girenleri görürsünüz. İşte İmamlar ve Sultanlar'da İmam-ı Azam'ı eksen almam; İmam'ın bu yönünü, bu örnek ve temel kaynaklara dayanarak sergilemek içindi. İmam'ı önemli kılan şeyler O'ndan sonraki hiçbir çağda önemini yitirmemiştir. Aksine içinde yaşadığımız bu çağ O'nun önemini daha bir belirginleştirmektedir.

♦ ***– İmam'ı çağımıza bir model olarak mı öneriyorsunuz?***

– Evet. Bir sakıncası mı var yoksa? O, ilmini (innema yahşallahe min ibâdihi'l-ulemâ) ayeti uyarınca, Allah'tan gereği gibi korkmak olduğunu bilenlerdendi. O'nun için, değil küfre ve kafir yöneticiye, zulme ve zalim yöneticiye dahi en ufak bir şekilde meyletmedi. Tarihi misyonunun bilincinde olarak kendisine zalim yönetim tarafından yapılan en masum teklifleri dahi kabul etmedi. Çağındaki tüm kıyamları destekledi. Şehadeti de zalim yöneticiler eliyle gerçekleşti. Böyle muazzam bir mücadelenin sahibi olan birinin kendisini O'na nispet edenlerce tüketilmesine gönlüm razı olmadı.

♦ ***– İmam konusundaki düşünceleriniz gerçekten bağımsız ve ilmi mi, yoksa işin içinde biraz "haneficilik" var mı?***

– Haneficilik mi? O da ne? Ben bu "cılık", "culuk"la biten taraftarlıkları "tüketicilik" olarak adlandırıyorum. Biz de öyle yapsaydık işin kolayına kaçan, uzun mesailere mal olan onlarca temel kaynağı karıştırıp İmam'ın kaybolan yüzünü ortaya çıkarmak yerine onu tezgahlayarak geçinirdik. Kitapta "mezhepçi mi, mezhepli mi?" başlığı altında yazdıklarımıza rağmen soruyorsunuz bu soruyu. Kitabı okurken bu bölüm gözünüzden kaçmış olmalı.

İlmî olup, olmadığını değerlendirmek bana değil ilim sahibi okuyuculara düşer. İlmi olmaktan maksat rivayetlerin mevsukiyeti ise gördüğünüz gibi kitap bu konudaki en ilk ve muteber kaynaklara dayanılarak yazılmıştır.

♦ – *"Gizleyenler, horlayanlar, kutsayanlar" arasında tarihimizi değerlendirirken "denge"yi yakalayabildiniz mi? Evetse bizi buna nasıl ikna edebilirsiniz?*

– Burada dengeden önce sözkonusu olması gereken adalet ve itidaldir. Tarihi müsbet ya da menfi niyetlerle tahrif etmek zulümdür, gerçeğe karşı işlenmiş bir zulümdür. Ben zulmetmemeye gayret ettim. Değilse sözbaşında tahlil ettiğim üç tavırda (horlayanlar, kutsayanlar, gizleyenler) dengeyi bulmak sözünüzde biraz horlamak, biraz kutsamak, biraz gizlemek ve bu üç suçu eşit ve dengeli bir biçimde işlemeyi kasdetmiyorsunuz herhalde?

Burada aslolan "denge" değil, yukarıda da söylediğim gibi: "Adalet ve itidal"dir. Adil ve mutedil bir bakış açısıyla yorumlarsanız, tarihi olayları kendi özel şartları içerisinde ele alıp birilerine övgü ya da sövgü malzemesi yapmaktan daha çok islami hareketin bugünü ve yarını için dersler çıkarırsınız.

♦ – *Özellikle Hz. Muaviye ve Osmanlı konuları kamuoyumuzun hassas olduğu konulardan. Siz her iki konuya da giriyorsunuz. Kitabınızı okumadıkları halde bu iki konuda sizi tek yanlı yargılayıp mahkum edenler bulunabilir. Kitabınızı okumamış ve okumayacak olanlar için burada bu konulardaki görüşünüzü kısaca özetleyebilir misiniz?*

– Kitabım söz ettiğiniz konuların zaten bir özetidir. Bir söyleşi çerçevesine özetin de özetini nasıl sığdırabilirim? Ön yargılarını tabu edinen, kafa konforlarını bozmak istemeyen, bilgisini sağlam ve sağlıklı kaynaklara dayandırmak yerine efsane ve de-

dikoduya dayandıranlar her yerde, her kesimde bulunur. Ara sıra benim de kulağıma geliyor. Adam okumamış ama istiklal Mahkemeleri yargıçlarından beter bir kafa ile yargılıyor, hüküm veriyor ve infaz ediyor. Bizim piyasanın bu "keleş" yargıçlarını bu zulümden menedecek bir müessesemiz maalesef yok. Allah Rasulü'nün buyurduğu gibi "utanmazsan istediğini yap!"

Hiçbir haksızlığa maruz kalmamak için hiçbir şey yapmamak gerektiği bir çağda biz kulluğumuzun omuzumuza yüklediği sorumlulukları ala kaderi-imkan yapmaya çalışıyoruz. Yargılayanlar, mahkum edenler olacaktır. Bu tipler kitabımızı hangi mülahazalarla okuyup okutmuyorlarsa, bu sözlerimi de okutmayacaklardır. O halde tûli kelam etmeyelim.

♦ ***– Kitabınızda dikkatimizi çeken bir özellik de nakillerin mevsukiyeti. Kaynakçada adı geçen 29 kaynağın tümü Arapça. Bunlardan sadece beşi çağdaş eserler. Bunun dışında tüm nakiller alanlarının en muteber kaynaklarına dayanır. (Örneğin tarihte Taberî, İbn Sa'd, İmam Azam'a ilişkin rivayetlerde Mekkî; hadis rivayetlerinde Fethu'l-Barî vs.) Bu kadar zengin bir kaynak silsilesini taramak güç olmadı mı? Kitap ne kadar zamanda yazıldı?***

– Kitap bilindiği gibi bir araştırma mahsulü. Araştırmaya dayalı eserler çok emek ve zaman ister. Bir yılı aşkın yoğun bir çalışma sonucunda çıktı ortaya İmamlar ve Sultanlar. Büyük bir bölümünü Kahire'de kaleme aldığımız için kaynak hususunda zahmet çekmedik.

♦ ***– Amacınız tarih yazmak mı; yoksa tarih araştırmacılarına bir bakış açısı kazandırmak mı? Kitabınızı nereye koyacağız? Daha çok bir tarih kitabı mı, bir düşünce ve değerlendirme kitabı mı?***

– Hayır, tarih yazmak amacıyla yola çıkmadık. Zaten tarihle ilgili yazdıklarımız ve yazacaklarımız da formel anlamda bir tarih kitabı değildirler. Öyle olsaydı örneğin İmamlar ve Sultanlar'da olayları kronolojik sıraya dizer, müsbet-menfi tüm uygulamaları alırdık. Bizim amacımız daha önce de söylediğim gibi çağdaş islami hareketin çağlarüstü kadim islami hareketle bütünleşmesi ve bu zengin mirası tevarüs etmesi için temelleri bulmak. Bunun için de tarihin "nübüvvet ve saltanat" yatağını iyi işaretlemek. Elbet müslümanlara bir tarih şuuru kazandırmak da var işin içinde. Ancak önce tarihi kazanmak gerek. Tarih yeniden kazanılmadıkça, tarih şuuru hiç kazanılamayacaktır. Bizim yaptığımızın farklı yanı tarihe müstekbir mantığıyla, saltanatçı bir mantıkla yaklaşmamak. Tüm şartlanmışlıkları atıp islami hareketin geleceği için geçmişe dalmak...

İmamlar ve Sultanlar'ın salt bir tarih kitabı olmadığı bir gerçek. Ne olduğuna ise okuyucu karar verecek.

♦ – ***Okuyuculara iletmek istediğiniz bir mesaj var mı?***

– Okuyucuya, kitaplara, özellikle tarihe kafasındaki şablonlarla yaklaşmamasını tavsiye ederim. Bazılarının yaptığı gibi tarihi olayları sövgü ve övgü malzemesi olarak değil, ibretler meşheri olarak görmesini tavsiye ederim. İkisi de tüceticiliktir, övgü karşısındakini tüketmek, sövgü kendisini tüketmektir. Günümüzde ve gelecekte bireysel ve sosyal yaralarımıza merhem olarak, bir tecrübe birikimi olarak görmesini tavsiye ederim. Geçmişi bilmeyenler, geleceğe sağlam ve emin adımlarla yürüyemezler.*

**** 21-22 Haziran 1991 tarihli Milli Gazete'de yayınlanmıştır.***

KAYNAKÇA

Ammara, Dr. Muhammed; Muslimûn Sevvar, Daru'ş-Şurûk, III. Bas., Kahire-1988.

Ammara, Dr. Muhammed; el-İslam ve's-Sevra, Daru'ş-Şurûk, III. Bas., Kahire, 1988.

Bedri, Abdülaziz; el-İslam beyne'l-Ulemai ve'l-Hukkâm, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine-i Münevvere (tarihsiz).

el-Belazuri; Futûhu'l-Buldan (tahkikli), Muessesetu'l-Maarif, Beyrut-1986.

el-Buhari; Sahih, İbn-i Hacer şerhi, Mektebetu's-Selefiyye, III. Bas., Kahire-1987.

el-Cündi, Abdulhalim; Ebu Hanife - Batalu'l-Hurriyeti ve't-Tesamuh fi'l-İslam, el-Mektebetu'n-Nemuzeciyye, Kahire (tarihsiz).

Ebubekir el-Cessas; Ahkamu'l-Kur'an (tahkikli), Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut-1985.

Ebu Davud; Sünen (tahkikli), Daru'l-Hadis, Humus-1973.

Ebu Yusuf, Kitabu'l-Haraç, Daru'l-Marife, Beyrut (tarihsiz).

Ebu Zehra, Dr. Muhammed; Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye, Daru'l-fikri'l-Arabi, Kahire (tarihsiz).

Hasan, Dr. Hasan İbrahim; Tarihu'l-İslam, Mektebetu'n-Nahdati'l-Mısriyye, VII. Bas., Kahire-1964.

İbn-i Haceri'l-Askalani; Fethu'l-Bâri (tahkikli), Mektebetu's-

Selefiyye, III. Bas., Kahire-1987.

İbn-u Abdilberr; el-İstiâb, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut (tarihsiz) (el-Isabe ile birlikte).

İbn-i Hişam; es-Sîretu'n-Nebeviyye, Daru'l-Beyani'l-Arabi, Kahire (tarihsiz).

İbn-i Kesir; el-Bidaye ve'n-Nihaye, Daru'l-Kütüb-i İlmiyye (tahkikli), Beyrut-1988.

İbn-i Kesir; Tefsir, Sâbûni Muhtasarı, Daru Sâbûni, Kahire (tarihsiz).

İbn-i Kuteybe; el-İmame ve's-Siyase (tahkikli), Muessesetu'l-Halebi, Kahire (tarihsiz).

İbn-i Manzur; Lisanu'l-Arab, Daru'l-Maarif, Kahire (tarihsiz).

İbn-i Sa'd; et-Tabakatu'l-Kubra, Daru'l-Fikr, Beyrut-1985.

İbnu'l-Esir; el-Kîmil fi't-Tarih, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye (tahkikli), Beyrut-1987.

Kenzu'l-Ummal; Tasnif: Nedim ve Üsame Maraşlı, Muessesetu'r-Risale, II. Bas., Beyrut-1986.

el-Kerderi, Hafızuddin b. Muhammed el-Ma'rufel-Bezzaz; Menakıbu'l-İmami'l-A'zam, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut-1981.

Kurtubi, Tefsir, Mısır-1967.

el-Mekki, İmam Muvaffak b. Ahmed; Menakıb-u Ebî Hanife, Daru'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut-1981.

Muslim; Sahih, Nevevi Şerhi, Daru'r-Rayyan, Kahire (tarihsiz).

Nesei; Sünen, Suyuti Şerhi, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut-1989.

Suyuti; Tarihu'l-Hulefa, el-Mektebetu't-Ticariyyeti'l-Kubra, Kahire-1969.

Taberi; Tarihu'r-Rusul ve'l-Mulûk (tahkikli), V. Bas., Daru'l-Maarif, Kahire-1987.

Zemahşeri; el-Keşşaf, Daru'l-Ma'rife, Beyrut (tarihsiz)

İNDEKS

KİŞİ ADLARI

A.

Abbas: 130.
Abdulhalim el-Cundi: 179.
Abdullah (İmam Zeyd'in torunu): 190.
Abdullah b. Abbas: 47, 61, 62, 76, 139.
Abdullah b. Afif: 89.
Abdullah b. Amir: 48, 76.
Abdullah b. As: 60.
Abdullah b. Hasan: 187, 201, 210.
Abdullah b. Huzafe: 90.
Abdullah b. Mes'ud: 50, 143, 186, 247.
Abdullah b. Mübarek: 220, 245.
Abdullah b. Ömer (Hz. Ömer'in oğlu): 62, 64, 84.
Abdullah b. Safvan: 97.
Abdullah b. Zi'l-Huveysıra et-Temimi: 19, 122, 150, 162.
Abdullah b. Zübeyr: 12, 81, 93, 94, 98, 102, 153, 247.
Abdullah Cevdet: 15.
Abdurrahman (Ebubekir'in oğlu): 83, 84.
Abdurrahman b. Avf: 136.
Abdurrahman b. Hasan: 79.
Abdurrahman İbn el-Eş'as: 98, 193.
Abdussamed: 207.
Abdülmelik (Emevi Kralı): 94, 104, 184, 244.
Ahmed Emin: 15.
Aişe, Hz.: 50, 57, 80, 127, 128, 136, 247.
Akil (Hz. Ali'nin kardeşi): 44.
Ali Hz. : 17, 36, 40, 42-47, 50, 53-56, 58, 61, 63, 67, 69, 73, 76, 92, 105, 121, 125-129, 131, 139, 151, 152, 182, 183, 186, 197, 232.
Alkame: 186.
Amaret İbn-i Hazım: 97.
Ammar b. Yasir: 58, 60, 61, 77, 126, 182.
Ammara: 149.
Amr b. As: 44, 49, 59, 61, 62, 152.
Amr b. Cermuz: 12, 57.
Amr b. Dinar: 99.
Amr b. Hamık: 77.
Ata: 99.

B.

Belazuri: 181, 183.
Beyan el-Anberi: 148.
Bisr b. Curmuz ed-Dabî: 148.
Bişr b. Zenbur el-Ezdî: 148.
Buhari: 40, 53, 122, 238, 238.
Busr b. Ertad: 76, 132, 139.

C.

Cafer b. Ebi Talib: 113.

Cafer Sadık: 110, 111.
Cebrail: 10.
Cehm b. Safvan: 149.
Cerir b. Abdullah: 59.
Cessas: 60, 144, 202, 213, 241.
Cünd-i Şehinşah: 183.

D.
Davud (as): 27.
Davud b. Ali: 109.
Davud b. Hind: 194.

E, F.
Ebi Said el-Hudri: 150.
Ebi Yusuf: 221.
Ebrehe: 91.
Ebu Abbas et-Tusi: 210.
Ebu Berze el-Eslemi: 86, 89.
Ebu Cafer Mansur: 115, 178, 184, 201, 236.
Ebu Cehil: 36, 37, 45, 46.
Ebu Davud: 230.
Ebu Fatıma el-Ezdi: 148.
Ebu Hureyre: 246.
Ebu İshak el-Fezari: 203.
Ebu İshak: 248.
Ebu Leheb: 36, 37.
Ebu Musa el-Eş'ari: 42, 48, 61, 62.
Ebu Müslim: 113, 201, 204, 245.
Ebu Said el-Hudri: 122.
Ebu Said el-Makburi: 84.
Ebu Seyda Salih b. Tarif: 148.
Ebu Süfyan: 72, 90, 92, 129, 130, 135.
Ebu Yusuf: 177, 178, 189, 220.
Ebu Zerr-i Gıfari: 126.
Ebu'l-Abbas Seffah: 115, 197, 199.
Ebu'l-Bahteri: 98,193, 247.
Ebubekir Cessas: 241, .245, 206, 248.
Ebubekir Hz. : 25, 40, 43, 46, 48, 51, 55, 80, 111, 121, 123, 128, 130, 150, 232, 247.
el-Muhtar b. Ebi Ubeyd es-Sakafi: 133.
Emir b. Beşir el-Hacnedi: 148.
Erkam: 134.
Esma bint-i Ebibekr: 93, 98.
Eşres (Vali): 147.
Fatıma bint-i Mervan: 103.
Fatıma, Hz.: 38, 104, 105, 126, 128, 141.
Ferazdak (Şair): 127.
Fra Dolsino: 155.

G.
Gaylan Dımeşki: 106.

H.
H. İbrahim Hasan: 12, 92.
Habbab b. Eret: 153.
Haccac b. Yusuf: 76, 98, 116, 132, 143, 144, 184.
Hafiz İbn Kesir: 57, 60.
Hakem b. Ebi'l-As: 51.
Halid b. Abdullah en-Nahvi: 148.
Halid b. Abdullah: 99.
Halife Mervan: 12.
Hammad (İmam Azam'ın hocası): 186, 189, 192.
Hamza b. Abdülmuttalib: 61, 248.
Hani b. Urve: 87.
Haris b. Serih: 113.
Haris b. Süreyc: 149.
Hasan b. Abdullah: 204.
Hasan b. Kahtaba: 204.
Hasan b. Kays: 71.
Hasan Basri: 80, 91, 157, 239, 242, 246, 247.

Hasan, Hz.: 42, 56, 63, 70, 115, 131, 153, 158, 201, 210.
Hasanu'l-Müsenna: 115, 197.
Hicr b. Adiyy: 19, 78, 79, 138, 184, 247.
Hind bint-i Abdillah: 141.
Hişam b. Abdülmelik: 108, 112, 113, 149, 190, 200.
Hubeyb (Abdullah b. Zübeyr'in oğlu): 102.
Hüseyin Cahid: 15.
Hüseyin, Hz.: 41, 56, 64, 84, 86-89, 108, 127, 131-133, 141, 156, 182,193, 238, 247.

İ.

İbn Abbas: 152, 241.
İbn Ebi Leyla: 98, 110, 189-191, 193, 194, 210, 247.
İbn Ebi Sarh: 48, 49, 51, 135, 136.
İbn Ebi Zi'b: 236.
İbn Eş'as: 247.
İbn Hazm: 154.
İbn Hubeyre: 184, 196, 200, 213, 214.
İbn Mes'ud: 49, 186, 215.
İbn Mülcem: 155.
İbn Şübrüme: 194.
İbn-i Abbas: 197.
İbn-i Abdi'l-Berr: 48, 75.
İbn-i Cerir: 48.
İbn-i Ebi Zi'b: 237.
İbn-i Esir: 104.
İbn-i Haceri'l-Askalanî: 12, 13, 39, 41, 83, 122, 151, 152, 154.
İbn-i Hişam: 35, 134.
İbn-i Kesir: 51, 73, 75, 80, 90, 101, 103.
İbn-i Kuteybe: 41.
İbn-i Mes'ade: 80.
İbn-i Sa'd: 35, 42, 51, 57, 64, 76, 101, 106, 121, 123, 125, 128, 131, 134.
İbn-i Ziyad: 78, 79, 86, 89, 132, 183.
İbn-i Zübeyr: 116.
İbnü'l-Esir: 48, 53, 59, 75, 76, 82.
İbrahim b. Abdullah: 204.
İbrahim b. Uyeyne: 189.
İbrahim en-Nehai: 186, 215.
İbrahim İbn-i Meymun es-Saig: 201, 245.
İmam Azam: 12, 20-22, 32, 33, 108, 109, 115, 116, 120, 125, 133, 138, 144, 149, 163, 174-177, 179, 180, 182, 183, 185, 187-191, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200-203, 205, 206, 208, 210, 219, 221, 228, 235, 237, 238-242, 244-246, 248.
İmam Ebu Yusuf: 44, 45.
İmam Eş'ari: 157.
İmam İbrahim: 204, 206, 247, 248.
İmam Malik: 115, 138, 197, 236-238.
İmam Muhammed Bakır: 108, 111, 197.
İmam Muhammed Hasan eş-Şeybani: 221.
İmam Muhammed: 177, 202, 214, 238, 247, 248.
İmam Yahya: 113.
İmam Zeyd: 109, 182, 187, 190-192, 206, 210, 214, 247, 248.
İmam Züfer: 177, 186, 212, 220.
İmam Zühri: 75.
İsa b. Musa: 212.
İsa: 155

İsmail b. Akabe: 148.

K, L.
Kadı Ebubekir İbn-i Arabi: 13.
Kadı Şureyh: 79.
Kasım eş-Şeybani: 148.
Kerderi: 110, 116, 182, 190, 202, 203, 205, 209, 220, 238, 240.
Kurtubi: 36.
Louis (XIV. Fransa Kralı): 233.

M, N.
M. Ebu Zehra: 157, 179, 198.
Mabeynci Rebi: 237.
Mansur b. Cumhur: 113.
Mansur: 202, 207, 208, 211, 212, 238, 237.
Mekki: 110, 116, 182, 185, 191, 202, 205, 206, 210, 219, 240.
Mervan b. Hakem: 12, 13, 48, 50-52, 57, 58, 94, 104, 135, 184.
Mervan b. Muhammed: 114.
Mesruk b. Ecda : 42, 64, 186.
Mevdudi: 16, 179.
Mihleb (Emevi komutanı): 154.
Mikdat b. Esved: 126.
Muaviye b. Ebi Süfyan: 43, 48, 50, 53, 56, 58, 60-64, 71, 72, 75, 78, 80, 82, 83, 91, 104, 131, 135, 151, 153, 157.
Muğire b. Şu'be: 78, 79, 81.
Muhammed (İmam İbrahim'in oğlu): 201.
Muhammed Ammara: 247.
Muhammed b. Ebi Bekir: 77.
Muhammed b. Hanefiyye: 132, 133.
Muhammed b. Hasan: 115.
Muhammed b. İdris eş-Şafii: 174.
Muhammed İkbal: 32.
Muhammed Nefsü'z-Zekiyye: 116, 177, 201, 202, 204, 238.
Muhammet Bakır: 187.
Mus'ab b. Zübeyr: 77, 94.
Mücahid: 99.
Münzır b. Ubeyd: 101.
Müseyleme: 46.
Müslim b. Akil: 87, 88, 182.
Müslim b. Ukbe: 90, 132.
Müslim: 53.
Mütelemmis: 130.
N. Mahciavelli: 21.
Naile, Hz.: 52.
Nasr İbn Seyyar: 184.
Nesai: 230, 231.
Numan b. Beşir: 77.

O, Ö.
Orhan Bey: 30.
Osman b. Afvan: 12, 30, 41, 41, 43, 47, 48, 51-55, 59, 62, 73, 120, 122, 123, 131, 134, 136, 151, 232.
Osman Bey: 30.
Ömer b. Abdülaziz: 75, 77, 92, 100, 101, 103, 104, 106, 114, 143, 145, 184, 187.
Ömer b. Sa'd: 88.
Ömer İbn-i Hubeyre: 194, 195.
Ömer, Hz.: 17, 26, 40-44, 47, 48, 72, 80, 102, 104, 121, 136, 181,182, 197, 238, 242.

R.
Rebi b. Yunus: 236.
Rebi b. Ziyad: 79.

Rebi' b. İmran et-Temimi: 148.
Rukiyye, Hz.: 135.
Rüstem (Ünlü İranlı Komutan): 183.

S, Ş.
Sa'd b. As: 48, 57.
Sa'd b. Ebi Sarh: 50.
Sa'd b. Ebi Vakkas: 47-50, 52, 53, 75, 135, 181.
Sa'd b. Ubade :40, 129, 130, 232.
Sabit b. Katane: 148.
Said b. Cübeyr: 98, 99, 138, 184, 193, 215, 247.
Said b. Müseyyeb: 17.
Selh b. Ahmet: 58.
Selman-ı Farisi: 42, 126.
Serahsi: 206.
Seyyid Kutub: 16.
Suheyb: 47.
Suyûtî: 142.
Sükeyne (Hz. Hüseyin'in kızı): 89.
Süleyman (as): 27.
Süleyman b. Abdülmelik: 100,104, 107.
Sümeyye: 80.
Şa'bi: 98, 186, 189, 193, 247.
Şureyh: 186.

T.
Taberi: 41, 44, 46, 52, 59, 61, 64, 84, 86, 90, 97, 108, 110, 128, 129, 194, 201, 202, 238.
Taha Hüseyin: 15, 32.
Talha b. Ubeydullah: 52.
Talha en-Nemri: 46.
Talha, Hz.: 12, 50, 56, 57, 134.
Talk b. Habib: 99.
Tarık (Haccac'ın komutanı): 97.
Tirmizi: 18, 230.

U.
Ubeydullah b. Ziyad: 87.
Ukbe b. Ebi Muayt: 48.
Ukkaşe (ra): 38.

V.
Vasıl b. Ata: 157.
Velid b. Abdülmelik: 102.
Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt: 49, 50, 52, 135.
Velid b. Yezid: 104, 112, 114.

Y.
Yahya (İmam Zeyd'in oğlu): 190.
Yezid b. Abdülmelik: 107.
Yezid ibn Muhelle: 184.
Yezid: 80, 81, 85, 88, 89, 91, 92, 103, 104, 107, 153.

Z.
Zehebi: 202.
Zeyd b. Ali: 108, 133, 187.
Zeyd b. Erkam: 64.
Zeyd b. Sabit: 54.
Zeyneb, Hz.: 88, 141.
Zeynü'l-Abidin: 133.
Zeynüddin b. Ali: 20.
Zota (İmam Azam'ın dedesi): 182, 183.
Zübeyir b. Avvam: 50, 52, 56, 57, 95, 115, 126.
Züfer b. Hüzeyl: 178, 206.
Zühre b. Sa'd: 183.

KAVRAMLAR VE TERİMLER

A.
Abbasi: 199
Abbasoğulları: 201
Adl: 158.
Allah'ın halifesi: 137.
Asabiyet: 11, 70.
Ashab-ı Kiram: 19.
Asr-ı Saadet: 33, 65, 68.

B.
Bahailik: 145.
Beda: 132.
Beni Haşim: 126
Beni Saide Sakifesi: 40
Beni Ümeyye: 137
Berberî: 200.
Beyat: 42.
Beytül Mal: 44
Biat: 92, 198, 232, 235, 238.

C.
Cebbar-ı Anid: 113.
Cebriye: 154.
Cemel Savaşı: 57
Cibt: 9.
Cünd-i Şehinşah: 183.

E.
Ebu Muayt Oğulları: 47
Ehl-i Beyt: 89, 105, 115,183, 199, 201, 210.
Ehl-i Rey: 236.
Ehl-i Sünnet: 120, 206.
el-Menziletu Beyne'l-Menzileteyn: 159.
Emeviler: 199, 201.
Eyyamcı Mürcie: 145.

F, G.
Fars: 158
Fedek: 105
Fey: 16, 110, 153, 240.
Fİravun: 223.
Gaib İmam: 131, 132.

H, İ.
Harici: 19, 139, 161, 209, 215, 239.
Harre Olayı: 90, 138.
Haruriye: 152.
Haşimoğulları: 37
Havariç: 125.
Hilafet: 10, 29, 30, 66.
Hind: 158
Hulafa-i Raşidin: 33, 42, 138, 228.
Hüseyni Çizgi: 87.
İctihad: 7, 17, 21.
İfk Olayı: 127.
İmamet: 66, 86, 131, 156, 184.
İmamiyye: 110.
İncil: 243.
İrca: 147, 148.
İsmailiyye: 110.
İstiz'af: 8.

İyalullah: 230.

K, L.

Kadiyanilik: 145.
Kayser: 25, 38, 80.
Kıyamcı Mürcie: 145, 147, 149.
Kisra: 25, 38, 80, 183.
Kitabu'l Harac: 44.
Kusayoğulları: 45
Laisizm, laiklik: 25, 26, 27.

M, N.

Mele': 9.
Menakıb-ı İmam Azam: 203
Mudar Kabilesi: 46
Muhalefet Fıkhı: 235.
Mustalikoğulları: 52
Mustaz'af: 9.
Mutezile: 19, 108, 125, 139, 144, 157, 159, 161, 163, 239, 240.
Mürcie: 19-21, 113, 120, 125, 139, 140, 141, 144, 145, 148, 154, 156, 161-163, 198, 215, 234, 239, 244.
Mürtekib-i Kebire: 234.
Mütref: 9.
Nebevi Hilafet: 34, 75, 234.
Nemrud: 223.
Nübüvvet: 35.

O.

Oportünizm: 215.
Osman Şiası: 134.
Osmaniyyun, Osmani, (Osmancılar): 121.

R.

Raşid Halifeler Dönemi: 30, 217.
Rebia kabilesi: 46
Resmi Mezhep: 138.
Ric'at: 131.

S, Ş.

Saltanat: 7, 8, 21, 27, 29, 35, 42, 70, 86.
Sultani Hilafet: 34, 74.
Sünnet-i Seyyie: 18.
Sünnet: 200.
Şia: 19, 125, 139, 161, 162.
Şirk: 25, 65.
Şûrâ: 42, 232, 235.

T.

Tarihu'l-Mezahibi'l-İslamiyye: 198
Tecelliyat-ı İlahi: 143.
Tevhid: 158.
Tevrat: 243.
Tüleka: 49, 50, 126, 127.

Ü.

Ümeyyeoğulları: 52.

V, Y, Z.

Va'd, Vaid: 158.
Yahudi: 201.
Yezidi Çizgi: 87.
Yunan: 158.
Zeydiyye: 108, 190.

YER ADLARI VE OLAYLAR

A, B.

Azerbaycan: 71, 99.
Bağdat: 202, 212, 213.
Basra Camii: 58, 157.
Basra: 69, 76, 148, 160, 183, 185.
Bedir: 41, 50, 110, 135, 187, 191, 214.
Buhara: 148.

C.

Cemel: 119, 123, 131, 151, 232.
Cürcan: 113.

E, F.

Enbar: 181.
Endülüs: 11.
Fas: 154.
Fırat Irmağı: 211.
Fırat: 59.
Filistin: 49.

H.

Habeşistan: 135.
Hacun Mevkii: 97.
Hayber: 69.
Hemedan: 76.
Hayzeran Mezarlığı: 212.
Hicaz: 12.
Hindistan: 32.
Horasan: 79, 113, 133, 145, 147, 190, 201, 245.
Humus: 49.

I.

Irak: 12, 201, 202, 207.

K, L.

Kabe: 45, 51, 90, 91, 138, 139.
Kabil: 182.
Kahire: 22.
Kerbela: 13, 87, 132, 192.
Kızıldeniz: 73.
Kufe: 53, 64, 69, 70, 78, 79, 81, 88, 108, 113, 133, 135, 160, 181-184, 190, 192, 195, 198, 202, 204.
Kum: 72.
Kureyş: 129, 198.
Lübnan: 49.

M, N.
Medine: 11, 36, 51, 84, 90, 93, 108, 115, 121, 133, 135, 136, 139, 160, 181, 192, 201, 202, 238.
Mekke: 11, 35, 36, 50, 72, 85, 93, 98, 99, 126, 135, 195, 197.
Mescid-i Haram: 97, 99.
Mısır: 15, 32, 49, 94.
Musul: 200, 207.
Nehravan: 122, 123.

S, Ş.
Sel Dağı: 97, 201.
Semerkant: 147.
Sıffin: 59, 67, 119, 123, 131, 151, 161, 232.
Şam: 13, 44, 49, 53, 58, 59, 61, 71, 73, 79, 129, 160, 183, 200.

T.
Taif: 135, 136.
Türkiye: 15.

U, Ü.
Uhud: 18.
Ürdün: 49.

V, Y.
Vâsıt Mescidi: 196, 214.
Yemen: 76, 202.

Mustafa İslamoğlu

İmamlar ve Sultanlar

İnsanlar "kuru et yiyen bir kadının oğlu" olan bir Peygamber yerine, elmas taçlı, sırma kaftanlı bir "Peygamber" tasavvur ediyorlardı. Yalnız tasavvur etmekle kalmıyorlar, ömrü boyunca bunlardan nefret eden ve uzak duran Nebi'den geriye kalan hatırayı bu tasavvura uygun aksesuarlarla süslüyorlardı. Yani insanlar "bir kul gibi yeyip bir kul gibi yaşayan" bir peygambere inanmak yerine, tasavvurlarında kayser ve kisra'ya benzettikleri bir peygambere inanmayı yeğliyorlardı. Özetle insanlar "bir kul gibi yaşamak"tan daha çok "kayser ve kisra gibi yaşamaya" taliptiler. Kendi hayatlarını Peygamber'e uydurmak istemeyenler, Peygamber'i ve onun tebliğ ettiği dini kendi tasavvurlarındaki hayata uyduruyorlardı. Bu "uydurma" işlemi "Hilafet, İslam Devleti" gibi kavramları da kapsamına alıyordu. Bu nedenle siyaset sahnesine fırlayan müslümanlar kendilerine peygamberin "kul" siyasetini değil, insanlara "kullarının" demeye alışmış sulta sahiplerinin "piramitçi" siyasetini örnek alıyorlar, kafalarındaki "devlet" düşüncesini ona göre şekillendiriyorlardı.

Bu hiç de içaçıcı olmayan durum, sözkonusu alanda kesif bir entellektüel boşluk yaşandığı sonucuna götürdü beni. Bu boşluk "İslam siyaset teorileri" alanında değil daha çok bütün teorilere temel teşkil eden "tarihi ilk örnekler" alanında yaşanıyordu. Bu eser sözkonusu boşluğu yalnız başına doldurma iddasının değil, **nebevî ve sultanî siyaset arasındaki temel farklılıkları hicri ilk yüzelli yıllık örneklerinden yola çıkarak ortaya koyma çabasının bir ürünüdür.**

Bugün "saltanat" siyasi yaşantımızdan çok düşünce ve duygularımıza hakim. Allah Rasulü'nün cahiliye ile birlikte mahkum ettiği ve "bizden değildir" buyurduğu "asabiyet" saltanatçı duygu ve düşüncelerimizi besleyen en büyük kaynak...

DENGE YAYINLARI

ISBN 975-550-004-9

9 789755 500041

